

Sperry Linnin.

19 24 17
10

Neodi-õpetus
ja
Kokkukõla õpetus.

kirjutanud
Dr. R. A. Hermann.

Teine trükk.

Surjewis.
Trükkud Hermann'i trükitoja kirjadega.
1898.

Komponeerimise õpetus.

COMPTON PAPER CO. - NEW YORK

Viidi-õpetus.

Kirjutanud

Dr. K. A. Hermann.

Teine trükk.

Jurjewis.

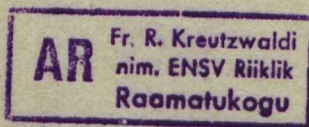
Trükitud Hermann'i trükikoja kirjabega.

1898.

Gesfõna.

Senti ajani ei ole Gesti keeles õiget ja täielist noodi-õpetust olnud, sest mõni õpe = raamat, mis omal ajal seda kohust püüdis täita, on otsa saanud, ja muud raamatut ei ole, mis seda puudust jõuaks täita. Selle pärast olen siis järgmistes leheküpses püüdnud lühedalt aga võimalikult täielikult noodi-tundmises juhatus anda. Juba noortele wäeteenistusesse minewatele meestele on see suureks kasuks, pääle selle weel igaihele, kes laulda wõi mängida tahab — enese ja teiste waimu ülendamiseks ja hariduse edendamiseks. — Soowin, et ka see õpetus meie rahwale kasu saadaks.

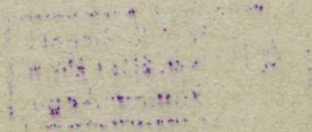
Kirjutaja.

32343

§ i s e k o r d.

Nr.		
1.	Muusikaft üleüldise	§ 1—3
2.	Helide wakkast	§ 4—10
3.	Helide kirjast ehk nootideft.	§ 11—13
4.	Wõtmetest	§ 14—19
5.	Rõrgendamise, alandamise ja lahtitegemise määrgist.	§ 20—26
6.	Helide määrwuseft.	§ 27—34
7.	Pausidest ehk waitolemise määrkidest	§ 35—37
8.	Täpist ehk punktist noodi wõi pausi kõrwal ja wibusft	§ 38—42
9.	Kolmikuteft ja farnästeft nootide teisendusteft	§ 43—48
10.	Kergitusteft nootide kirjutamisel	§ 49—58
11.	Helifugudeft ja helitõugudeft	§ 59—99
12.	Helitõugude suguluseft	§ 100—102
13.	Helide astmetest ja wahedest	§ 103—110
14.	Taktist.	§ 111—121
15.	Tempo ehk ajamõõt	§ 122—125
16.	Syntopid ehk suruhelid.	§ 126—128
17.	Heliehetest	§ 129—142

1. Muusikast üleüldse.

§ 1. Muusik on võim iluhelide läbi kõrva lõbustada ja kõlistada, südant sütitada ja rõõmustada, mõistust meelepäralisele tegevusele panna ja luuleväge üle ilma waewa paremasse taewalikumasse olekusse tõsta. — Muusikal on kaks osa 1) laul ja 2) mäng. Laul sünnib inimese häälega, mäng riistadega ehk pillidega. Muusik sünnib kõma ja kõla läbi. Kõlast sünnivad helid ehk toonid ja hääled. Kõige laulu ja mängu põhjus on siis kõla, heli, hää, mis selle läbi sünnib, et inimese häälepaelad ja keeletida või ka mänguriistade heli-keel õhu liikuma ehk laenetama panewad. Õhu lained puuduwad kõrwade kuulmetesse, mis heli ajusse ja hingesse wiivad.

§ 2. Kõige laulu ja mängu üleskirjutamiseks ei ole õieti rohkem helisid ehk toonisid waja kui 7, mille wahel weel 5 poolheli ehk pooltooni on. Kõigil lauludel ehk mängutükidel ei ole siis rohkem helisid kui need 12, mis üks teise järele lauldud või mängitud kõik poolhelid on. Esimesed 7 heli on pää-helid, kuna teised 5 heli wahe-helid on. Kõik muusik, see on laul ja mäng, tekkib ja sünnib neist 12 helist muutmise ja teisendamise teel selle läbi, et neid 7 heli mitmesugusesse olekusse seatakse ja tarwilisel puhul 5 poolheli wahese pandakse.

§ 3. Kõma ja kõla tekiwad, nagu üteldud, õhu liikumise ja laenetamise võimul, kuna laenetamine ise muud ei ole kui wärisemine ja wõbisemine, millesse kida või keel õhu on pannud. Kõmast ja kõlast sünnib heli ja hää. Kui mitu heli ühe korraga kõlawad, siis hüütakse seda kokkukõla, wõõra sõnaga harmonia. Kui üks ainus heli mitme teisega ühte heliseb, siis hüütakse seda kokkuheli, wõõra sõnaga afford. Kui hulk helisid ilusasti ja korra pärast üks teise järele seatud helisewad, siis hüütakse seda wiisiks, wõõra sõnaga melodia. Helide mitmesugune maksuus, see on pikkus ja lühedus, nimetatakse sõnaga rhytmus, nende pikkuse ja lüheduse pidamine on takt.

2. Helide wallast.

§ 4. Helide wald on korra pärast seatud toonid ehk toonide system. See tekkib selle läbi, et 7 pää-heli ja 5 wahe-heli järjestikku pandakse, mis läbi heliredel sünnib. Helid ise on madalad, keskised ja kõrged. Kui nimetatud 7 pää-heli ja 5 wahe-heli on madalamal üks kord läbilauldud ehk läbimängitud, siis tulewad needsamad helid keskisel ja kõrgemal astmel teist, kolmandat, neljandat ja mitmendat korda uuesti. Sellel kombel sünniwad umbes sada madalamat, keskmist ja kõrgemat heli, mis heliwalla wäljatewad.

§ 5. Iga heli tarwis on inimese häälel ja mänguriistadel isekõla olemas. Iga helile on, et teda äratunda, nimi antud. Seitsmel pää-helil on järgmised tähed nimeüks e, d, e, f, g, a, h. Italia keeles tarwitatakse nende 7 heli nimeüks üksikud silbid ehk hüüud: do, re, mi, fa, sol, la, si. Need nimed on sellel, kes nootisid hoolega ja täiesti tundma tahab saada, jäädawalt päha õppida — kõige parem floweri või orelil pääl neid katsudes.

§ 6. Tunneb õppija klaveri wõi orelil püäl need 7 heli, siis on temal nende nendewahesid suure hoolega tähele panna, miidu on muusika õppimine koguni puundulit. Helide wahed, ehk wõõra keeli nimega intervallid, on siis wäga tähtsad. Aga mis on siis helide wahedest õppida? Helide wahedest on seda õppida, et muist helidel täis-heli ehk täis-toon ja muist helidel pool-heli ehk pool-tooni wahel on; nõnda on e ja d (do ja re) wahel täis-heli wahet; d ja e (re ja mi) wahel on jälle täis-heli wahet; aga e ja f (mi ja fa) wahel on pool-heli wahet; f ja g (fa ja sol) wahel on jälle täis-heli wahet; g ja a (sol ja la) wahel niisamati täis-heli wahet; a ja h (la ja si) wahel ka täis-heli wahet; aga h ja järgmise uue c wahel on jälle pool-heli wahet.. Nõnda näeme siis, et 7 püä-heli wahel 5 täis-heli (e ja d, d ja e, f ja g, g ja a, a ja h wahel) ja 2 pool-heli (e ja f, h ja uue c wahel) on. Need wahed täis-helidest ja pool-helidest on äraõppida ja unustamata meeles pidada.

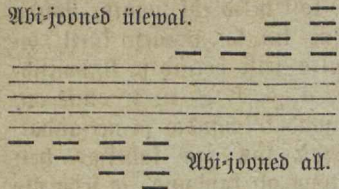
§ 7. Wiis pool-heli ehk pool-tooni, mis seitseme püä-heli wahele püäle enne nimetatud kahe pool-heli, tulewad panna, sünniwad kahel wiisil ja on neil selle pärast igaihel ka kaherodne nimi. Ut ülemale minnes pandakse ühese helile, kui tast käes olewa ja järgmise heli wahele pool-heli peab tekkima, **rist** (♯) ette ja siis -is tähe nime külge; nõnda on siis pool-heli nimi c (ja d) wahel cis, d (ja e) wahel dis, f (ja g) wahel fis, g (ja a) wahel gis, a (ja h) wahel ais ja selle järele on 5 pool-heli nimed, ülespoole minnes: cis, dis, fis, gis, ais; e ja f ning h ja järgmise c wahel on juba ifegi pool-heli, selle pärast ei ole siin ifeäralist märki ega heli tarwis, aga kui siisgi helide käigu pärast mõnikord rist e ja h ees seisab ja neile helidele cis ja his nimeks annab, siis ei ole need helid (cis ja his) muud midagi kui f ja c. Ülemalt alla minnes pandakse ühese helile, kui tast käes olewa ja järgmise heli wahele pool-heli peab tekkima, **be** (♭) ette ja siis -es tähe nime külge; nõnda on siis pool-heli nimi h (ja a) wahel dieti hes, mille asemel aga lühemini tähte b tarwitatakse, pool-heli nimi a (ja g) wahel dieti aes mille asemel aga lühemini as tarwitatakse, pool-heli nimi g (ja f) wahel ges, e (ja d) wahel e-es ehk lühemini es, d (ja c) wahel des, ja nõnda on siis 5 pool-heli nimed alla poole minnes: b, as, ges, es, des; e (ja h) ning f (ja e) wahel on ifegi pool-heli, selle pärast ei ole siin ifeäralist märki ega heli tarwis, aga kui siisgi helide käigu pärast mõni kord be c ja f ees seisab ja neile helidele ces ja fes nimeks annab, siis ei ole need helid (ces ja fes) muud midagi kui h ja e. — Ristidega ja b-dega pool-helidid kõrwa panes näeme, et cis ja des, dis ja es, fis ja ges, gis ja as, ais ja b klaveri wõi orelil püäl just ühed helid on ja nendesamade klahwidega mängitakse.

§ 8. Kõige paremini on wõimalik helidest aru saada klaweril klahwidel, sest klaveril on kõigi mänguriistade seas kõige rohkem helidid sees, nõnda siis ka kõige rohkem klahwidid, ja orelil klahwidel on kõigest tekkmine pool osa klaveri klahwidest. Igal klaveri klahwil on ife-heli, kui tema püäle sõrmega löödatse. Klaveri ja orelil klahwidel on just needsamad nimed, mis helidel ehk toonidel on, nõnda siis: c, d, e, f, g, a, h, ehk Italia keeli: do, re, mi, fa, sol, la si; ja pool-helidel: cis, dis, fis, gis, ais; — b, as, ges, es, des.

§ 9. Klaveri klahwid on kahesugused: 1) alumised klahwid ja 2) ülemised klahwid. — Alumised pitad klahwid on täis-helid: c, d, e, f, g, a, h ehk do, re, mi, fa, sol, la, si; ülemised lühikesed klahwid, mida itka esiti 2 ja siis 3 kõrwa, on pool-helid rist ette: cis, dis ja siis fis, gis, ais, ehk be ette: des, es ja siis ges, as, b. — Alumised klahwid on üksnes ülemiste läbi tunda. Kui pahemalt käelt paremale rida mööda läheme, siis on pahemast kätt kahte ülemist klahwi seiwew alumine klahw c ehk do, järgmine kahe ülemise klahwi wahel seiwew alumine klahw

§ 13. Et palju enam helisid olemas kui 9, siis ei või kõiki mitte 5 joone pääle ega 4 vaheruumi sisse üleskirjutada, selle pärast on teiste madalamate ja kõrgemate helide tarwis, mis joontesse ega nende wahedesse ei mahu, kõrvalised ehk a b i j o o n e d. Paneme siis abi-jooned joonestiku all ja üle üles, mis nõnda wäljanäewad :

Abi-jooned ülewal.

Abi-jooned nootidega ülewal.

Abi-jooned all.

Abi-jooned nootidega all.

Nagu neist nähtustest näha, on abi-joontel niisama kui pää-joontel muist nootidid joonte pääl ja muist wahel. Abi-jooned joonestiku all on madalamate ja abi-jooned joonestiku üle on kõrgemate helide tähendada — ja nimelt nende madalamate ja kõrgemate helide tarwis, mis pää-joonte pääle ega wahele ei mahu. Seda wiisi on võimalik kõiki helisid kirja panna, olgu nad madalad, keskmiised wõi kõrged.

4. Wõtmetest.

§ 14. Wõti on niisugune märk, mis joontele kirjutatakse, et näidata, kui kõrgelt wõi madalalt helid, mis joontelt märgitud, peawad lauldud wõi mängitud olema. Üks joon on see, mille pääl wõti seisab ja selle joone heli määrab, aga teised helid seisawad just selle heli järele ridastikku joontel igaüks enese nime all.

§ 15. Kõige tarwilisemaid wõtmeid on kaks ja nimelt esiteks soprani wõti ja teiseks bassi wõti.

Soprani wõtmel on järgmine nägu: Kui ta joonestiku ees seisab, siis tähendab see, et helid, mis joonestiku noodis on, peawad kõrgel häälel mängitud ehk lauldud olema. Soprani wõtmel on weel kaks teist nime: g-wõti, sest et tema ots just g-joone pääl seisab, ja wiuli wõti, sest et tema järele kõit wiuli noodid kirjutatud on.

Bassi wõtmel on järgmine nägu: Kui ta joonestiku ees seisab, siis tähendab see, et helid, mis joonestiku noodis on, peawad madalal häälel mängitud ehk lauldud olema. Bassi wõtmel on weel üks teine nimi: f-wõti, sest et ta f pääl seisab ja f tema kahe täpi wahel on.

§ 16. Laulmises on soprani wõtmes naesterahwa ja laste hääled ja bassi wõtmes meesterahwa hääled kirjutatud. Meesterahwa hääled on loomulikult madalamad kui naesterahwa ja poisikeste hääled. Enamasti on lugu nii, et meesterahwa hääle ühe oktavi osa naesterahwa ja poisikeste omast madalam on. Meesterahwa hääle ulatus käib enamasti suure oktavi e-st läbi suure ja wäikse oktavi kuni kesk-oktavi a-ni. Naesterahwa ja poisikeste hääle on sellest just üks oktav kõrgemal, ulatab siis wäikse oktavi e-st läbi selle ja kesk-oktavi kuni kõrge oktavi a-ni. Meesterahwa hääle on madaluse ja kõrguse järele muist bass ja bariton ja muist tenor. Bass ja bariton on madalad, tenor kõrge. Bass arwatakse suure oktavi e-st läbi suure ja wäikse oktavi kuni kesk-oktavi c-ni, ja üksnes, kui mõnel mehel iseäranis madal bassi hääle on, ulatab see all ta läbi terve suure oktavi. Bariton on aga kõigest paar heli kõrgem, nõnda siis suure oktavi g-st hakates läbi wäikse oktavi kuni kesk-oktavi e-ni. Tenori ulatus käib läbi wäikse oktavi kesk-oktavi helide a-ni;

üksnes, kui mõnel mehel väga kõrge tenori-häääl on, ulatab see veel paar heli kõrge- male ja nimelt läbi terve kett-oktavi kuni heleda oktavi e-ni. Naesterahwa ja poisi- kehe häääl, mida ka diskandi hääleks hüütakse, on ka kahes ojas, madalam ja kõrgem. Madalam oja on a l t, mis wäikse oktavi e-st hakates läbi wäikse ja kett-oktavi kuni kõrge oktavi e-ni ulatab, ja kõrgem oja on s o p r a n, mis läbi terve kett-oktavi kuni kõrge oktavi a-ni, mõni kord, kui mõnel naesterahwal ijeäranis kõrge häääl, ka läbi terve kõrge oktavi kuni heleda oktavi e-ni ja f-ni käib.

Sellest näeb iga järelekatstaja, et meesterahwa kõrgeid helid naesterahwa ja poistikeste madalate helidega ühed on, ja nimelt on tenori helid wäiksest ja kett-oktavist naesterahwa madalate helidega neistkamadest oktavidest üheförgusel. — Kõige laiemale ulatav inimese häääl ulatab $2\frac{1}{2}$ kuni $3\frac{3}{4}$ oktavist läbi.

§ 17. Just needsamad helid, mis flaveri flahwidel, on ka neil kahel wõtmel, kui alt basfi wõtmeist pääle hakatakse ja ikka üles poole soprani wõtmesse mindakse. Paneme mõlemad wõtmed helidega siia tabelisse üles :

a h c d e f g a h c d e f g a h c d e f g a h c d e f g a h c d e f g a h c d e f g a h c d e f g a

Soprani wöti.

Sva.....

Helid, mis soprani ja basfi ühed ja need- jamad on.

a h c d e f g a h c d e f g a h c d e f g a h c d e f g a h c d e f g a

Basfi wöti.

Sva.....

Wäike oktaw. Kett-oktaw. Kõrge oktaw. Sele oktaw. Peenike oktaw.

M. Kontra- b. t. Suur okt. helid.

Need lahwid ja noodid, kus ja kuida nad liinidel seisawad, on igawesti päha õppida.

§ 18. Pääle soprani ja basfi wõtme on veel teisi wõtmeid olemas, mida aga laulmise juures ei tarwitata, waid üksnes mänguriistade juures. Kõigi nende wõtmete tarwis on aga üks ainuke märk ja nimelt $\text{||} \text{3} \text{||}$ ehk ka $\text{||} \text{=}$. Selle wõtmeaga näidatakse, kus kohal kett-oktavi e peab seisma. Misförgusel joonel see wöti seisab, jäl on kett-oktavi e.

§ 19. Mitmesförgused wõtmed nõuakstwad, et heliredeli iga wõtme järele siia ülespaneksime, aga et see palju ruumi wõtab ja need wõtmed harwasti pruugitawad on, siis paneme üksnes kettmise oktavi e üksi siia üles; igaüks wõib siis ise selle järele terve heliredeli üles panna. Wõtmed on nimelt järgmised :

Diskandi wöti :	Alti wöti :	Tenori wöti :
ehf	ehf	ehf

Diskandi, alti ja tenori wõtmesse wõib neid hääli kirjutada, kui tahab, aga seda sünnib harwa. Diskant ja tihti ka tenor kirjutatakse soprani wõtmesse. Meljahäälses segatoori laulus kirjutatakse tenor bassi wõtmesse, kus bass all. Meljahäälses meestetoori laulus on I. ja II. tenor soprani wõtmes, aga I. ja II. bass bassi wõtmes.

5. Rõrgendamise, alandamise ja lahtitegemise märgist.

§ 20. Rõrgendamise märk on rist (♯), mis iga heli poolheli kõrgemaks tõstab ja heli nimele -is kõrwalisab, nagu see § 7 seletatud. Paremaks arusaamiseks paneme wäikese ja keskmise oktaavi helirebeli siia üles klaveri kahe oktaavi lahwide alla :

cis	dis	fis gis ais			cis	dis	fis gis ais							
c	d	e	f	g	a	h	his	c	d	e	f	g	a	h

c cis d dis e eis f fis g gis a ais h his c cis d dis e eis f fis g gis a ais h

§ 21. Helide käigul wõib seda sündida, et waja on ühte wõi mitut heli nerwe tooni wäärt kõrgendada. Säärasel korral pandakse kahefordnerist (X) kaoodi ette ja kahefordne silp -is (-isis) heli nime külge. Nõnda on siis, kui näituses ofheforde rist X e ees seisab, täiesti d mängida, mille nimi aga nüüd mitte d ei waid cisis; kui d ees X seisab, siis mängitakse e, mille nimi aga siis disis on, edasi on X e ees, tuleb fis mängida, aga selle nimi on nüüd eisis; on X f ees, tuleb g mängida, aga selle nimi on nüüd fisis; on X g ees, tuleb a mängida mille, nimi nüüd gisis; on X a ees, tuleb h mängida, mille nimi nüüd aisis; on X h ees, tuleb cis mängida, mille nimi nüüd hisis.

§ 22. Alandamise märk on be (♭), mis iga heli pool-heli wäärt madalamaks teeb ja heli nimele silbi -es juurde lisab — sel kombel, nagu see § 7 seletatud. Paremaks arusaamiseks paneme ka siin wäikese ja keskmise oktaavi helirebeli siia üles klaveri kahe oktaavi lahwide alla :

des	es	ges as b			des	es	ges as b							
c	d	e	f	g	a	h	ces	c	d	e	f	g	a	h

c des d es e fes f ges g as a b h ces c des d es e fes f ges g as a b h

§ 23. Helide käigul wõib ka seda tarwis olla, et ühte wõi mitut heli terwe tooni wäärt alandada tuleb. Säärasel korral pandakse kahefordne be (♭) noodi ette ja kahefordne silp -es (-eses) heli nime külge. Nõnda on siis ka, kui kahefordne be c ees on, täiesti b mängida, mille nimi aga nüüd ceses on; on kahe-

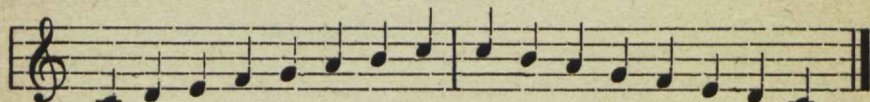
fordne be d ees, tuleb c mängida, mille nimi nüüd deses; on kahetordne be e ees, siis tuleb d mängida, mille nimi nüüd eses; on kahetordne be f ees, tuleb es mängida, mille nimi nüüd feses; on kahetordne be g ees, tuleb f mängida, mille nimi nüüd geses; on kahetordne be d ees, tuleb g mängida, mille nimi nüüd ases; on kahetordne be h ees, tuleb a mängida, mille nimi nüüd (heses asemel) bes on.

§ 24. Lahtige gemise märk (h) on niisuguse mõjuga, et ta siis, kui ♯ wõi ♭ on noodi ees olnud, aga nüüd jälle endine heli ilma ristita ja be-ta peab wälja tulema, noodi ette pandakse. Kui näituseks c ees on rist olnud, nõnda et seft helist cis on saanud, ja nüüd järgmises noodis tahetakse cis asemel jälle c saada, siis pandakse märk ♯ noodi ette, wõi kui h ees on ♭ olnud ja h-st seda wiisi b saanud ning nüüd jälle järgmine heli peab h olema, siis pandakse jälle ♯ noodi ette, näituseks:

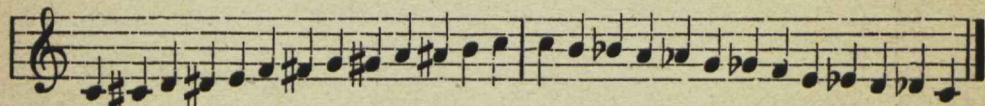
cis c ais a gis g fis f dis d b h as a ges g es e des d

§ 25. Kui helirebel lihtlabaselt 7 pää-heli enesesse wõtab ilma 5 wahe-helita, siis hüütakse teda tō u u - j ä r e l i s e k s ehk wõõra sõnaga diatoni ehk e n h a r - m o n i helirebeliks. Niisugune helirebel on näituseks:

c d e f g a h c c h a g f e d c

§ 26. Kui helirebel täiesti kõigist 12 pool-helist läbi läheb ja kõik need helid eusesse wõtab, siis hüütakse teda tō u u - w a s t a l i s e k s ehk wõõra sõnaga c h r o m a t i helirebeliks. Niisugune helirebel on näituseks:

c cis d dis e f fis g gis a ais h c c h b a s g ges f e es d des c

6. Helide maksuuseft.

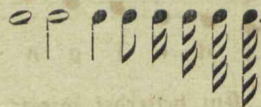
§ 27. Helide maksuus on nende pikkus, lühedus ja kestus ehk wältus. Laulmisel ja mängimisel on sagedasti tarwis ühte heli kauemini kõlada lasta, teist lühemini, kolmandat koguni lühedasti. Nõnda võib ühest helist pikk joru tulla, teine heli ei ole pikk ega lühite ning algab ja lõpeb warsti, kolmas on aga nii lühite, et ta nagu wälk peab mööda minema ning uuele aset andma. Nii näituseks on kirikutorali wiisidel enamasti parajad ühepikkused helid, ja üksnes salmide ridade wiimast heli peetakse pikemini; aga aariatel ja muudel lauludel ning mängutükkidel on pikki ja lühedaid helisid, ja mida mitmesugusem helide wältus, seda keerulisem ja kunstlikum on laul ja mäng. — Rootide järele laulmine ja mängimine nõuab kõige hoolikamat wältuse tähepanemist, seft see on t a k t. Ilma taktita ei ole wõimalik midagi laulda ega mängida. Takti pidamine on laulu ja mängu elu ning hing.

§ 28. Wältuse poolest on helide kirjal ehk nootidel k a h e k s a isefugust märki, mida iseäranis nende sabast äratunda võib, need on järgmised :

t ä i s - n o o t ehk üks ühendik (numbriga kirjutatud $\frac{1}{1}$) ilma sabata,
 p o o l - n o o t ehk üks kahendik (numbriga $\frac{1}{2}$), ring sabaga,
 w e e r a n d - n o o t ehk üks neljäandik (numbriga $\frac{1}{4}$), punkt sabaga,
 üks k a h e s j a n d i k n o o t (numbriga $\frac{1}{8}$), punkt lipufesega,
 üks k u u t e i s t k ü m n e n d i k (numbriga $\frac{1}{16}$), punkt kahe lipufesega,
 üks k o l m e k ü m n e k a h e n d i k (numbriga $\frac{1}{32}$), punkt kolme lipufesega,
 üks k u u e k ü m n e n e l j ä a n d i k (numbriga $\frac{1}{64}$), punkt nelja lipufesega ja
 üks s a d a k a h e s ü m n e k a h e s j ä a n d i k (numbriga $\frac{1}{128}$), punkt viie lipufesega.

Siinajed kaks nooti ($\frac{1}{64}$ ja $\frac{1}{128}$) tarvitatakse väga harva, sest et nad hirmus lühikesed on ja neid raske laulda ja mängida. Reid 8 nooti kirjutatakse ka, kui kirja itu nõuab, nõnda, et sabad alla poole on :
 häälega laulus on enamasti soprani ja tenori nootide sabad üllespidi ja alti ja bassi nootide sabad allapidi.

§ 29. Wältuse poolest on neist kahesjast noodist iga järgmine noot p o o l e l ü h e m kui eelminev. Nõnda on siis pool-noot just poole lühem kui täis-noot, weerand-noot on poole lühem kui pool-noot, kahesjäandik on poole lühem kui weerand, kuuteistkümnendik on poole lühem kui kahesjäandik, kolmekümnekahendik on poole lühem kui kuuteistkümnendik, $\frac{1}{64}$ on poole lühem kui $\frac{1}{32}$, ja $\frac{1}{128}$ on poole lühem kui $\frac{1}{64}$.

Kõige parem on nootide wältust sekundide järel mõõta : täis-noot on 4 sekundi pikk ; pool-noot on 2 sekundi pikk ; weerand-noot on just 1 sekundi pikk ; üks kahesjäandik on $\frac{1}{2}$ sekundi pikk, see on ühe sekundi ajal tulewad kaks kahesjäandikku ($\frac{2}{8}$) laulda ehk mängida ; üks kuuteistkümnendik on $\frac{1}{4}$ sekundi, see on, ühe sekundi ajal tulewad neli kuuteistkümnendikku ($\frac{4}{16}$) laulda ehk mängida ; üks kolmekümnekahendik on $\frac{1}{8}$ sekundi pikk, see on, 1 sekundi ajal tulewad kahesja kolmekümnekahendikku ($\frac{8}{32}$) laulda ehk mängida ; $\frac{1}{64}$ noot on $\frac{1}{16}$ sekundi ja $\frac{1}{128}$ noot on $\frac{1}{32}$ sekundi pikk.

Kus parajasti tihnu seinakell on, sääl võib weerandide wältust ka tihude järele mõõta : 4 tihnu teewad täis-noodi, 2 tihnu pool-noodi ja 1 tihv weerand-noodi pikkuse, kahesjäandikkuksid tuleb 2 tükki ja kuuteistkümnendikkuksid 4 tükki 1 tihnu kohta. Kellel tunnikella ei ole, see võib ka sammudega nootide pikkust mõõta : kõndigu ta parajasti ja tehku joru : see joru, mis 4 sammu aega wältab, on täis-noot, see mis 2 sammu aega wältab, on pool-nooti, see mis kõigest 1 sammu aega wältab, on weerand-nooti pikk ; kahesjäandikkuksid on juba 2 tükki ja kuuteistkümnendikkuksid 4 tükki 1 sammu ajal keelitseda.

§ 30. Paneme nüüd paremaks arusaamiseks kõik noodid oma wältuse poolest ühte teise kõrwale ehk alla, siis saame järgmise tabeli :

Üks täis-noot on just nii pikk kui kaks pool-nooti, need on just nii pikad kui neli weerandit, mis jälle just nii pikad on kui kaheksa kaheksandikku, need on jälle nii pikad kui 16 kuuesteistkümnendikku ja need nii pikad kui 32 kolmekümnekaheksandikku jne.

§ 31. Et lühemate nootide juures sabade lipukeseid raskest kirjutada on, selle pärast on nootide kirjutamisel fergitusi tarwis. Need on selle läbi võimalikud, et lipukeste asemel kaks ehk mitu nooti, kui vaja, kriipsuga kokkutõmmatakse. Sel kombel võime ülemal antud tabeli ka kokkuseada:

j. n. e.

Kaheksandikud, kuuesteistkümnendikud ja kolmekümnekaheksandikud võime ka iga teist viisi ärajagada ja kokkutõmmata, kunda tarwis leiame, näituseks:

j. n. e.

§ 32. Üks lipukene nootide küljes on siis just sellestama vältuse märk nagu üks kriips, mis nootisid köidab, kaks lipukest sedasama, mis kaks kriipsu, kolm lipukest sedasama, mis kolm kriipsu jne. Tähele panna on siisgi, et lippudel iseäranis laulmise juures teine tähendus on kui kriipsudel, kuna vältus üheks jääb. Laulmises kirjutatakse igale lipuga noodile isesilp alla, kuna nootidel, mis kriipsuga, mitme kohta üks silp all on, näituseks:

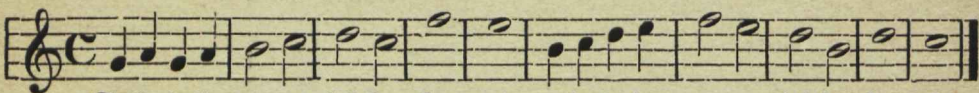
Tu-le, tu-le, armas, lahke suwi, tule, tule, armas, lahke suwi!

Needjamad noodid teist wiisi sõnadele ärajaotatud on nii:

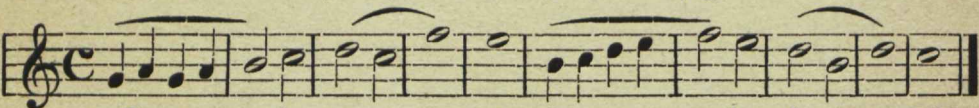
Tu le, ar . . . mas, lah . . . te su . wi!

§ 33. Kui täis-, pool- ja weerand-nootisid on tarwis mitu tükki ühe silbi alla kokkutõmmata, siis sünnib see *wibu* ehk poogna läbi, mis nootide wahela tõmmatakse; näituseks paneme esiti ülemal antud noodid lahtiselt, aga täis-, pool- ja weerand-nootides, siia üles:

Tu-le, tu-le, ar-mas, lah-ke su-wi, tu-le, tu-le, armas, lah-ke su-wi!

Needjamad noodid teist wiisi *wibu* abil sõnadele ärajagatud on nii:

Tu . . le ar . . mas, lah . . . te su . . wi!

§ 34. Mänguriistadega mängides on *wibul* seesama tähendus, mis laulmisel juures, et nimelt helid kokkutõmmates tulewad sünnitada. Siin on kriipsudega kokkutõmmatud noodid lahtisteks arwata, ja üksnes *wibu* käseb neid ühel joonel kokkutõmmata, näituseks:

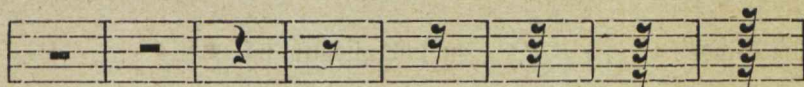
Wibu rohkemast tähendusest waata § 39 sees järele.

7. Pausidest ehk waitolemise märkidest.

§ 35. Laulmisel ja mängimisel on muist puhkamise ja muist häälekäigu ning muist ilu pärast *pausid* ehk waitolemise wahemärgid hoolega tähele panna. Seda on jelle pärast iseäranis tarwis, et kord kõi koor kord ka mõni üksik hääle peab wait olema, kuna teised helisewad, siis on waitolemise pikkust äramäärata, sest muidu läheb laul ehk mäng ühest ära raisku, kui waitolemise aega ära ei määrata.

§ 36. Pausid on wältuse poolest just niisama pikad nagu noodid. Nõnda on *täis-paus*, neljakandiline paks kriips *joone all*, 4 weerandit; *pool-paus*, neljakandiline paks kriips *joone üle*; *weerand-paus* on r-sarnane lipuke; *kahelkandiline-paus* on labli sarnane haagite; *küüeteistkümnendiline*,

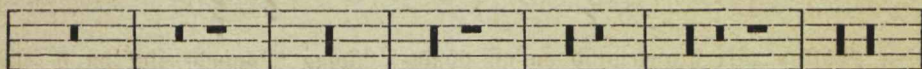
kolmekümnekahendik-, kuuekümmeneljandik- ja sadakahelkümnekaheksandik-pausis, kahe-, kolme-, nelja- ja viiefordse tabli sarnane märk. Paneme nad siia noodijoonesse üles:

$\frac{1}{2}$ -pauis $\frac{1}{4}$ -pauis $\frac{1}{8}$ -pauis $\frac{1}{16}$ -pauis $\frac{1}{32}$ -pauis $\frac{1}{64}$ -pauis $\frac{1}{128}$ -pauis.

Esimesed 6 pausfi on tihti tarwitatawad, aga $\frac{1}{64}$ - ja $\frac{1}{128}$ -pauis wäga harwa leida.

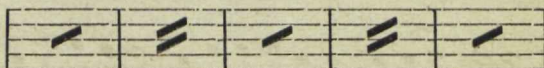
§ 37. Kui lauljal ehk mängijal mitu täis-pausfi wait olla on, siis on selleks mitmekordsed pausfi-märgid, ja nimelt nõnda:

2 täispausfi 3 täispausfi 4 täispausfi 5 täispausfi 6 täispausfi 7 täispausfi 8 täisp. jne.

Uga et seda wiisi natuke kunstlik pausfiid lugeda ja meeles pidada on, siis on uueal ajal palju lihtlabasemal wiisil nõnda pausfiid kirjutama hakatud, et paks kriips takti kriipsu wahela tehtakse ja üle selle kirjutatakse, mitu takti pausfi lugeda tuleb, nõnda:

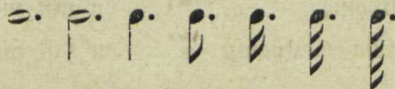
10 ehk 10 20 31 42 jne.

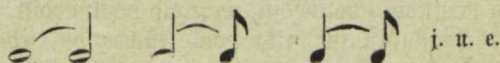
See tähendab et 10, 20, 30, 40 täispausfi ehk 40, 80, 124, 168 weerandit pausfi pidada ja lugeda on, kui jälle laulda ehk mängida tuleb, kuna teised hääled edasihelisewad.

8. Täpist ehk punktist noodi ehk pausfi kõrwal ja wibuist.

§ 38. Helide poole pikkuse määramiseks on nootide kõrwal täppi, ehk wõbra nimega punkti, tarwitama hakatud. Täppiga noodi kõrwal tähendab, et noot on oma päris wäärtuse poole osa pikemaks weninud, ning lauldes ja mängides tuleb seda wäga tähele panna. Täppiga noodid on järgmised:

§ 39. Kui kahte wõdi mitut nooti tahetakse ühte siduda, nii et nad ühes kõlawad, siis tõmmatakse kõwer joon ehk wibu — üle nende nootide ehk nende alla. On üks ehk mitu nooti ühe ja sellelajama joone pääl wibuga kokkutõmmatud, siis tohib ainult esimest nooti laulda ehk mängida, kuna teised üksnes pidada tulewad, nagu ei oleks nad ise-noodid, waid eelkäiwa noodiga kokkusulanud:

§ 40. Seletame nüüd ligemini täppiga nootisiid wibuga nootide abil, siis wõime järgmise tabeli üles panna:

täpiga täisnoot . . .		on just niipalju kui		ehk	$\frac{1}{1}$	+	$\frac{1}{2}$
täpiga poolnoot . . .		on just niipalju kui		"	$\frac{1}{2}$	+	$\frac{1}{4}$
täpiga weerandnoot . . .		on just niipalju kui		"	$\frac{1}{4}$	+	$\frac{1}{8}$
täpiga kahesandik . . .		on just niipalju kui		"	$\frac{1}{8}$	+	$\frac{1}{16}$
täpiga kuuteistkümnendik		on just niipalju kui		"	$\frac{1}{16}$	+	$\frac{1}{32}$
täpiga kolmekümnekahendik		on just niipalju kui		"	$\frac{1}{32}$	+	$\frac{1}{64}$

Wältuse läbi äraseletatud on asi nõnda : täpiga täisnoodi ajal on 6 sekundi, lööki wõi sammu pidada, sest täisnoot ise on 4 ja täpp tema kõrwal pool sellest see on 2 sekundi pikk ; täpiga poolnoodi ajal on 3 sekundi lugeda, sest poolnoot ise on 2 ja täpp tema kõrwal 1 sekund ; niisamati on täpiga weerandnoot 1 ja $\frac{1}{2}$ sekundi ehk ka 3 kahesandiknooti ; täpiga kahesandik on 3 kuuteistkümnendikku ; täpiga kuuteistkümnendik on 3 kolmekümnekahendikku jne.

§ 41. Paremaks arusaamiseks anname siin näitused, kuida täpiga noodid ilma täpita kirjutatud on :

ilma täpita kirjutatud :

mängida ja õigesti kirjutada :

§ 42. Just niisamati nagu nootide kõrwal, nii on ka pauside kõrwal niisamalauguse wältusega täpid, mille järele järgmise tabeli wõime ülespanna :

täpiga täispaus joone all . . .		on just niipalju kui	
täpiga poolpaus joone üle . . .		on just niipalju kui	
täpiga weerandpaus		on just niipalju kui	
täpiga kahesandikpaus		on just niipalju kui	
täpiga kuuteistkümnendikpaus		on just niipalju kui	
täpiga kolmekümnekahesandikpaus		on just niipalju kui	

9. Kolmikuteft ja jarnasteft nootide teisendustest.

§ 43. Et iga poolnoot täisnoodist, weerand poolnoodist, kahesandik weerandist, kuuteistkümnendik kahesandikust jne. ikka poole lühem on, seda teab õppiia. Nõnda siis tuleb iga täisnoodi kohta kaks poolnooti, iga poolnoodi kohta kaks weerandnooti, iga weerandi kohta kaks kahesandikku, iga kahesandiku kohta kaks kuuteistkümnendikku, iga kuuteistkümnendiku kohta kaks kolmekümnekahendikku jne.

Alga laulmisel ja mängimisel juhtub sagedasti, et waja on täisnooti kolmeks ühepikkuseks noodiks, niisamuti ka poolnooti, weerandit, kaheksandikku, kuuteistkümnendiku jne. kolmeks ühepikkuseks noodiks ehk heliks teha, mis just nii ruttu on laulda ehk mängida, nagu kahtegi. Niisugust kahe afemel kolmeks jagatud nooti hüüatakse kolmik ehk wõõra sõnaga triol.

§ 44. Kolmikute jagamine sünnib selle järel üsna hõlpsasti ja loomulikult nõnda :

afemel : ehk : ehk : ehk : jne.

 " " " " "

 " " " " "

 " " " " "

 " " " " "

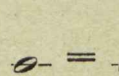
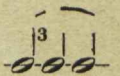
 " " " " "

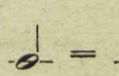

 " " " " "

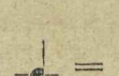

 " " " " "

Sellest tabelist näeb õppija, et igal kolmikul wibu üle (wõi ka alla) käib, mille alla nummer 3 kirjutatakse, et kolmiku loomu selle läbi näidata. Lauldes wõi mängides on hoolega tähele panna, et kolmiku kolm nooti just ühepikkuselt helisewad ja mitte esimene ehk wiimne noot lühem ehk pikem ei ole, kui teised.

§ 45. Kui kolmikud wäärtuse järele kokkuseame, siis saame järgmise tabeli ühes kolmikute nimedega :

terwe noodi kolmik nootides nii : ehk : jne.

poolnoodi kolmik nootides nii : " "

werandnoodi kolmik nootides nii: ehk: jne.

lahesandiku kolmik nootides nii: " "

kuueteistkümnendiku kolm. noot. nii: " "

Seenejast mõista on, et igast noodist, nõnda siis ka igast helist, võib kolmikut sünnitada.

§ 46. Aga ei mitte üksnes kolmikud ole muusikas pruugitavad. Ühte või mitut nooti võib nelja, viide, kuude, seitsmesse ja rohkemasse osasse ärajaotada, ja seda viisi sünnivad laulus, ja mängus nelikud (quartolid), wiiekud (quintolid), kuuekud (sextolid), seitsmikud (septolid) ja nõnda edasi. Nelik sünnib, kui neli ühepikkust nooti ühe või kolme noodi asemel helisewad, wiiek sünnib, kui viis ühepikkust nooti ühe, kolme või nelja noodi asemel, kuuek sünnib, kui kuus ühepikkust nooti ühe, nelja või wiie noodi asemel, seitsmik sünnib, kui seitse ühepikkust nooti ühe, kolme või kuue asemel helisewad. Paneme sellest järgmise tabeli üles:

	ehk:		afemel:		;		ehk:		afemel:		ehk:		afemel:		ehk:		afemel:		nelikud j. u. e.
	"		"		;		"		"		"		"		"		"		
	afemel:		afemel:		;		ehk:		afemel:		afemel:		afemel:		afemel:		afemel:		wiiekud j. u. e.
	afemel:		afemel:		;		afemel:		afemel:		afemel:		afemel:		afemel:		afemel:		kuuekud j. u. e.
	afemel:		afemel:		;		afemel:		afemel:		afemel:		afemel:		afemel:		afemel:		seitsmikud j. u. e.

Just nagu kolmikute juures, nii tõmmatakse ka siin ikka wibu üle nootide ja nummer 4, 5, 6, 7, wibu fiske, et sellega tähendada, mitmik noot on.

§ 47. Ka seda juhtub nootides küllalt, et kolme ühepikkuse noodi asemel kaks ühepikkust nooti seisab ja seda viisi k a k s i k (duol) sünnib; niisamati sünnib nelja noodi asemel kolmik, wiie asemel nelik, kuue asemel wiiek jne. Muudugi teada tulewad need noodid, mis enama asemel vähem helisid annawad, wähe pikemini laulda ehk mängida, see on kaksikus tuleb kaks nooti just nii pital ajal kui nende asemel olewad kolm päris nooti laulda ehk mängida. Nootides on kaksikus, kolmikud, nelikud, mis rohkematest nootidest sünniwad, niisamati, nagu enne ülemal näidatud.

 af.: ; af.: ; af.: ; af.: j.u.e.

§ 48. Kolmikuid ja sarnaseid noodi-teisendusi ei tarvitata lauluses ja mängudes mitte väga sagedasti, aga nad on suureks iluks muusikale, sest nad aitavad helikäitu mitmejulgumaks ja selle mõjul ilusamaks teha ning annavad heliloojale vabadust helisid nõnda jagada, kuida need kõige ilusamini helisewad. Nnname siin näituse esiti ilma nende helieheteta:

ja siis seesama helikuju kolmikute- ja kuuekutege:

10. Kergitustest nootide kirjutamisel.

§ 49. Helid võivad, iseäranis klaveril, nii madalasse või kõrgesse minna, et nende kirjutamine raskesti läheb, sest et väga palju abijooni tarvis tuleb. See tuleb sellest, et mida madalamale või kõrgemale helid lähewad, seda enam on abijooni waja. Et mitte nii palju abijooni tarwis ei oleks, selle pärast on märk 8 ehk *Sva* (nimega *octava*) tarvitada. Kui nimelt see märk joonestiku all seisab, siis tähendab ta, et ühte või mitut nooti, mille all ta seisab, peab oktav alamalt mängitama kui kirjutatud, ja kui see märk joonestiku üle seisab, siis tähendab ta, et ühte või mitut nooti, mille üle ta seisab, tuleb oktav kõrgemini mängida, kui kirjas on. Nõnda on näituseks:

	<i>Sva</i>		
Kirjutatud on nõnda:		Mängida on aga nõnda:	
Kirjutatud on nõnda:		Mängida on aga nõnda:	

Kui nõnda peaksite kirjutama, nagu siin näituses mängida on, siis jääkivad filmad paljude abijoonide pärast üsna kirjut.

§ 50. Sagedasti on tarwis oktavidest mängida — ja nimelt nõnda, et helid kas oktav üleval või all ühes mängitakse. Seda tuleb nõnda teha, et sõna *all' Sva* joonestiku üle või alla pandakse, näituseks:

	<i>all' Sva</i>		
Kirjutatud on nõnda:		Mängida on aga nõnda:	
	<i>all' Sva</i>		

§ 51. Tähele on panna seda täpiliselt jodut, mis *Sva* või *all' Sva* järel seisab :
 ----- eht ~~~~~ . See tähendab, et nii kaugele, kui see täpiline joon ulatab, tuleb oktav ülemalt ehk alamalt mängida või ka oktav niisamati ülemal ehk alamal ühes mängida, ja kui seda joont enam ei ole, siis on jälle niisamati mängida, nagu kirjutatud on, näituseks :

Kirjutatud on nii :

Mängida on aga nii :

§ 52. Kui hulk kahesandikka, kuuteistkümmendikka või kolmekümnekahendikka järjestikku ühel ja samal joonel seisavad, siis võib neid lühendatud kombel kirjutada, nõnda et maksimuse kriips täis, pool- ehk weerandnoodi alla tõmmatakse, siis on vähem waeva kirjutamisel ja vähem ruumi noodil tarvis, näituseks :

Dieta nii mängida ja kirjutada :

aga palju lühemini ja kergemini nii kirjutada :

või dieta nii mängida ja kirjutada :

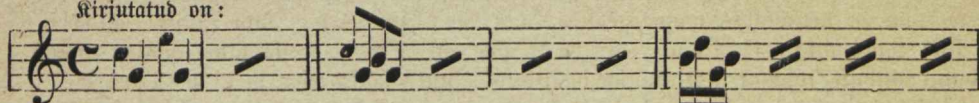
aga palju lühemini ja kergemini nii kirjutada :

Kui noodid nõnda ärajagatud ja väga lühikesed, kuuteistkümmendikud ja kolmekümnekahendikud, on, nagu viimastes kahes näituses, siis kirjutatakse ka sõna tremolo ehk tremando (lühendatud trem.) nootide alla, see tähendab w o b i e m i s t ehk w ä r i s e m i s t, see on, et heli muud ei ole, kui paljas kõlaline wirwendamine.

§ 53. Juhtub ka seda, iseäranis mängides, et üks nooditeerutus mitu korda järgi mööda tuleb mängida, siis ei ole tarvis iga kord täit keerutust uuesti kirjutada, vaid see sünnib kriipsude abil nõnda :

Kirjutatud on :

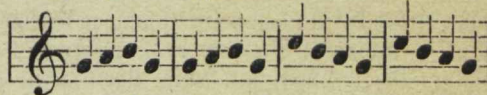
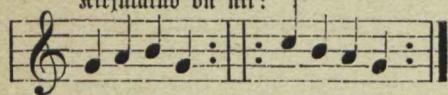
Mängida tuleb :

§ 54. Tihti sünnib seda lauldes ja mängides, et ühte osa laulust või mängust on tarvis teist korda laulda või mängida, et mitte seda osa kahte korda kirjutada tarvis ei oleks, selleks on k o r d a m i s e m ä r k, see on kahetäoline kriips, kaks täppi kõrval joonestikust läbitõmmatud, nõnda :

Mängida on aga nii :

Kirjutatud on nii :

§ 55. Kui noodi-keerutus, mis just üks kriipsu-wahe pikk on, rohkem ei ole mängida kui kaks korda, siis võib ka nõnda teha, et wibu üle tõmmatakse ja wibu alla sõna «bis» (see tähendab „kaks korda“) kirjutatakse, nõnda :

Kirjutatud :

bis

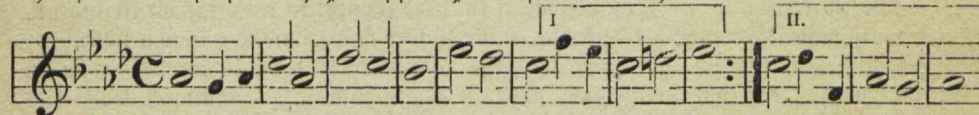
Mängida tuleb :

ehk küll ka nõndagi :

Kus palju lühikesi rutulisi nootisid kirjutada, jääb teeb säärase lühendamise viis töö mitu korda vähemaks.

§ 56. Kui wiisi järkusid korratakse, millel üksnes lõpp teist nagu on, siis tehakse kordamise punktid, ja lõpp kirjutatakse nende taha :

See näitus ütleb, et kordamise jooneni tuleb mängida ehk laulda, siis alguseni tagasi minna ja sinna kohta mängida, kus I algab, siis I wahele jätta ja II mängida ehk laulda.

§ 57. Kui terve laul ehk mängutükk uuesti tuleb mängida, siis kirjutatakse lõpule *d. c.* ehk *D. C.*, see on *da capo*, mis nii palju tähendab kui „eest otsast“. — Kui laul või mäng otsas on, siis võib seda ka sõna *fine* läbi kirjutada, mis nii palju tähendab kui „ots“ ehk „lõpp.“ Seda on iseäranis siis tarvis, kui kordamisel laulu ehk mängu ots kest kohal on. Säärasel puhul kirjutatakse ka *D. c. al fine* ehk *Da capo al fine*, see tähendab : „uuesti eest kuni otsani“, ehk teiste sõnadega : laul ehk mäng o a terwelt läbi laulda ehk mängida, siis uuesti eest otsast pääle hakata ja selle kohani laulda ehk mängida, kus sõna «*Fine*» ehk „ots“ seisab, siis alles on lõpp käes.

§ 58. Kui laul ehk mängutükk mitte eest otsast ei tule uuesti laulda ehk mängida, vaid ainult üks osa esimesest jaost, siis kirjutatakse korratatava osa ette otša märk S ehk ka mõni muu märk ja lauldakse ehk mängitakse nüüd sellest märgist saadit oja uuesti kuni sinna kohta, kus see märk uuesti kirjutatud on, või ka kus *fine* ehk *dal segno* (see tähendab märgist saadit) seisab.

11. Helisugudest ja helitõugudest.

§ 59. Laul ja mäng on loomu ehk laadi poolest kahefugune: 1) l õ b u s (ka rõõmus, tõsine, lustiline) ja 2) h a l e (ka ärras, kurblik, kaebaw). — Kumbagi tarwis on ka heliwallas wahetegemine, mis helisugude läbi sünnib, mida siis ka faks võib olla: 1) f õ w a helisugu ehk d u r, mille läbi lõbusat rõõmu, lõbusat tõsidust, lõbusat lusti võime häälte läbi kuuldawaks teha, ja 2) p e h m e helisugu ehk m o l l, mille läbi haledat ärdust, haledat kurbtust, haledat kaebtust häältel awaldada võime. Wahetegemine duri ja molli wahel võib üksnes heliredeli läbi sündida: kui ühe oktavi helide wahega duris ja mollis ülespaneme, siis leiame järgmist, et:

duril on: 1, 1, 1/2, 1, 1, 1, 1/2 heli oktaavis, aga
mollil on: 1, 1/2, 1, 1, 1, 1, 1/2 heli oktaavis.

Nimetada on, et mõned heliloojad molli heliredelit weel kahte teist wiisi tarwitawad ja nimelt ülespoole minnes järgmistele heliwahedega: 1, 1/2, 1, 1, 1/2, 1 1/2, 1/2 aga ülewalt allapoole laulsedes või mängides: 1, 1, 1/2, 1, 1, 1/2, 1.

§ 60. Kui helisugusid nootide läbi tahame märkida, siis ei või meie seda muul kombel teha, kui et ühest helist algame ja selle pääle heliredeli ülemal (§ 59) antud heliwahede najal sünnitame. Sel kombel sünnitawad helitõuud duri ja molli järele. Helitõug on siis helisugu, mis ühest helist algades heliredeli järele kindlas reas on.

§ 61. Riisuguseid helitõugusid on nii hästi duri kui molli järele 14 tükki, mis ristide (♯) ja be-de (♭) ettepanemise läbi sünniwad — üleüldse siis ühes c-duriga ning a-molliga 30 tükki, need on järgmised: ilma ristita ja be-ta c-dur, ristidega: g, d, a, e, h, fis, cis-dur ja ilma ristita ja be-ta a-moll, ristidega: e, h, fis, cis, gis, dis, ais-moll ning be-dega f, b, es, as, des, ges, ces-dur ja d, g, c, f, b, es, as-moll, mida kõiki järgi mööda järgmises tähele paneme.

§ 62. Iga dur tekitab ise enese märkide ja seaduse järele, kuna iga moll ühe duri märkide järele sünnides käib. Iga moll on enese durist poolteist heli, ehk teise sõnaga, nagu seda kerge orelil või klaveril näidata, on alati n e l j a n d a l p o o l h e l i l m a d a l a m a l seisma. — Durid on (nagu seda juba eelkäiwast § näha) kahefugused: 1) ristidega (♯) ja 2) be-dega (♭), mollid muidugi niisamati. Mõitu risti ja be-d iga duri ja molli ette käib, seda õpetawad järgmised paragrahwid.

§ 63. Ristidest ja be-dest on ütelda, et kui need joneestiku ees otšas on kirjutatud, siis nad maksawad ikka nende helide kohta, mille joneel nad seisawad; nõnda näituseks, kui f ees ♯ seisab, siis on igal pool fis, kus iganes noot f pääle juhtub, või on ♭ h ees, maksab see igal pool, kus noot h pääle juhtub, — muidugi teada siis mitte, kui ♯ otse noodi ees seisab, sest siis tuleb jälle selge f ja h laulda ehk mängida. Paneme nüüd kõik helitõuud oma eesmärkidega siia üles:

§ 64. Helitõug c-dur, ilma eesmärkideta:

c d e f g a h c c h e g f e d c

1 1 1/2 1 1 1 1/2 1/2 1 1 1 1/4 1 1

§ 65. Helitõug a-moll, ilma eesmärkideta:

a h c d e f f s g i s a a g f e d c h a

1 1/2 1 1 1 1 1/2 1 1 1/2 1 1 1/2 1

§ 66. Helitõug g-dur, ühe ristiga f ees:

g a h c d e fis g g fis e d c h a g

§ 67. Helitõug e-moll, ühe ristiga f ees:

e fis g a h cis dis e e d c h a g fis e

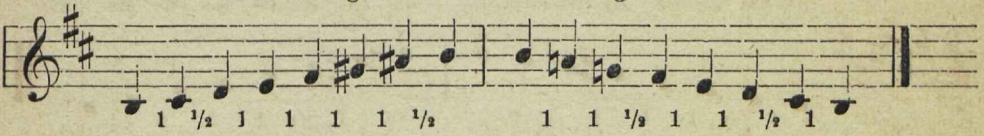
§ 68. Helitõug d-dur, kahe ristiga f ja c ees:

d e fis g a h cis d d cis h a g fis e d

§ 69. Helitõug h-moll, kahe ristiga f ja c ees:

h cis d e fis gis ais h h a g fis e d cis h

§ 70. Helitõug a-dur, kolme ristiga f, c ja g ees:

a h cis d e fis gis a a gis fis e d cis h a

§ 71. Helitõug fis-moll, kolme ristiga f, c ja g ees:

fis gis a h ais dis cis fis fis e d cis h a gis fis

§ 71. Helitõug e-dur, nelja ristiga f, c, g ja d ees:

e fis gis a h cis dis e e dis cis h a gis fis e

§ 72. Helitõug cis-moll, nelja ristiga f, c, g ja d ees:

cis dis e fis gis ais his cis cis h a gis fis e dis cis

§ 73. Helitõug h-dur, wiie ristiga f, c, g, d ja a ees:

h cis dis e fis ais gis h h ais gis fis e dis cis h

§ 74. Helitõug gis-moll, wiie ristiga f, c, g, d ja a ees:

gis ais h cis dis eis fisis gis gis fis e dis cis h ais gis

§ 75. Helitõug fis-dur, kuuie ristiga f, c, g, d, a ja e ees:

fis gis ais h cis dis eis fis fis eis dis cis h eis gis fis

§ 76. Helitõug dis-moll, kuuie ristiga f, c, g, d, a ja e ees:

dis eis fis gis ais his cisis dis dis cis h ais gis fis eis dis

§ 77. Helitõug cis-dur, seitšme ristiga f, c, g, d, a, e ja h ees:

cis dis eis fis gis als his cis eis his ais gis fis eis dis cis

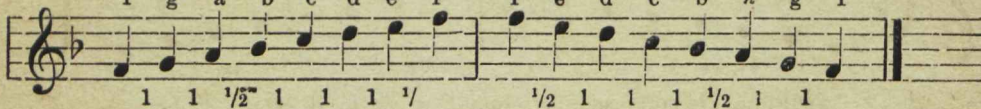
§ 78. Helitõug ais-moll, seitšme ristiga f, c, g, d, a, e ja h ees:

ais his cis dis eis fisis gisis ais ais gis fisis eis dis cis his ais

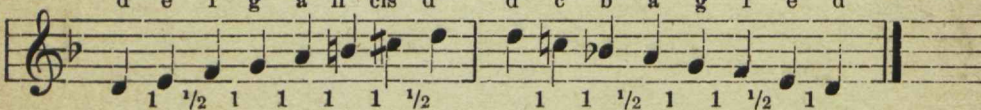
§ 79. Helitõug f-dur, ühe be-ga h ees:

f g a b c d e f f e d c b a g f

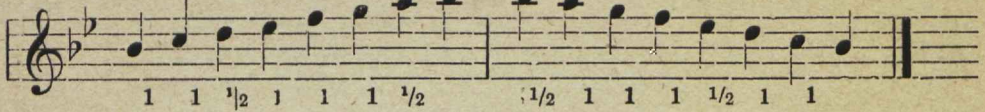
§ 80. Helitõug d-moll, ühe be-ga h ees:

d e f g a h cis d d c b a g f e d

§ 81. Helitöug b-dur, fahje be-ga h ja e ees:

b e d es f g a b b a g f es d c b

§ 82. Helitöug g-moll, fahje be-ga h ja e ees:

g a b c d e fis g g f es d c b a g

§ 83. Helitöug es-dur, kolme be-ga h, e ja a ees:

es f g as b c d es es d c b as g f es

§ 84. Helitöug c-moll, kolme be-ga h, e ja a ees:

c d es f g a s c c b as g f es d c

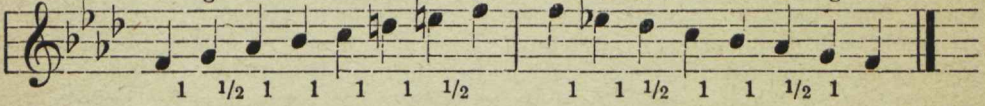
§ 85. Helitöug as-dur, nelja be-ga h, e, a ja d ees:

as b c des es f g as as g f es des c b as

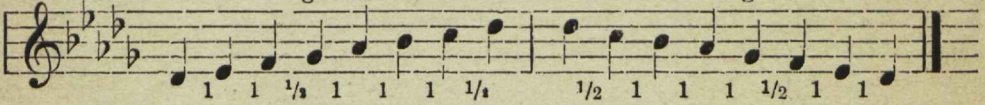
§ 86. Helitöug f-moll, nelja be-ga h, e, a ja d ees:

f g as b c d e f f es des c b as g f

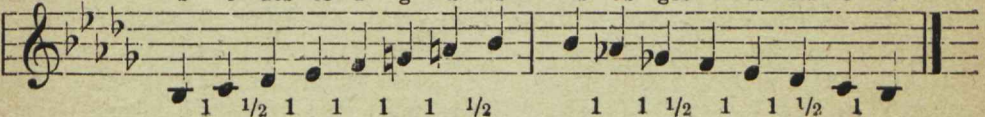
§ 87. Helitöug des-dur, wiie be-ga h, e, a, d ja g ees:

des es f ges as b c des des c b as ges f es des

§ 88. Helitöug b-moll, wiie be-ga h, e, a, d ja g ees:

b c des es f g a b b as ges f es des c b

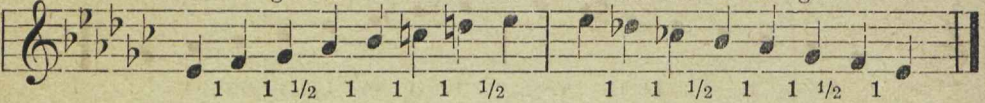
§ 89. Helitõug ges-dur, kuue be-ga h, e, a, d, g ja c ees:

ges as b ces des es f ges ges f es des ces b as ges

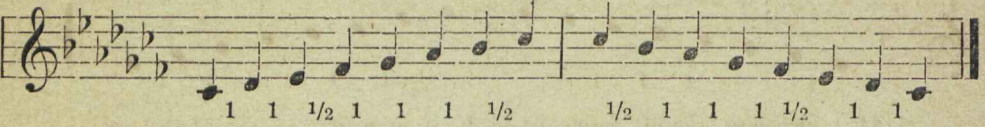
§ 90. Helitõug es-moll, kuue be-ga h, e, a, d, g ja c ees:

es f ges as b c d es es des ces b as ges f es

§ 91. Helitõug ces-dur, seitšme be-ga h, e, a, d, g, c ja f ees:

ces des es fes ges as b ces ces b as ges fes as des ces

§ 92. Helitõug as-moll, seitšme be-ga h, e, a, d, g, c ja f ees:

as b ce d es f g as as ges fes es des ces b as

§ 93. Kuda sünnivad helitõund? Seda peab õppija äramõistma. Helitõugude abil võime kõrgemalt ja madalamalt laulda ja mängida ja ühest helitõundist teisesse minnes ehk moduleerides laulu ja mängu hästi mitmesuguseks ja selle läbi mõjusaks, mõnusaks, lõbusaks, ilusaks teha. Juba enne oleme ütelnud, mis helitõund on. Kuda nad sünnivad, seda võib terane õppija heliredelist ja nimelt helivahedest väljasaada. Et näituseks duril oftavi helivahed järgmised on: 1, 1, 1/2, 1, 1, 1, 1/2 ja mollil järgmised: 1, 1/2, 1, 1, 1, 1, 1/2, siis võime nende wahede najal iga duri ja molli sünnitada. Tahame nelja ristiga e duri sünnitada, siis peame e-helist algama; e järel tuleb f, e ja f vahel on kõigest 1/2 heli, aga heliredel nõuab siin duri 1 täisheli, nõnda siis tuleb # f-le ettepanna ja f-ft fis teha, siis on e ja fis vahel 1 täisheli; nüüd on edasimenes fis ja g vahel jälle kõigest 1/2 heli, aga heliredel nõuab siingi 1 täisheli, seega tuleb ka g-le # ettepanna ja taft gis teha; edasimenes on gis ja a vahel ifegi 1/2 heli, nagu heliredel nõuab, nõnda jääb siis a ilma # eesmärgita; kõrgemale minnes on a ja h vahel jällegi 1 täisheli, nagu heliredel nõuab, nii jääb siis ka h ilma eesmärgita; h ja järgmise c vahel on kõigest 1/2 heli wahet, kuna heliredel 1 täisheli nõuab, nii tuleb siis c-le # ettepanna ja taft cis teha; cis ja järgmise d vahel on jälle kõigest 1/2 heli, aga peab 1 täisheli olema, tuleb ka d-le # ettepanna, nii et fest dis saab; ja nüüd viimaks on dis ja järgmise e vahel juba ifegi 1/2 heli, nagu heliredel nõuab. Seda viisi on e-dur valmis. Just sellel kombel tekkivad nagu iseenejst kõik helitõund. Kes siis helivahesid meeles ei pea ega neist aru ei saa, see ei saa ka durist ja mollist aru ja ei oska neid sünnitada, kuna terane mõistja mõtleja hõlpsasti i g a ft helist algades heliredeli järel duri wõi molli võib sünnitada.

§ 94. Iga dur on nii hästi ülespoole minnes kui alla poole tulles kui ka tema heliredelis ükssikuid helisid üles või alla võttes heliwahede poolest ifka täiesti ühefugune: 1, 1, $\frac{1}{2}$, 1, 1, 1, $\frac{1}{2}$ heli. Mitte nii ei ole lugu molliga, waid mollil on ülespoole minnes hoopis teine helide järg: 1, 1, $\frac{1}{2}$, 1, 1, 1, 1, $\frac{1}{2}$ kui allapoole tulles: 1, 1, $\frac{1}{2}$, 1, 1, $\frac{1}{2}$, 1, ja ükssikuid helisid tehes: 1, $\frac{1}{2}$, 1, 1, $\frac{1}{2}$, $1\frac{1}{2}$, $\frac{1}{2}$. Ükssikuid helisid mängides on siis wahed isefugused, näituseks mängitagu eht lauldagu a-molli järel järgmise ükssikud helid ette: a, h, c, h, c, d, e, d, e, f, e, f, e, gis, a, siis on selgesti aru saada, kuida f ja gis wahel $1\frac{1}{2}$ heli on.

§ 95. Iga moll wõtab ülespoole minnes enesele pääle enese duri märkide sellest durist, mille nime ta kannab, weel eesmärksid, mida aga joonestiku ette ei kirjutata, waid heli nootide eneste ette — ja nimelt on need eesmärgid heliredeli järele kuuenta ja seitsmenda heli ees — näituseks c-duri järel olew a-moll on a-durist enesele nime saanud, nõnda wõtab ta siis a-durist ka kuuenta ja seitsmenda heli fis ja gis enesele üles, kus muidu c-duri järel paljas f ja g peaks seisma. Sellefama muutuse järele leiab terane wõrdleja igas mollis kuendas ja seitsmendas heliwahes eesmärksid, mis joonestiku ees otjas kirjutatud ei ole, olgu need \sharp või \flat , — Riisamati kirjutatakse alati \sharp heli ette, kui \sharp või \flat asemel päris heli tahetakse wõtta. Näituseks paneme järgmise noodi-rea:

a-moll: gis f fis gis d-dur: fis fis c cis

Siit on näha, kuida iga märk on ette kirjutada, mis joonestiku ees ei seisja.

§ 96. Et iga moll sellest durist, mille järele ta käib $1\frac{1}{2}$ heli madalamal on eht alla minnes neljandal poolhelil seisab, siis kannab ta seda nime kui parallel-helitõug; nõnda on siis c-duri parallel-helitõug a-moll, g-duri parallel-helitõug e-moll ja nõnda edasi.

§ 97. Seda sünnib tihti, et üks osa laulus või mängus on ühes ja teine teises helitõus. Riisugusel puhul tehtakse paks kriips kahe osa wahes, ja järgmise osa algusel tehtakse \sharp märgi läbi endise osa eesmärgid tühjaks ja pandakse uued eesmärgid ette, näituseks:

endise osa lõpp d-duris:

uue osa algus b-duris:

Siin on endise osa d-dur faks risti kahe \sharp -märgi läbi tühjaks tehtud ja uue osa faks \flat -märgi ettekirjutatud. — Kui \sharp või \flat ühe heli ees on, siis ei maksa ta kauge-male kui selles ainjas taktis, kus teine noot selle liini pääle juhtub ja kui \sharp ette ei ole pandud.

§ 98. Kas üks laul või mäng duris või mollis on, seda on wõimalik üksnes tema rõõmuse või haleduse, siis aga alguse või lõpu, aga kõige hõlpsamini muidugi tema heliredeli, üleskirjutamise läbi äratunda.

§ 99. Tähele panna on, et neid helitõugusid, millel palju eesmärksid on, palju harvemini tarwitatakse kui neid, millel wähse eesmärksid on. Nõnda tarwitatakse näituseks neid helitõugusid, millel kuni 4 risti eht be-d ees on, ühtepuhku, aga wiie risti- ja be-ga mängud ja laulud on harwa, kuna kuu ja seitsme risti- ja be-ga mängud ja laulud wäga harwa leida on, sest et rohked eesmärgid mängimist ja laulmist raskendawad.

12. Helitõugude sugulusest.

§ 100. Et ühest helitõuust hõlpsasti teisesse minna eht ühe sõnaga moduleerida, selleks on tarwis helitõugude sugulust tunda, sest helitõuud on iheeneSte keskes üks teisega ligemalt ja kaugemalt sugulased. Ligemalt sugulased on helitõuud, millel 5 või 6 heli üks teisega ühed ja need samad on; kaugemalt sugulased on helitõuud, millel kõigest 1, 2, 3 või 4 heli ühed ja need samad on. Nii on näituseks c-dur g-duriga ning f-duriga ligemalt sugulane, sest et g-duril fis ja f-duril b nii siis kõigest üks ainus heli teine on kui c-duril, kuna kõik teised helid ja nende tähed ühed ja need samad on. Niisamati on näituseks a-moll e-molliga ja d-molliga ligidalt sugulased. Kaugemalt sugulane on näituseks c-dur a-duriga ja es-duriga, sest wiimastel on kõigest neli heli, mis c-duriga ühed on. Mida suurem eesmärkide arvu wah, seda kaugemalt on helitõuud üks teisega sugulased, kuna ristidega helitõuud sugugi be-dega helitõugude sugulased ei ole või waga wah on. Mida kaugemalt helitõuud sugulased, seda kunstlikum on moduleerimine.

§ 101. Ühest helitõuust teisesse minemise ja suguluse määramise juures on seda tähele panna, kui kaugel üks helitõug teisest kõrgemal või madalamal seisab: Ülespoole minnes on ristidega helitõuud ikka 5 heli üks teisest kõrgemal, näituseks c-durist 5 heli kõrgemal g-dur, sellest jälle 5 heli kõrgemal d-dur, sellest 5 heli kõrgemal a-dur jne., aga be-dega helitõuud on kõigest 4 heli üks teisest kõrgemal, näituseks c-durist 4 heli kõrgemal on f-dur, sellest 4 heli kõrgemal b-dur, sellest jälle 4 heli kõrgemal es-dur jne. Allapoole minnes on ristidega helitõuud ikka 4 heli üks teisest alamal, näituseks c-durist 4 heli alamal on g-dur, sellest 4 heli alamal d-dur, sellest 4 heli alamal a-dur, sellest 4 heli alamal e-dur jne.; be-dega helitõuud on üks teisest 5 heli alamal, näituseks c-durist 5 heli alamal on f-dur, sellest 5 heli alamal b-dur, sellest 5 heli alamal es-dur, sellest 5 heli alamal as-dur j. n. e.

§ 102. Kõige selgemini wõime üksikute helitõugude sugulust ära näha, kui kõik 30 helitõugu ühte teise kõrwale, ikka 5 heli igauks teisest kaugele eht teise sõnaga kõrgemale järgmisel wiisil üleskirjutame:

	7-ga	6-ga	5-ga	4-ga	3-ga	2-ga	1-ga	mürguta	#-ga	#-ga	#-ga	#-ga	#-ga	#-ga	#-ga
	7	6	5	4	3	2	1		1	2	3	4	5	6	7
durid:	ces	ges	des	as	es	b	f	c	g	d	a	e	h	fis	cis
mollid:	as	es	b	f	c	g	d	a	e	h	fis	cis	gis	dis	ais

Selles tabelis on kõik need helitõuud üks teisega ligidalt sugulased, mis üks teisega kõrwu või üks teise all või üle seisawad; kõik teised helitõuud, mida kaugemal nad seisawad, seda kaugemal on nad üks teise sugulased. Wõtame näituseks c-duri, siis on tema ümber seiswad f- ja g-dur ning a-, d- ja e-moll tema ligemad sugulased, kuna e-dur või as-dur juba koguni kaugel on. Wõtame edasi e-duri, siis on tema ümber seiswad a- ja h-dur ning fis-, cis- ja gis-moll temaga ligemalt sugulased; niisamati on as-duri ligemad sugulased des- ja es-dur ning f-, b- ja c-moll, ja nõnda on iga teise helitõuuga lugu ülemal tabelis. Veel on ütelda, et iga dur enese nimelise molliga õige ligidalt sugulane on, nõnda on siis näituseks c-dur c-molli, e-dur e-molli, g-dur g-molli sugulane jne., kui need helid ka ülemal antud tabelis üks teisest wah kaugel seisawad ja tihti ühest helitõuust teisesse minnes neist helitõugudest peawad läbiminema, mis tabelis nende wahel on.

13. Helide astmetest ja wahedest.

§ 103. Aste tähendab seda kohta, mis helil heliredelis on. Wõtame näituseks c-duri, siis on c esimene aste, d teine aste, e kolmas aste, f neljas aste, g viies aste, a kuues aste, h seitsmes aste, c oftavis kahesjas aste, d üle oftavi üheksas aste, e üle oftavi kümnes aste ja nõnda edasi.

§ 104. Neil astmetel on ka Ladina keeli nimed ja nimelt: 1. aste prim ehk tonica, 2. aste secund, 3. aste terz ehk mediant, 4. aste quart, 5. aste quint ehk dominant, 6. aste sext, 7. aste septim, 8. aste octav, 9. aste non, 10. aste decim, 11. aste undecim, 12. aste duodecim, 13. aste terzdecim, 14. aste quartdecim. Need nimed, nii hästi Eesti kui Ladina keeli, on meeles pidada, sest muudu ei tea, misjugune aste on mõeldud. Ka tuleb tähele panna, et need astmed igal helitõnul isefugused on, nõnda g-duril g, a, h, c, d, e, fis, g; d-duril d, e, fis, g, h, cis, d; f-duril f g a b c d e f; b-duril b c d es f g a b jne. — just nii, nagu juba helitõugude redelis seda rida mööda on õpetatud.

§ 105. Enamasti loetakse astmeid alt ülesse. Aga kui neid ühest helist saadit alla poole tahetakse lugeda, siis pandakse sõna „all“ ehk „alumine“ juurde, nõnda all esimene aste, all teine aste, all kolmas aste jne., ehk Ladina keeli all-secund, all-terz, all-quart, all-quint jne.

§ 106. Iga heli on kas täis heli ehk pool heli (nagu seda juba § 6 õpetanud). Igal täishelil on enese all pool seiswast helist niijugune wähe (intervall), milles üks pool heli seisab. Aga poolhelil ei ole midagi enam wähe, sest weerand-ega kahesandit-helid ei ole meie mänguriistadel ega häältele olemas. Harwa juhtub ka seda, et ühel heliwähele kats pool heli on; see sünnib nimelt siis, kui täis heli ülemist pool heli risti (♯) läbi weel ühe pool heli wõrt kõrgemale tõstatakse. Wõtame näituseks c ja d wähe, mis täis heli wõrdne on, ja d on täis teine aste ehk täis sekund; aga kui rist (♯) c ette pandakse, siis on cis ülendatud esimene aste ehk prim; pandakse be (♭) d ette, siis on d alandatud teine aste ehk alandatud sekund; ning pandakse rist (♯) d ette, siis on dis ülendatud teine aste ehk ülendatud sekund.

§ 107. Ristide ja be-de ettepanemisega (nagu seda eelkäiwas § 106 olemes näidanud) tekiwad iga s duris ja mollis mitmesugused astmed, mille iseloomu kõige hõlpsamini sõnadega suur ja puhas, wäike, wähenädatud, ülemõõdune märgitakse. Nõnda näituseks on ühes oftavis c-st g-ni suur ehk puhas quint (viies aste), aga c-st ges-ni wähenädatud quint ja c-st gis-ni ülemõõdune quint jne. Paremaks aruamiseks paneme siia nootides heli wähe de tabeli c-duris üles.

Primid			Sekundid			Terzid		
puhas prim	wähenädatud prim	ülemõõdune prim	puhas ehk juur sekund	wähenädatud sekund	ülemõõdune sekund	puhas terz	wähenädatud terz	ülemõõdune terz
Quartid			Quintid			Sextid		
juur ehk puhas quart	wähenädatud quart	ülemõõdune quart	juur ehk puhas quint	wähenädatud quint	ülemõõdune quint	puhas sext	wähenädatud sext	ülemõõdune sext
<p style="text-align: center;">c f cis f c fis c g c ges c gis c a c as c ais</p>								

Septimid			Oktavid			Nonid		
juur septim	wäite septim	wähendatud septim	täis eht puhas oktav	wähendatud oktav	ülemöödune oktav	täis eht juur non	wähenda- tub non	ülemöödune non

c h c b cis b c c cis c c cis c d c des c dis
j. n. e.

Muudugi teada on õppija asi nüüd igas duris niifugused heliwahed ülesleida. Siin kohal wõtaks liiga suurt ruumi, kui iga helitõuu heliwahed ülespanekstine.

§ 108. Heli-loomise ja sünnitamise juures on tarwis teada, mis siis tuleb, kui primid, sekundid, terzid jne., mis põhjusheli kõrwal seisawad, ühe oktawi wõrt alamale pandakse, sest siis tulewad hoopis teised heliwahed wälja: primist saab oktav, sekundist saab septim, terzist saab sext, quartist saab quint jne. Näituseks olgu tabel:

j. n. e.

Sellest tabelist on selgesti näha, kuidas all pool suurem wahel on, kui ülemal pool wäiksem wahel on olnud, ja mida suuremaks ülemal pool helide wahel läheb, seda wäiksemaks jääb ta all pool, kui seesama heli oktawi wõrt allapoole pandakse.

Tahab keegi heli-loorjaks saada, siis on tal seda kõik wäga kindlasti meeles pidada.

§ 109. Tähele on ka panna, et ümberpööramisel allapoole ka ifka wastand-heli saab; nõnda nimelt: suurest saab wäike, wähendatust saab ülemöödune, ülemöödusest wähendatud heli, aga puhtast helist saab ka ümberpööramisest ifka puhas heli. Näituseks olgu: c ja des (wähendatud sekund), pandakse des oktawi allapoole, on ta ülemöödune all-septim; c ja f on puhas quart, pandakse f oktawi allapoole, saab taft puhas all-quint, c ja g wahel on puhas quint, pandakse g oktawi allapoole, saab taft puhas all-quart jne.

§ 110. Kõigest sellest heliwahede õpetusest õpime seda, et iga heli, mis teiseft poolheli wõrt eemal teisel astmel seisab, on wäike ehk wähendatud sekund (c—des); mis kahe poolheli wõrt kõrgemal seisab, on suur ehk puhas sekund (c—d), aga mille teine aste risti läbi ülendatud on, on ülemöödune sekund (c—dis); aga heli, mis teiseft kahe poolheli wõrt kolmandal astmel seisab, on wähendatud ehk wäike terz (c—es), mis kolmandal astmel kolme poolheli wahel järel seisab, on suur ehk puhas terz (c—e), aga nais kolmandal astmel risti läbi on ülendatud, on ülemöödune terz (c—eis); iga heli, mis teiseft lugeda kuues poolheli kõrgemal on, on puhas quart (c—f). aga on see puhas quart risti läbi ülendatud, siis on ta ülemöödune quart (c—fis); iga heli, mis teiseft kahetä poolheli eemal seisab, on suur quint (c—g), on quint be läbi alandatud, siis on ta wähendatud quint (c—ges), on ta risti läbi ülendatud, siis on ta ülemöödune quint (c—gis); iga heli, mis teiseft künne poolheli wõrt eemal seisab, on puhas ehk suur sext (c—a); on sexti ülem heli poolheli wõrt be läbi alandatud, siis on ta wähendatud sext (c—as), on ta risti läbi ülendatud, siis on ta ülemöödune sext (e—ais); iga heli, mis teiseft kaheteistkümmenda

waletakti sisse. Ainus abinõuu takti-tõugu äratunda on rõhk, mis ühe noodi kohas rohkem, teise kohas kergem olla võib. Rõhk on siis waotus, mis ühte nooti rohkem surub kui teist. Need helid ja noodid, mida see waotus enam surub, on rõhuga helid ja noodid, aga teised helid ja noodid, millel seda waotust sugugi ei ole, on rõhuta helid ja noodid.

Särgmises tähendame rõhuga noodid märgiga ' , rõhuta noodid olgu märgiga °. Wõetagu takti-kepp kätte ja löödagu rõhuga noodid kõwemini ja rõhuta noodid tafe-
mini wasta lauda, siis saab asi selgetks.

§ 115. Neli-weerand-takt on loomu poolest niisugune, et tal esimene ja kolmas weerand rõhuga, teine ja neljas weerand rõhuta on, ja ka siis, kui weerandid on täis- või poolnootides kokku tõmmatud või kahesandikudeks ehk kuureistkümnendikudeks lahutatud, maksab see seadus. Paneme näituse nootides üles :

a)

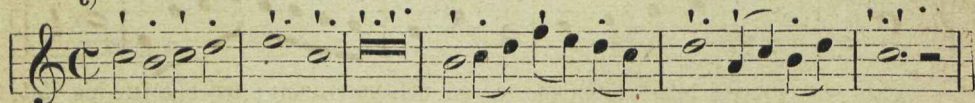
Kaks-weerand-takt ei ole muud midagi kui kõik siin antud noodid poole lühema-
maks tehtud ja sedasama wiisi rõhuga ja rõhuta pruugitud :

b)

Zust seefama lugu on rõhuga ka 1/4-taktis, milles weerandite asemel poole-
noodid juu., kõik poole pikemini, tulewad seisma :

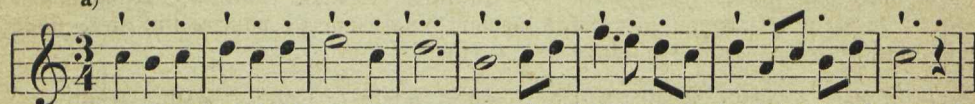
c)

Wiimases näituses antud taktis on enamasti wana kiriku-muusik kirjutatud, sest
ta käib õige pikka mööda ja tõsiselt. Siin on kahe täisnoodi pikkus = o nõnda
kirjutatud =. On aga ka muusikat, milles see takti-tõug nii ruttu käib, nagu
neli-weerandgi, aga siis kirjutatakse sõna *alla breve* talle ette. Kui neli-weerand-
taktile *alla breve* ettekirjutatakse, siis käib ta veel rutemini kui 2/4-takti muusik.

§ 126. Kolm-weerand takt on loomu poolest niisugune, et esimene weerand
rõhuga, kuma teine ja kolmas ilma rõhuta on, üks kõik, kas need kolm
weerandit üheks, kaheks või kolmeks või ka mitmeks on tehtud. Paneme näituse,
ülemal antud wiisikese, selle takti-tõuu nootidesse üles :

a)

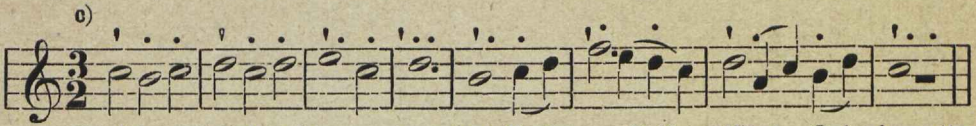

Kolm-kahesandit-takt ei ole muud midagi kui poolrutemini käiw 3/4, nõnda
siis iga noot ka poole lühem :

b)

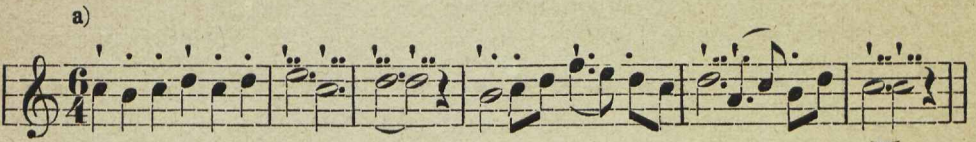
Juust niisamati on ka kolm-kahendit-takt poole pikalisem $\frac{3}{4}$ -taktist, nõnda siis ka iga noot poole pikem:

Ka seda viimast takti-tõugu tarvitatakse harva kiriku-iiisides. Kui teda ruttu tahetakse võtta, siis kirjutatakse *alla breve*.

§ 117. Kuus-neljandit-takt on kahelkordne kolm-weerand takt; kuus-kahelksandit, üheksa-kahelksandit, kakasteistkümmend-kahelksandit-takt on kahe-, kolme- ja nelja-kordne kolm-kahelksandit-takt, ei muud midagi.

Järgmises näitusel on kuus-neljandit-taktis ($\frac{6}{4}$) ülemal antud viisite üleskirjutatud:

Kuus-kahelksandit-takt ($\frac{6}{8}$) ei ole muud midagi kui kahelkordne $\frac{3}{8}$ -ehk poole lühendatud $\frac{6}{4}$ -takt, näituselks:

Üheksa-kahelksandit-takt ($\frac{9}{8}$) on kolmekordne $\frac{3}{8}$ -takt, näituselks:

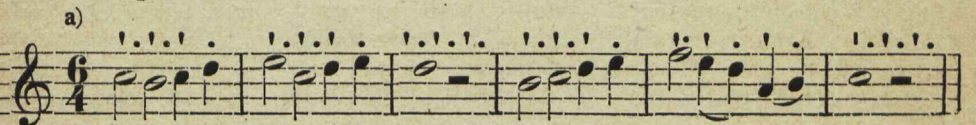

Kakasteistkümmend-kahelksandit-takt ($\frac{12}{8}$) on neljakordne $\frac{3}{8}$ -ehk kahelkordne $\frac{6}{8}$ -takt, näituselks:

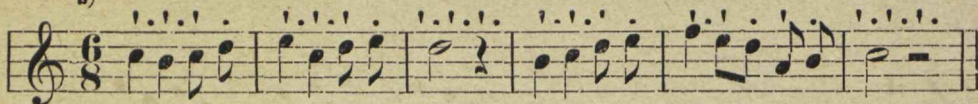
Takti-tõund $\frac{3}{4}$ ja $\frac{12}{4}$ on ka küll olemas, aga neid pruugitakse nii harva, et siin ei maksa nende üle pikemini rääkida; ka on nad paljalt poole pikalisemad kui $\frac{3}{8}$ ja $\frac{12}{8}$.

§ 118. Takti-tõugudel $\frac{6}{4}$ ja $\frac{6}{8}$ on veel teist moodi rõhk olemas, kui ülemal (§ 117) õpetatud. See teine rõhk on nõnda, et ka esimese, kolmanda ja viienda weerandi ja niisamati esimese, kolmanda ja viienda kahelksandiku üle on. Näituselks olgu $\frac{6}{4}$ -taktis:

Seesama näitus $\frac{6}{8}$ taktis :

b)

Seda viisi jagades näib $\frac{6}{4}$ küll $\frac{3}{2}$ ja $\frac{6}{8}$ nagu $\frac{3}{4}$ -takt olewat, aga ei ole ometigi. (Tuletame veel kord meelde, et § 115—118 komaafid ja punktifid üksnes rõhumärgiks oleme pruukinud; nootides neid ei pruugita. Nootides pruugitakse aga koma ja punkti *staccato* ja *staccatissimo* tarwis, nagu § 125 õpetab, millel hoopis teine tähendus on.)

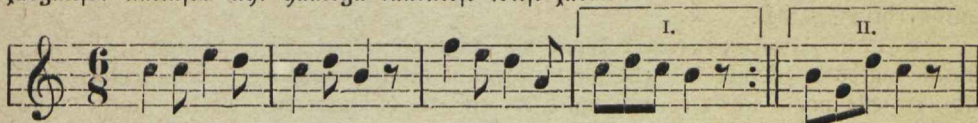
§ 119. Antud seletusi tähele pannes näeme, et takti-tõund loomu poolest kahesugused on: 1) paaris-takti-tõund ja 2) kolmi-takti-tõund. Paaris-takti-tõund on sääraseb, millel ikka üks heli rõhuga ja teine rõhuta on, nimelt $\frac{4}{2}$, $\frac{4}{4}$ ja $\frac{2}{4}$ -takt, aga kolmi-takti-tõund on sääraseb, millel ikka üks heli rõhuga ja kaks rõhuta on, nimelt $\frac{3}{2}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{3}{8}$, $\frac{6}{4}$, $\frac{6}{8}$, $\frac{9}{8}$ ja $\frac{12}{8}$ -takt. Paaris-takt

käib siis ikka: ehk ehk ; aga kolmi-takt ikka: ehk ehk — Siisgi on võimalik paaris-takti ka kolmi-takti loomuliseks teha, kui üks paar helifid kokkutõmmatakse ja teine lahtijäetakse, nii ehk ehk . Riisumati on võimalik kolmi-takti paaris-takti loomuliseks teha, kui näituseks esimene heli kahets jagatakse, nii ehk ehk .

§ 120. Kui nootidele sõnu allaseatakse, siis peab see ka nii hästi helide kui ka sõnade rõhu järele sündima, see on, kus rõhuga heli ehk noot on, sääl all peab ka sõna rõhuga silp seisma, ja kus rõhuta heli ehk noot on, sääl peab ka rõhuta silp all seisma. Eesti keeles on mitme silbiga sõnad alati nii, et rõhk esimesel silbil seisab, teine silp on rõhuta, kolmas silp rõhuga, neljas silp rõhuta, viies silp rõhuga, kuues silp rõhuta, seitsmes rõhuga: selle järele tuleb rõhtu nii hästi kahe- kui kolme-, nelja-, viie-, kuue- ja seitsme-silbistes sõnades tähele panna. Seda õpetust meeles pidades tuleks näituseks kahe-silbised sõnad: alus, ilu, kaunis, lõbus jne. nõnda nootidesse ehk ehk wõi ka nii ehk ehk ; kolme-silbised sõnad: armastus, kewade, imelik, heldene jne. nii: ehk ehk wõi ka nii ehk ; nelja-silbised sõnad: inimene, kaunikene jne. nii: ehk wõi ka: ehk wõi ehk ; viie-silbised sõnad: armastusega, imelikule jne. ehk ; kuue-silbised sõnad: inimeselikust, karjapoisikene jne. ehk ; seitsmesilbised sõnad: inimeselifesti, kaunikirjalifesti jne. ehk . Ühe-silbised sõnad wõivad rõhuga ja rõhuta olla; enamasti rõhuga nootide all seisawad sõnad, millel rohkem kui kaks tähte sees, üleüldse nimesõnad, näituseks: paik, seis paun, ruum, pais, täis, ränk, öö, tee jne., kuna teised lühikesed rõhuga ja rõhuta wõivad olla. näit.: ma, ta, sa, ka, see, on, oh jne. (Vaata rõhust sõnades ligemini: Dr. R. U. Hermann'i „Eesti keele grammatik“ § 27—30). Et igas taktis, milles mitu nooti on, alati rõhuga

noot takti kriipsu järel seisab, siis on ka õige, et iga takti kriipsu järel noodi all kas uus sõna algab või vähemalt rõhuga silp seisab.

§ 121. Kuda wiisi salmiku sõnad nootide alla seisma tulewad, sellest anname järgmises näituses ühe häälega laulukese wiisi järele:

Tule, kaunis ke-wa-de, haljaks tee sa mu . . rud,
pa-ne õitsma õi-e - ke, naerma lil-le- ku . . rud!

Selles näituses on $\frac{6}{8}$ -takt nõnda ära jaotatud, et ta paaris-taktiks on muutunud. See on nii saanud, et iga taks kahesandikku, mille seas rõhuga noot, on ühte tõmmatud ja kolmas kahesandik üksi seisab. Rõhuga silbid seisawad siin rõhuga nootide ja rõhuta silbid rõhuta nootide all. Kordamise kriipsu ees ja taga on ühe silbi tarwis kolm nooti.

15. Tempo ehk ajamõõt.

§ 122. Pääle helide ehk nootide wärtuse on laulus ja mängus veel teist wiisi ajamõõt, mis laulu ja mängu loomust sünnib ja mis wõõra sõnaga tempo hüütakse. See on ju selge, et rõõmulised laulud ja mängud rutemini ja kurwad laulud pitalisemini kuuldawale toodakse; kiriku-laul ei tohi tantsu taktis ega polka surmalaulu pikkuses etteantud olla. Nõnda siis loetakse kurwa loomuga lauludes ja mängudes weerandid pikemini kui rõõmsa loomuga lauludes ja mängudes. Sels kirjutatakse laulu ehk mängu ette, kuida ta loomu poolest peab olema. Sels pruugiwad paljud helimeistrid ka Italia keeli sõnu, nõnda: *largo* pikalt — *larghetto* wähe pikkamisi — *lento* wäga pikalt — *grave* rängalt — *adagio* pikkamisi — *andante* käies, parajalt pikka — *andantino* wähe pikalt käies — *allegretto* wähe rutemini, kergelt — *allegro* ruttu — *moderato* parajalt — *vivace* elawalt, tulist — *vivacissimo* wäga elawalt — *presto* wäga ruttu — *prestissimo* nii ruttu kui aga iganes wõimalik. Neile sõnadele pandakse veel teised sõnad ligi, nõnda: *assai* wäga — *allegro assai* wäga ruttu — *un poco* wähe — *piu* enam — *meno* wähem — *troppo* liialt — *non troppo* ei liialt — *ma non troppo* aga ei liialt — *molto* palju.

§ 123. Ühe laulu ja mängu sees tuleb, et see hästi kõlaks, tihti tarwis ühte järku taja, teist waljusti, kolmandat paisudes, neljandat kahaneades, mõnda nooti pikalt, teist äkisti jne. mitmesuguste muutustega kuuldawale tuua; selleks on jälle isesugused sõnad ja märgid olemas ja nimelt: *f* see on *forte* waljult — *ff* see on *fortissimo* wäga waljusti — *fff* see on *forte fortissimo* nii waljult kui wõimalik — *mf* see on *mezzo forte* pool waljult — *pf* see on *poco forte* wähe waljult — *p* see on *piano* taja — *pp* see on *pianissimo* wäga taja — *ppp* see on *piano pianissimo* nii taja kui wõimalik — *piu p* see on *piu piano* wähe tajemini — *sf* see on *sforzando* äkisti waljult ehk kõwasti. — Kui laul või mäng peab aega mööda paisuma, see on, tajemast waljemaks minema, siis tuleb märk \llcorner *cresc.* ehk *crescendo* kaswades, paisudes, ja kui ta peab wähenema, siis märk \lrcorner *decresc.* ehk *decrescendo* kahaneades, ka *dimin.* ehk *diminuendo* wähenedes, nootide alla panna. Teised sarnased sõnad on *perdendosi* kadudes — *smorzando* kustudes — *morendo* surres — *ritenuto* ehk *riten.* tagasi hoides — *ritardando* ehk *ritard.* wiimitades — *rallentando* ehk *rall.* pikendades — *calando* rahulifelt — *accelerando* rutates — *stringendo* edasi tungides — *piu stretto* äkisti rutates — *tempo rubato* waba wiisi (laulja ehk mängija meelt mööda) — *senza tempo* ilma ajamõõduta, see on, kus

Selsamal kombel sünnivad suruhelid ka weel lühematest nootidest:

Needjamad noodid suruhelides:

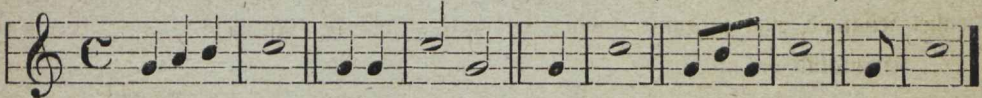
§ 127. Teine kombe suruhelid sünnitada on seda wiisi, et rõhuta helisid kõwemini laulmise wõi mängimise läbi, sagedasti ka kõrgemal kohal, kuuldamaks tehtakse wõi kokkutõmbamise läbi neile suurem rõht antakse, näituseks:

Selle läbi tõuseb nagu helide lonkamine, mis aga mõnel kohal üsna sünnis on.

§ 128. Ühte moodi suruhelid on ka alg- ja lõpp-taktid, mis täismõõdulised ei ole. Seda sünnib nimelt sagedasti, et mõni laul wõi mängutükk mitte terve taktiga ei alga, waid üksnes ühe osaga. Niisuguseid algamisi pane siia mõne üles:

ehf: ehf: ehf: ehf:

Enamasti on säärased algamised rõhuta wõi kerge rõhuga noodid, mille alla niisama rõhuta wõi kerge rõhuga sõnad panna on.

Tähele on ka panna, et alg-takt laulu wõi mängu lõpp-taktiga ühe terve takti peab tegema, see on: kui alg-taktis on $\frac{3}{4}$ nooti, siis lõpp-taktis üks weerand, on alg-taktis $\frac{1}{4}$, siis lõpp-taktis $\frac{3}{4}$ jne.

17. Heli-eheteist.

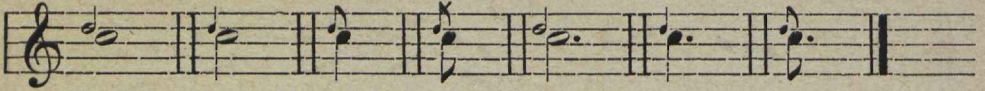
§ 129. Heli-ehetel on hääle ilustused ja kaunistused, mis helide kõrwa wõi sisse pandakse, nagu küünlad ja iluasjad jõulupuusse, et selle läbi rõhkem lõbulist wahetust sünnitada. Heli-ehetel on mitmesuguseid ja nimelt: 1) ettelöögid, 2) keere, 3) triller, 4) pralltriller ja 5) wilkstriller.

Wanemate heliloojate nootides on säärased heliehetel palju tarwitatud, aga uuemad heliloojad ei tarwita neid enam nii tihti ja kirjutawad enamasti nii, nagu nad laulda ehf mängida on.

§ 130. Ettelöögid on noodid, mis teiste nootide ette löödakse ja kolme sugused: 1) pikad, 2) lühikesed, 3) wahelised.

§ 131. Pikad ettelöögid ei ole muud kui et pool noodi wäärtust enne nooti ühe heli wõrt ülemalt lauldaske wõi mängitakse, näituseks:

Kirjutatud on nii:

Laulda või mängida tuleb seesama nii:

Nüüdsel ajal ei tarvitata pikki ettelööksid enam, vaid kirjutatakse neid selgesti ühes. Üksnes endise aja heliloojatel on neid.

§ 132. Lühikesed ettelöögid on ühe noodi ees üks, kaks või kolm väikest nooti, mis nii ruttu tulevad laulda või mängida, et järgmine pikem noot enese pikkusest kas ei sugugi kaota või aga karwakese lühemaks jääb, näituseks:

Kirjutatud on nii:

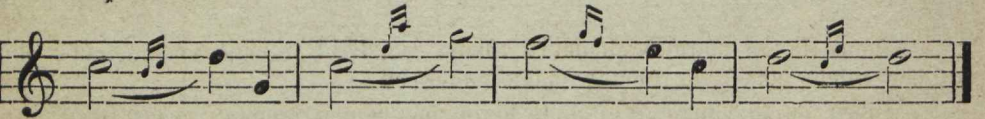

Laulda või mängida tuleb seesama nii:

§ 133. Wahelised ettelöögid on lühikesed noodid, mis kahe noodi wahel seisawad, aga järgmise noodi ettelöögiks arwatakse, näituseks:

Kirjutatud on nii:

Laulda või mängida tuleb see nii:

§ 134. Keere on kolme noodiga lühikese ettelöögi sarnane heliwigur või ♪, mis pikema noodi üle seisab ja tema ette ruttu tuleb lüüa, näituseks:

Kirjutatud on nii:

Lauldes või mängides tuleb see nii:

Magu neist näitustest näha, on wigur nõnda tähele panna: kui wiguri esimene ots ülemaal ja tagumine all on ∞ , siis tuleb keerde esimene noot ka üks heli ülemaale ja tagumine üks heli alla, aga kui wiguri esimene ots all ja tagumine ülemaal on ∞ , siis tuleb ka keerde esimene noot alla ja viimne ülemaale, ja kui \sharp või \flat kumbasgi otsas on, siis tulevad need ülemaal või all pidada.

Mõnigi kord on keere kahe noodi vahel, näituseks:

Kirjutatud on nii:

Laulda või mängida on see nii:

Keerdeid juhtub ka müüdsel ajal nootides tihti.

§ 135. Triller ei ole muud midagi kui lauldaw ehk mängitaw noot ja temast ülemaal seisew noot nii ruttu üks teise järel kuuldawale toodud kui iganes võimalik ja laulja hääli või mängija sõrm suudab. Teda kirjutatakse noodi üle nõnda *tr*. — Triller on viit sugu: 1) lihtlabane *tr*, 2) ettelöögiga *tr*, 3) päralöögiga *tr*, 4) kahfordne *tr* ja 5) triller-ahel. — Trillerid laulda võivad üksnes harjunud või kunstlauljad, mängida üksnes osavad muusikamehed, sest ta on raske.

§ 136. Lihtlabane triller ei ole muud kui väristamine kahe heliga, näituseks:

Kirjutatud:

Laulda või mängida on see nii:

§ 137. Ettelöögiga triller on säärane, millel ettelöögi noodiga tuleb algada ja siis edasi trillerdada, näituseks:

Kirjutatud:

Laulda või mängida on see nii!

§ 138. Päralöögiga triller on säärane, millele laulja või mängija lõpuks ühe noodi alla või üles juurde lööb, et triller paremini järgmise heliga kokkusünnib, näituseks:

Kirjutatud:

Laulda või mängida tuleb see nii:

§ 139. Kahfordne triller on säärane, milles kaks heli üks teise all on trillerdatud, näituseks:

Kirjutatud : Laulda või mängida tuleb see nii :

§ 140. Triller-ahel on helikuju, milles mitu trillerit järgi mööda üksteisega ühendatud laulda või mängida on, näituseks :

Kirjutatud : Laulda või mängida on see nii :

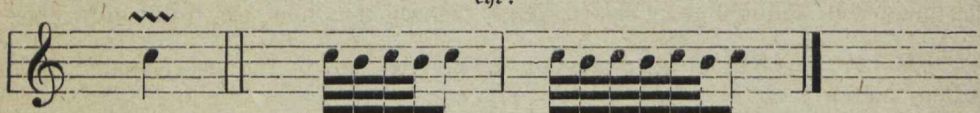

Triller-ahelas tuleb päralööf ikka ette, sest et selle läbi võib ühte nooti teisega võita.

§ 141. Pralltriller ei ole muud kui lühike triller wiguriga ~ ilma päralöögita, näituseks :

Kirjutatud : Laulda või mängida :

ehf :

§ 142. Wilkstriller, teise nimega mordent, on kõige lühem ~ wiguriga triller, millel kõigest kaks nooti päänoodi ette käivad, nii et ta kahe noodiga ettelöögi sarnane on, näituseks :

Kirjutatud on :

Laulda või mängida tuleb see :

Muudugi teada on ka siin need ettelöögid ruttu teha, nii et nad muud ei ole kui wõnkjud ehk wilkjud, millest ka nende nime oleme võtnud.

Kokkukõla-õpetus

ehf

lühike juhatus laulusid ja mängusid komponeerida

nii kui ta

mänguriistu tarvitada ja laulu ja mängu juhatada.

Kirjutanud

Dr. R. A. Hermann.

Gesfõna.

Seda õpetust, mis järeltulewad lehed annawad, ei ole Gesti keeles weel tänini antud, sest laulusid ja mängusid luua ja mänguriistadega ümberkäia ei ole ühesgi raamatus Gesti keeles weel juhata tud. Ka see juhatus, mis siin ilmub, on lühike ja puuduwad nimelt näitused weel rohkemal arwul, kui neid anda wõisid, sest oleksin täielise õpetuse andnud, siis oleks raamat liiga kalliks läinud. Loodan siisgi, et igüks, kellel hinu ning annet õppida, siit õpetust leiab ja rohkem näitusi häädest laulude ja mängude nootidest ise hõlpsasti otsib ja leiab. Sga laulu ja mängu sõbral peab kogu noodiraamatuid olema, sest ilma nendeta ei saa ta ju muusikat õppida ega õpetada. Soowin, et see lühike õpetus meie rahwa laulu ja mängu oma jagu edendab.

Sirjutaja.

Sisekord.

Nr.		
1.	Muusika loomisest üldiselt	§ 1—3
2.	Kolmkõladest	§ 4—12
3.	Nelikõladest	§ 13—19
4.	Viiskõladest	§ 20—21
5.	Sega- ja meestevoori wahest	§ 22—24
6.	Wigabe tegemisest heliloomise	§ 25—27
7.	Harmoniseerimisest ehk kokkukõlastamisest	§ 28—29
8.	Moduleerimisest ehk ühest helitõuust teisesse minemisest	§ 30—36
9.	Seisjunduwatest ja käigunduwatest kokkühelidest ja lõppudest	§ 37
10.	Helilijest teisendamisest	§ 38
11.	Kokküheli-wastastest helidest	§ 39—41
12.	Wiisi loomisest ehk melodiseerimisest	§ 42—46
13.	Häälistamisest ehk teiste hääte juurdepanemisest	§ 47—55
14.	Wuundelidest ehk figurationist	§ 56
15.	Jälgimisest, sarnanemisest ja wastumisest	§ 57—60
16.	Ringlaulust ja ringmängust ehk kanonist	§ 61—62
17.	Rahkordsest kontrapunktiist	§ 63
18.	Põgust ehk fugast	§ 64
19.	Musast laulmisest ja mängimisest	§ 65—66
20.	Helitõde nimedest ja jagudest	§ 67—100
21.	Häälemuusikast ehk laulmisest	§ 101—108
22.	Pillimuusikast ehk mängimisest	§ 109—114
23.	Klawerist	§ 115—116
24.	Orelist	§ 117—122
25.	Üksituteist keelpillidest	§ 123—130
26.	Üksituteist puhkpillidest	§ 131—151
27.	Zuhatamisest	§ 152—154

1. Muusika loomisest üleüldse.

§ 1. Kes uut laulu või mängu-wiisi loob ja seda teiste häältega kokku kõlama paneb, see sünnitab iluheliseid, see on wõõra sõnaga, ta komponeerib. Komponeerimise juures on kõige päält waja harmonia: see on kottukõla-õpetust põhjast põhjani tunda. See õpetus teeb meid affordidega, see on üksikute kottuhelidega, tutwaks. Sellest ei wõi siis ka meie mööda minna, waid saame kottuheliseid ühes häälte sünnitamisega õpetama. Siin olgu aga esiti nimetatud, et komponeerimine kahesugune on: 1) wiisi-loomine (melodiseerimine) ja 2) kottukõlastamine (harmoniseerimine).

§ 2. Wiisi-loomine sünnib selle läbi, et helide looja (see on komponist) oma pääst ühe koguni uue hääle (wiisi, melodia) kas sõnade (texti) laulmise või ka pillide (instrumentide) mängimise tarwis wäljamõtleb. See wiis ei tohi muidugi mõne teise sarnane olla, mis teised meistrid enne on loonud. Wiisi loomist õpetada on wõimatu, sest et see ande asi on. Wiis ei ole loomu poolest nyud kui helide järg, mida kõrgeandeline inimene paremini mõistab sünnitada kui teine, kel annet ei ole. Kes kottukõla-õpetuse läbi teeb, õskab ka ilusamad wiisid luua. Seda saame alles edespidi tähele panema. Et wiisi-loomist kõigest 7 heli ja 5 poolheli tarwitada on, siis peab ta muidugi osaw ja kõrgeandeline inimene olema, et ta neist helidest ikka õskab uusi armsaid hääli wäljaleida. Wiis on enamast jaost alati soprani ehk distandi hääles olemas, aga on ka seda, et wiisi altis, tenoris ja basfis leitakse, kui komponist teda sinna paneb. On soprani wiis, siis on teised hääled nagu saatjad, niisamati on lugu, kui wiis mõnes teises hääles on.

§ 3. Kottukõlastamine sünnib selle läbi, et wiiside teised hääled komponeerimise seaduse järele kõrwapandakse. Need hääled, mis wiisi kõrwa seatakse, on saatjad hääled, ja nemad wõiwad üksnes nõnda kõrwapandud olla, et nad wiisiga ilusasti kottukõlawad. Iga heli kohta wiisi sees tuleb kas üks afford ehk mitu.

2. Kolmkõladest.

§ 4. Kõigi affordide põhi ehk ülem kottuheli on kolmkõla. Seda hüütakse selle pärast nõnda, et temas kolm heli ehk tooni üks teise üle kõlawad ja iga heli wahelt üks ära jääb. Igal kolmkõlal on kaks ü m b e r p ö ö r e t. Meie paneme kõik kolmkõlad ühes ümberpöõretega c-duris siia üles:

I	II	III	IV	V	VI	VII
---	----	-----	----	---	----	-----

0 1 2 0 1 2 0 1 2 0 1 2 0 1 2 0 1 2 0 1 2

Neis nootides on iga takti wahel kolm affordi. Igal pool, kus 0 all seisab, sääl on kolmköla ise; igal pool, kus 1 seisab, sääl on kolmköla esimene ümberpöore; igal pool, kus 2 seisab, sääl on kolmköla teine ümberpöore.

§ 5. Kõigi kolmköladepõhi on I. (0) all ja nimelt alt lugeda: e, e, g. Tema esimene ümberpöore (1) sünnib selle läbi, et alumine heli e üks oktav kõrgemale pandakse: e, g, c, ja teine ümberpöore sünnib jällegi selle läbi, et esimese ümberpöörde alumine heli e üks oktav kõrgemale pandakse: g, c, e. Just niisamati on lugu II. (1) all olewa kolmkölagaga: d, f, a, mille esimene ümberpöore (1): f, a, d, ja teine ümberpöore (2): a, d, f. Kõigi teiste kolmköladega on ifka jälle lugu nõnda, et alumine toon esimeses ja teises ümberpöördes oktav ülemale pandakse.

§ 6. Weel on aga tähele panna, et ülemal antud nootides kolmköla I. all esimesel astmel ehk primi pääl, kolmköla II. all teisel astmel ehk sekundi pääl, kolmköla III. all kolmandal astmel ehk terzi pääl, kolmköla IV. all neljandal astmel ehk quarti pääl, kolmköla V. all wiendal astmel ehk quinti pääl, kolmköla VI. all kuendal astmel ehk sexti pääl, kolmköla VII. all seitsmendal astmel ehk septimi pääl seisab.

§ 7. Ülemal nootides (§ 4) antud kolmköladepõhi, nagu üsüüsi kõigis helitõugude kolmköladepõhi, on kolme sugu kolmkölastid, ja need on: 1) dur-kolmkölad: I., IV. ja V. all, 2) moll-kolmkölad: II., III ja VI. all ja 3) wähendatud kolmköla: VII. all. Mis wahel on aga dur-kolmköla ja moll-kolmköla wahel? See wahel, et duril kolmas heli 5 poolheli alt lugeda kõrges seisab, aga mollil kõigest 4 poolheli. Wõtame näituseks I. kolmköla: e, e, g: selles on e-st lugeda e just wiies poolheli (e, cis, d, dis, e); just seesama lugu on kolmkölagaga IV. ja V. all (f, fis, g, gis, a — ja g, gis, a, ais, h); aga II. kolmköla d, f, a on hoopis teist wiisi, ja sellel on paljalt d ja f wahel 4 poolheli (d, dis, e, f); seesama lugu on ka kolmköladepõhi III. ja VI. all (e, f, fis, g, ja a, ais, h, c). Nõnda leiame siis järgmise wäga selge wahel: dur-kolmkölas on alumisest kestmise helini lugeda 5 poolheli (e, cis, d, dis, e — I. all) ja kestmisest kõrgema helini 4 poolheli (e, f, fis, g); aga moll-kolmkölas on lugu just ümberpööratud, sest sääl on alumisest kestmise helini 4 poolheli (d, dis, e, f — II. all) ja kestmisest helist kõrgema helini 5 poolheli (f, fis, g, gis, a — II. all). — Koguni teist sugu kolmköla on VII. nimelt: all wähendatud kolmköla; sellel on alamast helist kestmiseni 4 poolheli (h, c, cis, d) ja kestmisest kõrgemani jälle 4 poolheli (d, dis, e, f). — Lühedalt ütelda: Dur-kolmkölal on suur terz all ja wäike terz pääl; moll-kolmkölal on wäike terz all ja suur pääl; wähendatud kolmkölal on all ja pääl wäike terz.

Need kolmkölad on sellel, kes komponeerimist tahab õppida, wäga hoolega ära õppida. Kuda neid ja teisi affordisid kokkukölastamise juures tarwitada, sellest räägime edespäi (§ 9 ja 11 ja pärast).

Siin paneme üksnes mõned neljahäälsed kokkühelid laiemas ulatuses ja nimelt soprani ja bassi wõtmes üles:

Kolmköla ise esimesel astmel, kuid mitme suguses ulatuses:

Kolmköla esimene ümberpöore mitmes ulatuses:

Kolmköla teine ümberpöore mitmes ulatuses:

Need kottuhelid on kõik neljahäälsed, kuid kolmehelised, sest et üks heli ikka kahte, korda on leida. Alumine heli näitab, mis kottuheli õieti on: on alumine heli c, siis on kottuheli esimesel astmel, on alumine heli e, siis on kottuheli kolmkõla esimene ümberpööre, on alumine kottuheli g, siis on kottuheli kolmkõla teine ümberpööre.

Niisamati võime ka teise astme kolmkõlast d, f, a ümberpöörideid laiemas ulatuses sünnitada, näituseks:

I.

II.

III.

Siin on I. päris kolmkõla teisel astmel, II. all teise astme kolmkõla esimene ja III. all teine ümberpööre. Kõigis neis näitustes ei ole muud kui paljad esimese ja teise astme kolmkõla helid, kuid on juba palju kottuhelisiid. — Niisamati võib õppija ise kolmanda, neljanda, viienda, kuenda ja seitsmenda astme kolmkõlastest ümberpöörideid sünnitada.

§ 8. Just niisama, nagu § 4 c-duri kohta kolmkõlasiid õpetatud, sünnivad ka a-mollis, mis c-duri järele käib, kolmkõlad, näituseks:

Nagu seda õppija võrreldes näeb, on c-duri ja a-molli kolmkõlad pääle kahe köit needsamad, ning vahed on väikesed; üksnes kolmkõlade järg on a-mollis teine kui c-duris. Õppija ise sünnitagu ümberpöörideid kitsamas ja laiemas ulatuses.

§ 9. Mitme häälega laulud ja mängupalad ei ole muud midagi kui põhjuseaduste järele käivad ridastikku seisvad kottuhelid. Paueme näituseks siin ühe lühikese laulujärgu üles, milles c-duri kolmkõlade kottuhelid ettetulevad:

Waata me selle laulujärgu pääle ja paneme tema kokkühelid c-duri kolmköla-dega § 4 kõrwu, siis leiame, et 1 kohal on I. astme kolmköla; 2 kohal on I. astme kolmköla 1. ümberpööre; 3 kohal III. astme kolmköla; 4 kohal on IV. astme kolmköla; 5 kohal on II. astme kolmköla 1. ümberpööre; 6 kohal on II. astme kolmköla; 7 kohal V. astme kolmköla; 8 kohal VII. astme kolmköla 2. ümberpööre; niisamati 9 kohal; 10 kohal on VII. astme kolmköla 1. ümberpööre; 11 kohal on VI. astme kolmköla; 12 kohal on I. astme kolmköla; 13 kohal on I. astme kolmköla 1. ümberpööre; 14 kohal on IV. astme kolmköla; 15 kohal IV. astme kolmköla 1. ümberpööre; 16 ja 17 kohal V. astme kolmköla; 18 kohal on I. astme kolmköla. Et kolmkölal, nagu ta nimigi näitab, kõigest kolm heli on, siis on nelja häälega laulul kolmkölas ikka üks heli tahetordne, nõnda 1 kohal c, 2 kohal ta e, 3 kohal e, 4 kohal f jne.

Tähele on panna, et kolmkölad § 4 kitsas ulatuses (ühel joonestikul), kuna nad siin 4-häälses laulujärgus laias ulatuses on (kahel joonestikul), sest igas kolmkölas on võimalik kahte kõrgemal heli ka kaugematest oktabidest wõtta.

§ 10. Iseenesest mõista on iga duri ja molli seitsmel astmel kolmkölad. Meie paneme siin wõrdlemiseks üksnes g-duri kolmkölad ühes ümberpöoretega nooti üles:

I	II	III	IV	V	VI	VII
---	----	-----	----	---	----	-----

Paneme selle kolmköladega rida § 4 c-duri kolmköladega kõrwu, siis on heli-astme te polest kõik kolmkölad ühesugused, see on I. all on ühesugused, II. all jälle ühesugused, III. all jällegi ühesugused kolmkölad jne. kuni VII-ni. Aga waata me heli nimede pääle, siis leiame teistsugust ühendust: meie leiame nimelt, et g-duri I. astme kolmköla g, h, d just seesama on, mis c-duri V. astmel seisab, g-duri II. astme kolmköla on c-duri VI. astme kolmkölagaga üks, kuna g-duri III. astme kolmköla h, d, fis c-duris olemas ei ole, aga edasi on g-duri IV. astme kolmköla c-duri I. astme kolmkölagaga üks, aga g-duri V. astme kolmköla d, fisa, ei ole c-duris olemas, g-duri VI. astme kolmköla e, g, h on c-duris III. astme kolmköla, kuna g-duri VII. astme kolmköla fis, a, c c-duris ei ole. — Sellest seletusest on näha, et c-duril ja g-duril on neli kokküheli ühed ja need samad, ja kõigest kolm on isesugused. Just seesama wahel on ka d- ja g-, a- ja d-, e- ja a-, h- ja e-, fis- ja h-, cis- ja fis-, c- ja f-, f- ja b-, b- ja es-, es- ja as-, as- ja des-, des- ja ges-, ges- ja ces-duri wahel. Niisamati on ka mollidel iseeneaste ja duride wahel kokkühelid, mis ühed on, aga õppija peab neid ise sünnitama ja wõrdlema.

§ 11. Paremaks arusaamiseks paneme siia § 9 seest laulujärgu g-duris üles:

Wõrreldes näeb õppija, et see laulujätk § 9 omaga üks ja seesama on, üksnes g-duri järele helidel ja neli heli madalamal. Seda wiisi wõib iga laulu ja mängu igas duris kirjutada, kuida just paras kõrgus wõi madalus nõuab. — Harjutagu end õppija ühte laulu wõi mängu mitmes helitõuus ülestirjutama.

§ 12. Kui see, kes komponeerimist õpib, hästi hoolega on tähele pannud, kuida heliwahed (intervallid) e-duris on, siis peab ta seda ka teistes helitõugudes tegema. Küll on heliwahede õpetus kerge kätte saada, aga kes teda ei taha õppida, see jääku komponeerimise katsegi tegemata.

Kõik durid on hoolega läbimängida ja tähele panna, et igas ühes üks ja seesama wahel on. Kui see selge on, siis on jällegi hoolega kolmkõlad kõige oma ümberpöõretega igas duris üles otsida. See sündigu nõnda, et õppija kõigi duride ja mollide (noodi-õpetuses § 64 kuni 92) iga heli kohta kolmkõla sünnitab selle läbi, et igale helile terzides kaks heli juurdelisab. Meie paneme siia alla k o i k t o l m t õ l a b, mida wõimalik sünnitada, nootidesse ülesse ja iga kolmkõla alla paneme kirja, mitme duri ja ntollu järele kolmkõla käib, ja mitmendal astmel kolmkõla kufagil duris wõi mollis on, seda näitab Ladina number.

c-dur I	c-moll I	des-dur VII	ces-dur I	d-dur VII	cis-moll I	cis-dur I
g-dur IV	g-moll IV	b-moll II	ges-dur IV	b-moll VII	gis-moll IV	fis-dur V
f-dur V	f-moll V		es-moll VI	h-moll II	fis-moll V	fis-moll V
a-moll III	b-dur II		as-moll III		a-dur IV	gis-moll IV
f-moll V	es-dur VI				e-dur VI	
e-moll VI	as-dur III				h-dur II	

d-moll I	es-dur VII	des-dur I	ces-dur II	d-dur I	e-dur VII	h-dur III
g-moll V	es-moll VII	as-dur IV	as-moll V	g-dur V	e-moll VII	fis-dur VI
f-dur VI	c-moll II	ges-dur V		a-dur IV	cis-moll II	gis-moll V
a-dur II		f-moll VI		h-moll III		dis-moll I
b-dur III		b-moll III		fis-moll VI		
a-moll IV				g-moll V		

e-moll I	f-dur VII	es-dur I	es-moll I	e-dur I	fis-dur VII	cis-dur III
a-moll II	f-moll VII	b-dur IV	as-moll V	a-dur V	fis-moll VII	ais-moll IV
h-moll VI	d-moll II	as-dur V	ges-dur VI	h-dur IV	gis-moll VI	
e-dur III		c-moll III	ces-dur III	cis-moll III		
g-dur VI		g-moll VI		a-moll V		
d-dur II						

f-dur I f-moll I ges-dur V^{II} ces-dur IV g-dur V^{II} fis-moll I fis-dur I
 b-dur V b-moll V es-moll II es-moll VI g-moll V^{II} h-moll V h-dur V
 c-dur IV c-moll IV as-moll VI e-moll II cis-moll IV cis-dur IV
 d-moll III es-dur II d-dur III h-moll V
 a-moll VI as-dur III a-dur VI dis-moll III
 des-dur VI e-dur II

g-dur I g-moll I as-dur V^{II} ges-dur I a-moll I b-dur V^{II} as-dur I
 c-dur V c-moll V as-moll V^{II} des-dur IV e-moll IV b-moll V^{II} es-dur IV
 d-dur IV d-moll IV f-moll II ces-dur V d-moll V g-moll II des-dur V
 e-moll III f-dur II es-moll III c-dur VI f-moll III
 h-moll VI b-dur IV g-dur II c-moll VI
 c-moll V es-dur III f-dur III

ges-dur II a-dur I h-dur V^{II} fis-dur III c-dur V^{II} b-dur I b-moll I
 ces-dur VI d-dur V h-moll V^{II} cis-dur VI e-moll V^{II} f-dur IV f-moll IV
 es-moll IV e-dur IV gis-moll II gis-moll II a-moll II es-dur V e-moll V
 fis-moll III dis-moll VI g-moll III as-dur II
 cis-moll VI ais-moll I es-moll V des-dur VI
 d-moll V d-moll VI ges-dur III

ces-dur V^{II} h-moll I h-dur I cis-dur V^{II}
 es-moll V e-moll V e-dur V cis-moll V^{II}
 fis-moll IV fis-dur IV
 g-dur III gis-moll III
 d-dur VI dis-moll VI
 a-dur II e-moll V

Kõik need on klaveri ehk vrelil klahwidel hoolega läbi mängida ja igaiheft
 ikka esimene ja teine ümberpööre seda wiisi leida, et mängides alumine heli oltav
 ülemale pandakse, sest et siin raamatust ruumi puuduse pärast kõiki ümberpöördeid
 ei wõinud awaldada.

3. Nelikõladedest.

§ 13. Kolmkõla kõrwas on kõige tähtsam afford see, mida muusikamehed septim- ja dominant-affordiks nimetawad, mida meie aga lihtlabaselt nelikõlaks hüüame, sest et tema sees loomulikult ikka neli heli üks teise üle on. Nelikõlasid on, nagu kolmkõlasidgi, 7 tükki. See on iga heli jaoks üks. Kõige tähtsam nelikõla on see, mis wiendal astmel — kui c-duri wõtame, siis g pääl — seisab. See on-gi, mis dominant-affordiks nimetatakse, kuna teised üksi septim-affordid on.

V	VI	VII	I	II	III	IV
---	----	-----	---	----	-----	----

Selles tabelis on nelikõlad kõik näha. Dominant-afford (V. see on wiendal astmel ehk g pääl) on siin kõige enne pandud, sest et see kõige tähtsam nelikõla on. Selles tabelis on 0 kohal igal pool nelikõla ise, aga 1 kohal esimene, 2 kohal teine ja 3 kohal kolmas ümberpööre. Nelikõladest VII., I. ja IV. on ümberpöörded väga wähe pruugitawad, selle pärast ei ole me neid siin ülles pannud.

Kes komponeerimist soowib õppida, peab ka need kottuhelid väga hoollega tundma saama. Kuda neid ja endiseid laulu luues tarwitada, seletame kohe.

§ 14. Tähele on panna, et iga nelikõla niisamati, nagu iga kolmkõlalagi, kitsamas ja laiemas ulatuses wõib tarwitatud olla. Paneme siia näituseks dominant-affordi laiemas ulatuses ülles:

Selles näitusel ei ole pääle wiimse noodi mitte muud kui pasjas dominant-afford c-duris oma ümberpööretega, sest igas kottuhelisel ei ole ikka muud kui helid g, h, d, f sees, aga mitmesuguses ulatuses. — Säärasteid kottuheliseid püüdku õppija ise igaft nelikõlast ja ümberpöördest sünnitada.

§ 15. Et nelikõlad just niisamati, nagu kolmkõladgi, lauludes ja mängudes tarwitada tulewad, on iseenesest mõista. Paneme siia näituseks tükkise nelja häälega laulu ette, milles kolmkõlade kõrwal nelikõlad on tarwitatud:

Sellest näitusest näeme, et: 1 kohal on kolmföla põhjusaol; 2 kohal on neliköla I. astmel 3. ümberpöore; 3 kohal neliköla II. astmel 2. ümberpöore; 4 kohal on dominantafford see on neliköla V. astmel; 5 kohal on kolmföla VI. astmel; 6 kohal on neliköla VI. astmel 2. ümberpöore; 7 kohal on kolmköla II. astmel; 8 kohal on neliköla II. astmel 3. ümberpöore; 9 kohal on neliköla VII. astmel; 10 kohal on dominantafford 3. ümberpöore; 11 kohal on kolmföla III. astmel; 12 kohal on neliköla III. astmel; 13 kohal on neliköla II. astmel 1. ümberpöore; 14 kohal dominantafford; 15 kohal kolmföla 1. astmel, aga ilma ülemise helita (see on ilma g-ta).

§ 16. Tseenesest mõista on ka mollidel, nagu duridelgi eneste nelikölad, mis peaaegu needsamad on, kui durides. Paneme siin näituseks a-molli nelikölad üles:

Paneme need nelikölad c-duri omadega (§ 13) kõrwn, siis leiame, et muidu kõik nelikölad ühte ümmiswad, aga üksnes c-duri g asemel on a-mollis igal pool gis; muidu on c-duri V. a-molli VII., c-duri VI. a-molli I., c-duri VII. a-molli II., c-duri I. a-molli III., c-duri II. a-molli IV., c-duri III. a-molli V., c-duri IV. a-molli VI.

§ 17. Just niisama, nagu kolmföladega, on ka neliköladega teha. Ka need on igas duris ülesotsfida ja õige hästi kätte õppida. Meie paneme alamal tabelis neliköla dominant-affordi kõigis durides ja mollides tähtedega üles (sest iga dominant-afford on igas duris ja mollis üks ja seesama), ja õppija peab nad klaveril või orelil ise ülekatsuma:

	e-dur	g-dur	d-dur	a-dur	e-dur	h-dur	f-dur	b-dur	es-dur	as-dur	des-dur
Neliköla	f	c	g	d	a	e	b	es	as	des	ges
	d	a	e	h	fis	cis	g	c	f	b	es
	h	fis	cis	gis	dis	ais	e	a	d	g	c
	g	d	a	e	h	fis	c	f	b	es	as
	c-moll	g-moll	d-moll	a-moll	e-moll	h-moll	f-moll	b-moll	es-moll	as-moll	des-moll

Nagu teada on dominant-affordidel, nagu igal teisel nelikölal, kolm ümberpöoret. Tseesjewa tabeli järele on nad väga hõlpsad leida — tuntud wiisil selle läbi, et alumine heli ikka oftav ülemale pandakse. Seda wiisi saab õppija praegu antud tabeli järele veel kolm korda nii palju kottuhelisiid juurde, kui siin ülemal seisawad

§ 18. Just nagu näidatud dominant-affordiga wiendal heliredeli astmel, niisamuti on ka lugu kõigi teiste nelikõladega igal teisel astmel. Kõik need tulevad c-duri eeskujul ka teistes durides ja mollides ülesotsida ja neist ümberpöörded sünnitada. Kõiki nelikõlaid siia nootides üleskirjutada võtaks liiga ruumi, sest neid on veel rohkem kui kolmkõlaid. Selle pärast paneme üksnes mõne ainsa kõküheli tähtedega ette, mille järele õppija neid ise nootideks kirjutagu nii hästi kitsas kui laias ulatuses. Näituseks: g-duri 3 esimesel astmel g, h, d, fis, teisel a, c, e, g, kolmandal h, d, fis, a, neljandal c, e, g, h, wiendal d, fis, a, c, kuendal e, g, h, d, seitsemendal fis, a, cis, e; d-duri 3 esimesel astmel d, fis, a, cis, teisel e, g, h, d, kolmandal fis, a, cis, e, neljandal g, h, d, fis, wiendal a, cis, e, g, kuendal h, d, fis, a, seitsemendal cis, e, g, h; a-duri 3 esimesel astmel a, cis, e, gis, teisel h, d, fis, a, kolmandal cis, e, gis, h, neljandal d, fis, a, cis, wiendal e, gis, h, d, kuendal fis, a, cis, e, seitsemendal gis, h, d, fis; e-duri 3 esimesel astmel e, gis, h, dis, teisel fis, a, gis, e, kolmandal gis, h, dis, fis, neljandal a, cis, e, gis, wiendal h, dis, fis, a, kuendal cis, e, gis, a, seitsemendal dis, fis, a, cis; h-duri 3 esimesel astmel h, dis, fis, ais, teisel cis, e, gis, h, kolmandal dis, fis, ais, cis, neljandal e, gis, h, dis, wiendal fis, ais, cis, e, kuendal gis, h, dis, fis, seitsemendal ais, cis, e, gis — jne. — f-duri 3 esimesel astmel f, a, c, e, teisel g, b, d, f, kolmandal a, c, e, g, neljandal h, d, f, a, wiendal c, e, g, b, kuendal d, f, a, c, seitsemendal e, g, b, d; b-duri 3 esimesel astmel b, d, f, a, teisel c, es, g, b, kolmandal d, f, a, c, neljandal es, g, b, d, wiendal f, a, c, es, kuendal g, b, d, f, seitsemendal a, c, es, g; es-duri 3 esimesel astmel es, g, b, d, teisel f, as, c, es, kolmandal g, b, d, f, neljandal as, c, es, g, wiendal b, d, f, as, kuendal c, es, g, b, seitsemendal d, f, as, c; as-duri 3 esimesel astmel as, c, es, g, teisel b, des, f, as, kolmandal c, es, g, b, neljandal des, f, as, c, wiendal es, g, b, des, kuendal f, as, c, es, seitsemendal g, b, des, f; des-duri 3 esimesel astmel des, f, as, c, teisel es, ges, b, des, kolmandal f, as, c, es, neljandal ges, b, des, f, wiendal as, c, es, ges, kuendal b, des, f, as, seitsemendal c, es, ges, b, — jne. Mõnda võib õppija juba lugemata hulga kõkühelisi ehk affordisi luua, millest antavate põhjusõpetuste järele laulud ja mängud kokkupandakse. Komponeerides on aga tähele panna, et kui tarvis, siis võib helilooja ühte heli nelikõlast väljajätta laulu või mängu luues, ning seda väljajätmist ei loeta weaks.

§ 19. Seni ajani oleme hulga kõkühelisi läbinõtnud. Kes neist kõkühelidest on aru saanud, see on suure hulga materjali enesele kogunud, millest laulusid ja mängusid võimalik sünnitada. Kes neist kõkühelidest mitte aru ei ole saanud, see ei või ka komponeerimisest aru saada. Sest iga õpetus ja iga kõküheli peab küll kümme ja sadagi korda katsutud olema, et ta ise ja ta nimi õppijale päha jääb. On kõik kõkühelid pääs, siis võtku õppija üks laul, üks kõik misjagune, ette ja püüdku iga kõküheli laulus ära tunda ja neile nime anda. Meie saame seda veel sügavamalt näitama.

4. Wiiskõladest.

§ 20. Kui dominant-affordile veel üks suur terz ülesse juurdelisatakse, siis tuleb sellest wiie-häälne kõküheli, mida meie lühedalt wiiskõlaks hüüame, aga mis muidu non-affordi nime all tuntud on. Paneme näituseks üles:

The image shows a musical staff with a treble clef. It contains eight numbered chords, labeled 1 through 8. Chords 1 and 2 are triads on a higher pitch. Chords 3 through 8 are dyads on a lower pitch. The notes are as follows: 1: C4, E4, G4; 2: C4, E4, G4; 3: C3, E3; 4: C3, E3; 5: C3, G3; 6: C3, G3; 7: C3, G3; 8: C3, G3.

Meist näitustest näeme, kuida wiiskõla tuleb jünnitada: 1 kohal on wiiskõla ise, mis üksnes wiie-häälelise laulu sisse jellel kujul jünnitab — iseenesest mõista mi-hästi selles kitsas kui ka iga laias ulatuses; 2 kohal on wiiskõla näha, millest üks heli, h, on väljajäetud, sest seda on alati tarwis, kui non-affordi neljahäälses laulus wõi mängus tarwitatakse, nagu seda ka 4, 5, 6 ja 8 kohal on näidatud. Wiie-häälselt wõib non-affordi harwa juhtuwas wiie-häälses laulus wõi mängutükides hulga riistade tarwis pruukida. Ka on meelde tuletada, nagu seda ka õppija katsudes ise näeb, et wiiskõla mitte kõigis ümberpööretes jünnitada ei wõi, waid aga mõnes möödaminewas kokkuhelis.

§ 21. Igagi mõista tuleb ka non-afford igas duris ja mollis ülesotsida. Nõnda näituseks on ta g-duris d, fis, a, c, e; d-duris a, cis, e, g, h; a-duris e, gis, h, d, fis; e-duris h, dis, fis, a, cis; h-duris fis, ais, cis, e, gis; f-duris c, e, g, b, d; b-duris f, a, c, es, g; es-duris b, d, f, as, c; as-duris es, g, b, des, f; des-duris as, c, es, ges, b jne. Igas mollis on wiiskõla kõige kõrgem heli poolheli duri omast madalam, näituseks a-mollis e, gis, h, d, f (kuna a-duris on fis), f-mollis c, e, g, b, des (f-duris d) ja nõnda sarnaselt ka teistes helitõugudes. Seda tuleb ülesotsida ja meelde panna.

5. Sega- ja meestefoori wahest.

§ 22. Igauks, kes komponeerib, peab nimelt teadma, mis wahel on segafoori ja meestefoori, laste, naeste ja meeste hääle, siis aga üleüldise laulu ja mängu nootide wahel.

Segafoor on nimelt see, kelles naesed, lapsed ja mehed ühes koos laulawad. Naeste ja laste hääled on oma heli poolest ühed ja ühekõrgused ja on alati meeste häälest ühe oktavi kõrgemad. Inimese hääl ulatab enamasti läbi kahe oktavi, mõnel ainjal inimesel üks wõi kaks, wäga harwa kolm heli üle selle. Lugu on nüüd nii, et naeste ja laste hääled ühe oktavi wõrt kõrgemale ulatawad kui meeste hääled, aga meeste hääled ulatawad oktavi wõrt madalamale kui laste ja naeste hääled, kuna üks oktavi kõrgune on, ja see on nimelt meesterahwa kõrgem oktavi, mis juust naeste ja laste madalama oktaviga ühel kõrgusel kõlab. Nootides näha on inimese häälel järgmine ulatus:

harwa

Naeste ja laste hääle ulatus.

Meeste hääle ulatus.

harwa

harwa

Helid, mis naeste, laste ja meeste häätel ühes koos.

§ 23. Et nüüd kõigest inimlikust häälest üks oktavi nii hästi naeste ja laste ja ka meeste päralt ühes koos on, siis on loomulik, et segafoor peab ja wõib kolme oktavi ulatuse helides olla. Aga meestefoor ei wõi rõhsem kui kahest oktavist läbi ulatada. Segafoori kõige kõrgem hääl naesterahwale wõi lastele on *soprano*, mõned hüüawad seda ka *diskant*, teine madalam hääl naestele wõi lastele hüütakse *alt*, kolmas hääl, mis meesterahwale kõrgem on, nimetatakse *tenor*, ja neljas hääl

mis madal meeste hääl on, kutsutakse *bass*; — meestekooris on kaks kõrgemat häält, esimene ja teine tenor, ja kaks madalamat häält, esimene ja teine *bass*; meeste laulu võivad naesed ja lapsed ka oktava kõrgemini laulda, ja siis on esimese ja teise tenori nimed esimene ja teine *sopran* ja esimese ja teise bassi nimed esimene ja teine *alt*. Nüüd on lugu nõnda, et segakoori *sopran* ja *alt* ning meestekoori esimene ja teine tenor viiuli- ehk *soprani-wõtmesse*, aga segakoori tenor ja *bass* ning meestekoori esimene ning teine *bass* *bassi-wõtmesse* kirjutatakse. Segakooris on see täitsa õige, sest nõnda viisi just lauldakse. Aga meestekooris on nüüdse kirjutuseviisi järel esimene ja teine tenor alati oktav kõrgemale kirjutatud, kui teda lauldakse. Digufe pärast peaks meestekooris kõik neli häält *bassi wõtmesse* kirjutatama. Üksnes selle pärast, et *bassi-wõtmes* väga palju abiliiniseid waja oleks I. ja II. tenorit kirjutada, on mõlemad oktav kõrgemasse *soprani-wõtmesse* kirjutatud. Komponeerija peab aga meestekoori laulu alati nõnda looma, et see üksnes *bassi-wõtmesse* sünnib. Et meestekoori laul kahe oktava laiusele kõigest ulatab, siis võivad teda ka neli naist või last laulda, mis tihti sünnib.

§ 24. On sega- ja meestekoori wahel käes, siis on õppijal võimalik laulude loomise juurde minna. Ta mõtelgu üks viis mõne laulu sõnade kohta wälja ja katsugu siis teisi häält juurde panna. Aga see teiste häälte juurdepanemine peab täitsa nende kofkuhelide (see on affordide) abil toimetatama, mis meie juba oleme tundma õppinud. Iga heli juures on see kofkuheli wõtta, mis selle tooniga kõige paremini kofkusiinib. Kui näituseks keegi *c-duris* ühe laulu komponeerib ja pääle hakkab *c-ga*, see on esimese astme heliga, siis peab ta muidugi teada kolmkõla esimesel astmel wõtma (see on: *c-e-g*), sest teised helid ei sünni hästi laulu loomuga ühte. Kui nelja häälega laulu komponeeritakse, siis on kolmkõla liig wähe, sest et tema sees üksnes kolm heli on, aga nelja on tarwis, selle pärast wõetakse neist kolmest helist üks kahetõrkselt. Nelikõla juures ei ole seda tihti waja, sest nelikõlal on üegi neli heli, nii et igasge häälede üks tuleb.

6. Wigade tegemisest heliloomisel.

§ 25. Häälte juurdepanemisel tuleb kangesti wigade eest hoida. Aga mis on wead? Seda seletame lühedalt ära.

Kahetõrksugu wigasid on olemas, mille kätte algaja tihti armuta langeb, need on 1) oktavide parallelid ja 2) quintide parallelid. — Oktavide parallel on siis olemas, kui mõni hääl teisega kaks ehk enam nooti järgi mööda üks ja teine heli oktav alamal ehk ülemal on, ja quintide parallel on siis olemas, kui kaks häält ühes laulus kaks ehk enam nooti järgi mööda teine teisest 5 heli kaugel on. Näituseks olgu:

Siin on esimese koha *x x* juures oktavide parallelid, sest *soprani*s ja kõige alumises hääles on e ja d järgi mööda; teise koha *+* *+* juures on quintide parallelid, sest a ja h *soprani*s ning d ja e alumises hääles on üks teisest kumbgi just viis heli kaugel; kolmanda koha *≡ ≡* juures on nii hästi oktavide kui quintide parallelid. Kõik kolm näitust näitawad hirmsaid wigasid, mis üksigi komponeerija ei tohi teha.

§ 26. Teine näitus, korali hakatus: „Oh anna tuhat keelt ja mulle,“ wigaselt:

Sellel wiisil on säärasel näol mitu hirmsat wiga sees: 1, 2 ja 3 kohas on nii hästi soprani kui tenori ühed ja needjamad helid d, e, d, nõnda siis oktavide paralleelid; 4 ja 5 kohal on tenori d ja a ning bassi g ja d, nõnda on siis siin quintide paralleelid; 6 ja 7 kohal on soprani ja tenori h ja a, nõnda siis oktavide paralleelid; 7 ja 8 wahel on tenori a ja h ning bassi d ja e, nõnda siis quintide paralleelid; 8, 9 ja 10 kohal on alti ja bassi e, fis ja g, nõnda siis jälle oktavide paralleelid.

§ 27. Juba enne oleme seda ütelnud, et komponeerimine muud midagi ei ole kui ühe wiisi otsimine ja sellele hääle juurdepanemine. Wiisi oskab see muridugi kõige paremini otsida, kellel selleks annet on. Teisi hääli peab sellel kombel juurde ofatama panna, et nad mitte kokkuliitumise seaduse vastu ei ekfi ega wigased ei ole, ja sarnaseid wigasid, nagu oleme näidanud, ei tohi kunagi ette ulla. Need wigad püüawad wägisi sisselibišeda, ja kui mitte tahes kõrwu olewas hääles, siis nõnda, et teised hääled wahel on ja wiga warjawad. Kui näituseks soprani kaks heli järgi mööda on h ja a, nende all altis e ja d, siis on sellest wigast wäga kerge aru saada; aga kui seesama wiga on soprani ja bassi wahel ja päälegi nõnda, et alt ja tenor sääl wahel on ning wiga warjawad, siis langewad sagebaste ka juba üsna õppinud wiisi-loomjad nende wigade sisse. Wigade eest hoidmine heliloomisel ei ole siis sugugi nii hõlbus, nagu mõni arwab, kes walmis on komponeerima, kuid wigasid ei tunne.

7. Harmoniseerimisest ehk kokkufölastamisest.

§ 28. Kokkufölastamise, see on teiste hääle juurdepanemise, juures on komponistil wäga hoolega tähele panna, et igale helile, mis wiisis ette tuleb, ka loomulit afford ehk kokkuheli leitakse. Seest see just on-gi komponeerimise wõidus ja wõim. Ei pea mitte niisuguseid kokkuhelisišid wõetama, mis liiaks kaelamurdwad on, see tähendab, mis nii ühelt helilt teise pääle kaugele kargawad, et inimese hääle ega mängija näpp neist jagu ei saa. Sellega ei ole sugugi üteldud, et kõik helide wahed peaksiwad koguni lähikesed ja wäikesed olema: Džaw laululooja wõib sagebaste ühte häält õige kaugele karata lasta, aga ta ei tee seda millalgi, et wiis selle läbi enam foraw ega ilus laulda ei ole. Iga hääle peab ka nõnda olema, et ta nagu wiis iseenešele on ja et teda hästi laulda wõi mängida wõib.

§ 29. Kuda sündšad affordid igale helile ühe wiisi sees juurdepanakse, seda wõib tähelepanija õppija iga nelja-hääle laulu juures õppida. Ta wõtku siis üks laul ette ja püüdku iga kokkuheli ehk affordi äratunda ja nimetada. Wõtame näituseks ühe tuntud laulu hakatuse, nimelt: „Minge üles mägedele“ jne.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 ine.

Waatame selle laulu pääle, kuida ta on tehtud, siis leiame siin, et kõik need affordid, mis oleme tundma õppinud, ka laulus leida. Nõnda leiame, et kottuhelid 1, 2 ja 3 muud ei ole, kui kolmkõla esimesel astmel, see on f pääl, sest et laul on f-durist; üksnes põhjusheli, see on f, on kahetordset leida, niihästi altis kui bassis. Seda tuleb sagedasti, et mõni heli kahetordset on wõetud, nimelt selle pärast, et kolmkõlal ju rohkem helisid ei ole kui kolm: kui siis nelja häält on tarwis sünnitada, siis ei saa muudu, kui üks heli peab kahetordset olema. Nelikõla juures ei ole seda tihti waja, sest selles on juba neli heli olemas. Kottuheli 4 ei ole ka muud kui seejama, mis 1, 2 ja 3 oliwad, üksnes sopran ja tenor on oma kohte wahetanud. Afford 5 on esimese astme kolmkõla esimene ümberpööre. Kottuheli 6 on wiienda astme kolmkõla teine ümberpööre (c, e, g, mis ju f-duris wiendal astmel seisab). Kottuheli 7 on jälle kolmkõla esimesel astmel, üksnes põhjusheli f on kahetordset. Kottuheli 8 on esimese astme kolmkõla teine ümberpööre. Kottuheli 9 on kolmkõla wiendal astmel, alumine häält kahetordset. Kottuhelid 10, 11, 12 on nõnda hiiutud non-afford, mis nelikõlast wiendal astmel selle läbi on tehtud, et weel üks terz ülemale helile juurde pandi. Kottuheli 13 on nelikõla kuendal astmel. Kottuheli 14 on wiienda astme kolmkõla esimene ümberpööre, milles keskmine heli kahetordset. Kottuheli 15 on nelikõla wiendal astmel ehk teise nimega septim afford, millel aga g wahelt puudub, selle eest on alumine heli kahetordne. Kottuheli 16 on jälle kolmkõla esimesel astmel, f aga kahetordset.

Kui õppiija on hoolega meie endised seletused kottuhelidest ja kottuhelid ise tähele pannud ja meelde wõtnud, siis ei saa tal raske olema kõiki laulude affordisid nõnda seletada. Et ta hästi osawaks selles wõiduses lähets, püüdku ta paljudes lauludes kottuhelid ära tunda.

8. Moduleerimisest ehk ühest helitõuust teisesse minemisest.

§ 30. Et laul ja mäng ilus saaks ja mitte igawuust ei teeks ega üksluiseks ei lähets, siis on heliloojal selle eest hoolt kanda, et päris põhjushelitõug (dur ehk moll) teiste helitõugude tarwitamise läbi kenamaks ja ilusamaks lähets. See tähendab: helilooja ei pea mitte üksnes sellest helitõuust helisid pruukima, milles ta kirjutab ehk komponeerib, waid peab osawal wiisil ka ostama muudest helitõugudest affordisid sissepõimida, siis on laulul mõnu. Kui ta näituseks c-duris komponeerib, siis wõib ta ka g-, d- ja a-duri wõi ka f-, b- ja es-duri helisid tarwitada wõi mõnest muust helitõuust. See aga kõik peab muusika seaduste järele sündima ja ei mitte huija-päisa. Kui c-durist laul on, siis peab ta c-duris algama, mõnes kohas kehtpaigas mõnda muud helitõugu siin ja sääl tarwitama, ning siis lõpuks jälle oma endisesse duri tagasi minema. Wõtame ühe näituse:

Selles näitusel on 1, 2 ja 3 kohal täitsa puhas c-duri kolmköla esimesel astmel näha ja kuulda, aga 4 ja 5 kohal tuleb äristi üks kottuheli, mida c-duris ei olegi, sest et gis ei tule c-duris sugugi ette. Mis on siis see afford 4 ja 5 kohal? See on a-duri kolmköla viimsel (VII.) astmel; nõnda on siis ka loomulik, et a-duri kolmköla esimesel astmel 6 all näha ja 7 kohal niisamati, muud kui teine ümberpööre, kuna 8 all juba dominant-afford on, mis d-duri pärsalt; 9 kohal on ka juba d-duri kolmköla, kuna 10 kohal g-duri dominant-afford ilmub. Nüüd on 11 kohal c-duri kolmköla kolmandal astmel, mille järele koha 12 all jälle c-duri dominant-afford tuleb ja lõpp c-durist on. See on õpetlik näitus.

§ 31. Moduleerimise eht ühest helitõuust teisesse minemise juures on väga tähtjas see wahje, mis duride ja mollide wahel on, ja seda on tarwis tähele panna. Juba enne oleme õpetanud, et iga moll ühepaljuste märkidega durist poolteist heli madalamal seisab, see on neljandal pooltel helil kohalifest durist. Nõnda on siis näitusel c-dur ning a-moll ilma eesmärgideta; g-dur ning e-moll ühe ♯-ga; d-dur ning h-moll kahe ♯-ga; a-dur ning fis-moll kolme ♯-ga; e-dur ning cis-moll nelja ♯-ga; h-dur ning gis-moll wiie ♯-ga; — f-dur ning d-moll ühe ♭-ga; b-dur ning g-moll kahe ♭-ga; es-dur ning c-moll kolme ♭-ga; as-dur ning f-moll nelja ♭-ga; des-dur ning b-moll wiie ♭-ga jne. Mis wahje on aga duri ja mulli wahel nootides? Kolmkölad on nimelt koguni teist wiisi. Wõtame näitusel c-duri ja mulli:

Sellest tabelist näeme, et duris ja mollis üksnes kaks ainult kolmköla, nimelt 5. ja 7. astmel ühed on, aga teised kolmkölad on koguni teist wiisi: 1. astmel on wahemine heli duris e, aga mollis es; 2. astmel on duris ülemine heli a, aga mollis as; 3. astmel on duris alumine heli e ja ülemine h, aga mollis es ja h; 4. astmel on duris keskmine heli a, aga mollis as; 6. astmel on duris alumine heli a, ülemine e, aga mollis as ja es. Just sellejama wiisi järele ja kohaselt on ka igas teises helitõuus nimetatud helid mollis poolheli madalamad. Otsigu õppija kõik kolmkölad mollides üles neid duride omadega kõrwu pannes.

§ 32. Just nagu kolmkölad, nõnda on ka nelikölad (septim-affordid) mollides väga teist wiisi kui durides. Paneme siia näitusel tabeli üles:

Õppija saab järele mõeldes sellest antud nooditabelist isegi hõlpsasti wälja, mis wahje stin duri ja mulli neliköladel wahel on. Uurigu ta see järele, otsigu hoolega nelikölad kõigis durides ja mollides üles ja pidagu nad unustamata meeles!

§ 33. Komponeerimine mollides sünnib just sellamal viisil, nagu ühenimelistes durides. See tähendab, näituseks: a-mollis käivad helid kolmkolades niisamati nagu a-duris — nõnda, et ühte ja sedasama laulu, mis a-duris komponeeritud, ka väga hästi a-mollis on võimalik mängida. Muidugi teada kolab laul ehk mäng iga kord koguni isemoodi, sest et eesmärgid kumbalgi hoopis teised on, niisama ka affordid: a-duril on ju kolm risti, kuna a-mollil ei ühtegi risti ega be-d ei ole. Seenejast mõista ei ole sünnis, kui ühte ja sedasama laulu kord mollis ja kord jälle duris lauldaks või mängitaks: Iselaulud on duris ja iselaulud mollis komponeeritud, sest molli-laulu loomus ei kolba duri-laulule ega duri-laulu loomus molli-laulule.

§ 34. Läheme nüüd moduleerimise juurde tagasi. Suba enne olemes ütelnud, et kui laul ühes ainsas duris või mollis on komponeeritud, see on, kui sugugi teiste duride või mollide affordid temast ette ei tule, siis on ta igav ja üksluine. Igawat ja üksluist laulu ei armasta keegi. Selle pärast on komponistil vaja neid muusika seadusi tunda, mille järele ühest durist või mollist on võimalik teisesse minna. Kuda võib ta seda? See ei ole mitte kirjalikult kerge õpetada, süügi tahame katkuda seda teha.

Igal duril ja mollil on mõndagi kottuheli (affordi), mis teiste duride kottuhelidega, kui ka teisel astmel, üks ja seesama on. Paneme siin näituseks kolmkolad c-, g- ja d-duris üles:

c - duris							g - duris							d - duris						
g	a	h	c	d	e	f	d	e	fis	g	a	h	c	a	h	cis	d	e	fis	g
e	f	g	a	h	c	d	h	c	d	e	fis	g	a	fis	g	a	h	cis	d	e
c	d	e	f	g	a	h	g	a	h	c	d	e	fis	d	e	fis	g	a	h	cis
1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7

Kui neid affordid tähele paneme, siis leiame näituseks, et c-duri 1. astme kolmkola just seesama on, mis g-duris 4. astmel seisab, niisama, et c-duri 3. astme kolmkola just seesama on, mis g-duris 6. astmel ja d-duris 2. astmel on, et c-duri 5. astme kolmkola just seesama on, mis g-duris 1. astmel ja d-duris 4. astmel seisab, leiame veel, et c-duri 6. astme kolmkola just seesama on, mis g-duris 2. astmel leida, et g-duri 5. astme kolmkola just seesama on, mis d-duris 6. astmel seisab, et g-duri 5. astme kolmkola just seesama on, mis d-duris 1. astmel seisab. Kõik seda leiame, ja see on just moduleerimise põhjus, kuda seda edespäidi näeme. — Esiti otsigu õppija suure hoolega kõik kolmkolad ja nelikolad kõigist duridest ja mollidest üles, kirjutagu nad paberisse ja waadaku järele ning õppigu päha, misjagused teiste duride ja mollide omadega ühed on.

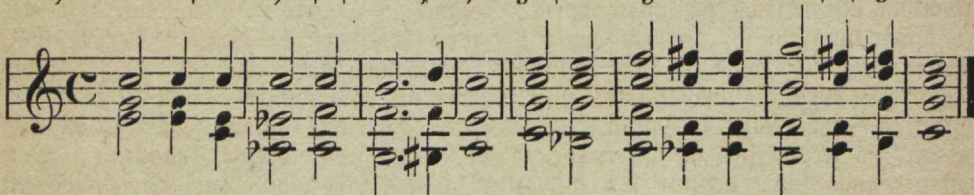
§ 35. On see, kes tahab komponeerida õppida, kõik kottuhelid äraõppinud, nii et ta täiesti teab, misjagused kolmkolad ja nelikolad igal duri- ja molli-tõul on ja nimelt ka, misjagused kolmkolad ja nelikolad ühes duris ehk mollis just ühejagused on teiste duride ja mollidega, siis on temal moduleerimise põhjus käes.

Paneme siin ühe näituse noodis üles:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18

Mis õpime sellest noodi-näitusest? Ei muud midagi kui seda, mis enne oleme õpetanud, et nimelt: kui kahelduril üks kottuhelijuhtub, siis võime sellest kas vanasse duri tagasiminna või koguni teise duri sisse minna. Nõnda on näituseks 1 ja 2 ning 4 ja 5 all just ühesugused kottuhelid, aga 3 all on mäng vanasse e-duri tagasi läinud, kuna ta 6 all hoopis uue kottuheli on võtnud. Kust see tuleb, ja mis see tähendab? See ei tähenda muud midagi kui seda, et kottuheli, mis 2 ja 5 all on, nii hästi e-duri kui g-duri pärast on; e-duris on ta kolmkõla viiendal astmel, aga g-duris ta kolmkõla esimesel astmel: g, h, d. Nõnda saame siis selle kottuheli järele kas vanasse e-duri sisse, nagu 3 all, või uude g-duri sisse, nagu 6 all, sest kui ühe niisuguse kottuheli oleme tarvitanud, mis kahes või kolmes helitõuus leida on, siis võime selle kottuheli järele ka neid kottuhelisi tarvitada, mis neil helitõugudel mitte ühed ei ole. — Just seefama lugu on teiste näitustega ülemaal noodis: 7 ja 10 all on d-duri esimese astme kolmkõla; 8 ja 11 all on kottuheli, mis d-duri, mis d-duri pärast võib olla, sest ta on d-duri kolmkõla viiendal, aga a-duris kolmkõla esimesel astmel, nõnda võime temast siis d-duri sisse tagasi, nagu 9 all, või a-duri sisse, nagu 12 all, minna. Just sellesama seaduse põhjusel näitab näitus 13 kuni 18 all, kuida f-durist f-duri sisse tagasi ja f-durist ka e-duri välja mindakse. — Seda viisi katsugu õppija kõigist 13 durist ligema duri või molli sisse moduleerida.

§ 36. Moduleerimise juures on täiesti lubatud, et helilooja durid ja mollid ühte teisega vahetab, see on, ta võib ühte kottuheli durist ja teist mollist võtta, nagu ta seda ise tarviliseks arvab ja nagu laulu või mängu loomus nõuab. Nõnda siis näituseks kui keegi e-duri kolmkõla on tarvitanud, võib ta wahel ühte teist kottuheli tarvitada, mis e-duri järel on ja siis, kui tahab, kohe e-molli kolmkõla jne. Kõike sedasama võime ka nelikõladest ütelda ja on komponeerimise õppijal seda tähelepanna. — Moduleerimises võib iga kottuheli teise järele tarvitada, milles üks heli eelkäivast kottuhelist seisma jääb, nagu seda ka § 35 näitus täitsa selgeks teeb.

Mis helitõugu neis kahes näituses mäng lähneb, seda püüdku õppija ise seletada. Püüdku ta ka muudest lauludest ära mõista, kuhu helitõugu need lähewad.

9. Seisunõudwatest ja käigunõudwatest kottuhelidest ja lõppudest.

§ 37. Seisunõudew, ehk wõõra sõnaga konponeeriw, kottuheli on säärane, mis oma loomu poolest ühtegi järgmist kottuheli enese järele ei nõua; niisuguseid kottuhelisi ei ole aga mitte palju, waid neid on kõigest igas duris ja mollis üks ainute, ja nimelt kolmkõla esimesel astmel oma ümberpöõretega. Käigunõudew, ehk wõõra sõnaga disponeeriw, kottuheli on säärane, mis oma loomu poolest ühte järgmist kottuheli enese järele nõuab; niisuguseid kottuhelisi on palju, ja need on nimelt kõik kottuhelid püüle esimese astmel kolmkõla, nõnda siis kõik kolm-, neli- ja wiiskõlad. — Kõige selle järele on isegi mõista, et üks laul või mäng üksnes esimese astme kolmkõlaga võib lõppeda, sest et see kolmkõla teisi kottuhelisi enese järele ei nõua, kuna kõik muud kottuhelid üksnes läbiminewad on ja selle pärast üksigi laul ega mäng nende püüle lõppeda ei wõi. Paneme näituse üles:

Selles näitusel on 1 ja 2 all viimases noodis kolmkõla lõpp, mis enese järele enam kottuheli ei nõua; niisugust esimese järgu kolmkõla lõppu nimetame täis-lõpp. Teises kahes kohas 3 ja 4 all on viimases oodis käiguuudene kottuheli, mis enese järele veel teisi kottuhelisi nõuab; kui niisugune kottuheli laulus või mängus ühe jao lõpp on, siis peab laul ja mäng veel edasi minema; niisugune lõpu nimi, mille järele laul või mäng edasi läheb, on poolik lõpp.

10. Helilifest teisendamisest.

§ 38. Ühte või mitut kottuheli on võimalik mitmel viisil teisendada (figureerida ehk varieerida) selle läbi, et tema helisid lühematesse nootidesse muudetakse; näituselks:

Kottuhelid: Teisendada võib seda nõnda: ehk:

Säärane teisendamine sünnib kõige rohkem nootides ehk helitöödes, mis mänguriistadele on loodud, kuna laulus teda raskem on tarvitada ning sünnib see ka harva.

11. Kottuheli-wastastest helidest.

§ 39. Kottuheli-wastastest helid on säärased, mis ühe kottuheli (akkordi) sisse õieti ei sünni, waid üksnes mööda- või läbi-minewad helid nagu täienduselks on olemas; näituselks:

Kõik need noodid, mis O märgiga on kottuheli-wastased helid ja tarwitatakse neid nagu mööda-wõi läbi-minemisel ühest kottuhelist teisele.

§ 40. Kottuheli-wastaste helide sekka loetakse ka ettepided ja ettenäpped. Ettepede on heli, mis endisest kottuhelist on seisma jäänud, kui juba uus kottuheli on mängima hakatud, ja ettenäpe on heli, mis järgmise kottuheli juba ette äranäppab, kui weel teised hääled endises kottuhelis on, näituseks:

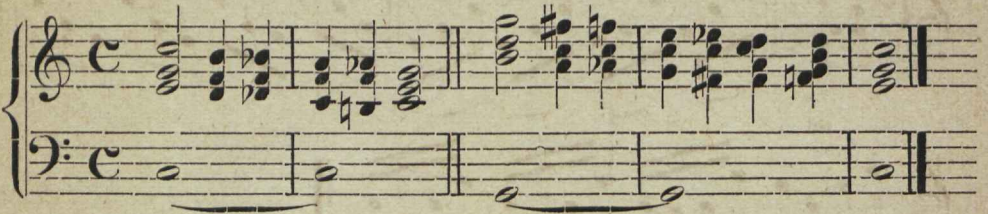
Ettepede ülewalt. Ettepede alt. Ettenäpe ülewalt Ettenäpe alt.

Ettepedesid võib igal pool, nii hästi laulus kui mängus, tsest kohal ja lõpuks tarwitada, kuna ettenäpped kõige rohkem lõpuks sündsad on.

§ 41. Lähiminewate helide sekka tuleb ka see helide järg arvata, mida orelitäpiks hüütakse. Orelitäpp on nimelt helide järg, milles esimene kottuheli kottukõla järele on, aga teised mitu kott wõõrad helid ja eeswiimane ning mõnikord üksi wiimane jälle kottukõla järele on, kuna bassis ifka üks ainus heli peetakse, näituseks:

Orelitäpp tonika ehk primi pääl. Orelitäpp quinti ehk dominante pääl.

Orelitäppi võib nii hästi laulus kui mängus, aga kõige ilusamini orelimängus, tarwitada.

12. Wiisi loomisest ehk melodiseerimisest.

§ 42. Juhatusst anda, kuda ühte laulu-wõi mängu-wiisi luua, ei ole dieti wõimalik, tsest et see iga inimese ande asi on ilusamat ehk inetumat wiisi teha. Muudugi sünnib wiis nõnda, et esiti üks heli wõetakse, siis teine uuel kõrgusel ja möödul juurde lisatakse, siis kolmas, neljas, viies, kuues jne. heli niisamati ifka kudagi muendatud ühte liidetakse. Uga kõik need helid peawad ifka ühe põhjusemõtte (thema) järele käima, et nad ühte sünniwad nagu kottuloodud, aga ei mitte nagu lapitud ehk paigatud.

§ 43. Enamasti kõigis helitöödes on lugu nii, et nendes on olemas liikmed, o s a d, j a t k u d, j ä r g u d ja t e r w i k u d. Liige on iga heli. O s a ehk motiw on mitu liiget, mille järel esimene wahel märgata. J a t k ehk depart on wähemalt kahest osast kottupandud helijärg, mis weel edendust nõuab. J ä r k ehk diktum on juba üks jagu täiest wiisist. T e r w i k ehk period on täis mõte, millele alles uus mõte wõib järke tuua. Paneme siia selle järele tuntud laulu wiisi „Minge üles mägedele“, näituseks:

Ter.

1. järf.

1. jatt 2. jatt

1. oja 2. oja 3. oja 4. oja

wif

2. järf.

3. jatt 4. jatt

5. oja 6. oja 7. oja 8. oja

ine.

Mõnda siis näeme sest, et mitu liiget on üks oja; kaks oja on üks jatt; kaks jattu on üks järf; kaks järku on üks terwik, millele pärast sedasama wiisi arwates teine, kolmas wõi mitmes terwik tuleb juurde lišada, kui ühest terwikust lauluks wõi mänguks küllalt ei ole ega kui üks terwik täit lõppu ei tee.

3gas terwikus on loomu järele kaheksa takti. Ainult mõnikord juhtub, et ošaw hekilooja sellest arwust lahhtub ja wähema wõi suurema arwuga terwikuid loob, aga see sünnib harwa ja enamasti selle läbi, et mõni oja wõi jatt wõi järf teist korda lauldakse wõi mängitakse, see on korratakse.

§ 44. Paremaks arusaamiseks paneme siia weel Beethoveni ühe mängu hakatuse üles, mis ilma algtaktita on ja ta selgesti seda ärajaotust näitab:

Ter.

1. järf.

1. jatt 2. jatt

1. oja 2. oja 3. oja 4. oja

wif

2. järf.

3. jatt 4. jatt

5. oja 6. oja 7. oja 8. oja

Tähele pannes leiab õppija, et osadel isekeskes mõtete sugulust on, nõnda nimelt 1., 3., ja 7. ning jälle 2., 4., 6. ja 8. osal. Need osad on siis üks teisega põhjusemõtte ehk thema poolest sugulased. See on-gi, mis laulu või mängu põhjusemõtteks on.

§ 45. Ruda üks osa teise põhjus, eeskjuu, mudel, on olnud, seda näitab ka järgmine mänguke Robert Schumanni sülest :

Selles mängus on kõigest 2 osa põhjusemõtet; kõik teised on põhjusemõtte järele tekkinud, ja meie nimetame neid selle pärast järjestitüks, võõra keeli sequeenz. Siin näituseks on 1. põhjusemõttel 8 järjestitüks ja 2. põhjusemõttel kõigest 1 järjestit. — Järjestit on siin pea ikka sedasama, mis osa on.

§ 46. Et heliloojal waba on iga sugu mõtteid üles panna ja tarvitada, on muidugi mõista, ja sagebaste ei ole mõtted muu kui rhytmuse poolest üks teisega sugulased, näituseks :

Siin on nelja esimese takti mõtted üks teisega sugulased, üksnes wiies on isefugune.

13. Häälistamisest ehk teiste häälte juurdepanemisest.

§ 47. Laulul või mängul peab kõige vähem üks hääle olema, muidu ei ole võimalik laulda ega mängida. Ühe häälega laulu või mängu hüütakse võõra keeli sõnaga solo, see on üksik. Kõige rohkem ühehäälelisi laulusid ja mängusid on sopranile, aga ka altile, tenorile ja bassile leitakse neid. Paneme siin võõra-keelsed nimed üles :

Ühe häälega laulu nimi on solo ; ühe häälega mängu nimi on ka solo ;
kaks häälega laulu nimi on duett ; kaks häälega mängu nimi on duo ;
kolme häälega laulu nimi on terzett ; kolme häälega mängu nimi on trio ;

nelja häälega laulu nimi on quartett; nelja häälega mängu nimi ka quartett;
 viie häälega mängu nimi on quintett; kuue häälega mängu nimi sextett;
 seitsme häälega mängu nimi on septett; kaheksa häälega mängu nimi oktett;
 üheksa häälega mängu nimi on nonett; kümne häälega mängu nimi decimett.

Enam kui nelja häälega laulusid on küll ka olemas, aga neile ei anta enam
 võõras keeles nime. Mängusid hulga riistadele on ka säärased, millel rohkem hääli
 on kui kümme, aga ka neile ei anta enam nimesid, vaid nimetatakse üksnes, mitme
 häälega mäng on. — Kõige rohkem pruugis on nelja häälega laul ja mäng, aga
 ka kolme, viie, kuue, seitsme ja kaheksa häälega kolab ilusasti.

§ 48. Kui kõik hääled ühte sammu käivad, siis nimetame seda liht nelja-
 häälelisets lauluks või mänguks, näituseks:

§ 49. Teine kord juhtub seda, et üks, enamasti esimene hääl, isemoodi rhyt-
 musega on, kuna teised kolm häält ühte moodi käivad, näituseks:

§ 50. Kahel häälel on mõni kord iserhütmus, kuna teised kaks isemoodi
 käivad, näituseks:

§ 51. Kahel häälel on ühesugune rühtmus, teisel kahel kumbalgi koguni isefugune, näituseks :

§ 52. Kõigil neljal häälel võib ka igapähele isefugune rühtmus olla, näituseks :

§ 53. Kui üks ainukene hääl viisi moodi käib ja teised hääled teda nagu kaasa-aitavad või saadavad, siis hüütakse seda üheheliseks, wõõra sõnaga homophon, sünnitkombeks, näituseks :

Gelminewates paragrahwides (§ 49 ja 51) on weel mitu näitust homophon sünnitkombest.

§ 54. Kui kõik hääled iseteed käiwad, nõnda siis isewiisid on, ja üksigi dieti teise saatja ega ehe 'pole, siis hüütakse seda mitmeheliseks, wõõra sõnaga polyphon, sünnitkombeks, näituseks :

See näitus annab kahe häälega sünnitkombe, aga nelja häälega, polyphoni, sünnitkombest on ka näitus § 52.

§ 55. Väga palju helisünnitust on nõnda tehtud, et nad homophoni ja polyphoni sünnitkombeks kokku on pandud. Puhas polyphoni kombe ei sünni pikkaes helisünnitustes.

14. Muudeldusest ehk figurationist.

§ 56. Muudeldamiseks nimetame seda helisünnitamise kombet, milles üks kindel viis, võõra sõnaga cantus firmus, näituseks koral, teiste koguni isemoodi käivate kaashääle läbi on ehitatud ja kaunistatud, mille nimi muudeldushääled ehk figurahääled on, näituseks:

Sagedasti hakkab juba enne cantus firmust muudeldatud mäng pääle ja näitab need muudeldused juba ette ära, mis cantus firmust peavad ehtima. Muudeldatud laulus on siis enamasti alati ees-, wah- ja järelmängud. Muudeldatud laulu viisi võib laulda, aga muudeldatud kaashääled on üksi mängida. — Mõni kord juhtub ka seda, et bassi ühte või mitut takti ühtepuhku korratakse, kuna teistes hääldes muudeldus sünnib; niisugune bassi-käik hüütakse võõra sõnaga: basso ostinato.

Jälgimisest, sarnanemisest ja vastumisest

kontrapunkti põhjusel.

§ 57. Sõna jälgimine on sõnast „jälg“ võetud ning tähendab siis jälgedes käimist; muusikas nimetab ta seda liikumist, kui üks hääl oma käigu poolest teise jälgedes liigub või vähemini sarnastes sammudes edasiläheb, kui enne seda teine hääl. Sarnanemine on see käik, mis just neid helisid jälgimises ei tarvita, kui endine hääl, aga siiski sarnaseid. Vastumine on see käik, mis endisel häälel uue jälgiwa ja sarnaneva hääle kohta on ja mis endise käiguga peab kokkuhelisema.

§ 58. Jälgimine sünnib väga mitmet viisi, kas oktav, üks, kaks, kolm, neli, viis, kuus jne. heli alamal või ka ülemaal. Paneme siin ühe näituse üles, mis oktaivi alamal käib:

jne.

Selles näitusel on selgesti näha, kuida teine hää! poole takti järel sedasama täiku käib, mis efinene on enne käinud.

§ 59. Jälgimine sünnib ka väga hästi wastuliikumises, et ta nimelt otse teisi helisid pruugib, mikspärast teda paremini sarnanemiseks võime hüüda, näituselks :

jne.

Siin ei käi alumine hää! mitte neidsamu helisid mööda kui ülemine, aga küll teeb ta sarnaseid sammusid.

§ 60. Seda viisi jälgimise ja sarnanemise põhjusel on võimalik iga kõrgusel ja madalusel ühte põhjusmõtet kaudu laulusid ja mängusid sünnitada, näituselks :

Üks heli alamal :

Kaks heli alamal :

Kolm heli alamal :

Neli heli alamal :

Üks heli ülemaal :

Kaks heli ülemaal :

Kolm heli ülemaal :

Neli heli ülemaal :

jne.

Nõnda on siis siin arvamata palju mitmesugusust võimalik, ja pärast poole seletatawad ringlaul, ringmäng, kahefordne kontrapunkt ja põgu seisavad seltsamal põhjusel, mida peagi kuulda saame.

16. Ringlaulust ja ringmängust ehk kanonist

kontrapunkti põhjusel.

§ 61. Ringlaul ehk ringmäng, wõõra sõnaga kanon, on säärane helisünnitus, milles iga järgmine hääl just niisamasugune on, kui endine waremini päälehtakanud hääl, aga mis siisgi selle endise häälega kokkuheliseb, näituseks olgu siin ühe kahehäälse kanoni haatus:

Niisugust heli-sünnitust ei ole õieti tarwisgi kahele joonele kirjutada, waid selle koha pääle, kust seesama hääl uuesti peab juurde tulema, pandakse mingi märk, enamasti § üle joonestiku, ja laul ja mäng wõib sedasama wiisi algada, nagu esimene hääl. — Ringlaul wõi ringmäng on siis täiesti sarnane heliloode, nagu metsas taja, mis kõit helid järeleteeb, mis korra alustatud, ja on sarnast muusikat wõimalik kas kahe, kolme, nelja wõi rohkema hääle tarwis teha.

§ 62. Ringlaul ja ringmäng wõitwad ka koguni selle põhjuse järel sünnitatud olla, nagu jälgimine ja sarnanemine on wastuliikumises, näituseks:

Seda wiisi kanon on aga juba wähem loomujärgne waid on juba kahefordse kontrapunkti alla lugeda (§ 63). Sünnitamise wiis on § 59 ja 63 täiesti õpetatud.

17. Kahefordsest kontrapunktist.

§ 63. Kahefordne kontrapunkt nimetab säärast polyphoon heliloomise kombet, milles põhjussmõtted järjes ümberpööratud wõitwad olla — nii, et ülem alamaks ja alam ülemaks wõib saada, näituseks:

Põhjussmõtted:

Ümberpööratud põhjussmõtted:

Siin on selgesti näha, kuida ülemine hääl teises jaos alamaks ja alumine ülemaks jääb. — Kahefordse kontrapunkti põhjuse oleme ka juba § 58, 59, 60, 61 ja 62 äraõpetanud.

18. Põgust ehk fugast.

§ 64. Põgu, ehk wõõra sõnaga fuga, on pikem helisünnitus laulule wõi mängule, millel üks põhjusemõtte ehk selle täienduseks veel teine wõi kolmas on, mis ühes hääles esiti ning siis aega mööda teistes hääldes helisema tuleb. Põgu on siis nii hästi jälgimise, sarnanemise, wastumise ja wastuliikumise kui muudeldamise ja ringmängu wõi ringlaulu kombel sünnitatud helitöö, millel hääled igauks ifeteed käiwad ja nagu üks teise eest põgenewad, millest ka ta nimi on tulnud. Kõige suurem põgude looja oli Johan Sebastian Bach; paneme tema fulest siia ühe laulu näituse üles, mis sõnaga „Halleluja“ wõib lauldud olla :

Selles fugas on selgesti näha, kuida üks hääl teise järele pääle hakkab ning kottuhelides teiste häältega ühtesulab. Selle juures käib iga hääl ikka iseteed ja on iseeneses täielik. — On põgul üks põhjusemõte (thema), siis hiiutakse teda liht-põgu, kui tal k a k s wõ i k o l m themad on, siis mitme-kordseks. — Wõõrad sõnad f u g h e t t e ja f u g a t o tähendawad esimene wäikest põgu ja teine põgu sarnast kohta.

19. Suljast laulmisest ja mängimisest.

§ 65. Iga laul ja mäng peab nõnda etteantud olema, et ta ilus ja puhas kuulda ja õige rõhuga on. Seda on wõimalik üksi siis, kui lauljad ja mängijad hästi nooti tunnewad ja ei mitte üksnes masina wiisil oma häält ei kuuluta, waid ka teawad, kuida elusalt ja waimustuses etteanda tarwis. Nad peawad iseäranis tundmusjega häälitsema ja keelitsema, sest üksi see, mis südamest wäljatuleb, sõnab jälle südant sütitada. Kõik peawad hästi takti pidama ja siisgi jälle wabasti ja ilma fundmusjeta laulma ja mängima.

§ 66. Et ilusasti laulda ja mängida, selle juhiks on heliloojad sõnu tarwitamud ja on need sõnad enamasti Italia keelest wõtnud. Ei ole küll otse hädasti tarwis, et neid wõõrast keelest wõetaks, sest Eesti keeli sõnad ütlewad ka asja ära, et aga iseäranis mängunootides, tihti ka lauludes, on wõõraid sõnu tarwitatud, siis on parem, et neid oma jao siin ära seletame, mis umbes järgmised on: *affettuoso* firglistelt; *agitato* rahutult; *amabile, con amabilità* armsasti; *animato, con anima* hingestatud, hingega; *appassionato* firblistelt, äkitselt; *brillante* hiilgawalt; *brioso, con brio, con allegrezza* priiskesti, rutemini; *calando* wähenedes; *cantabile* laulu kombel; *commodo, commodamente* lahkesti, hooltult; *delicatamente* õrnasti, maiguga; *dolce, con dolcezza, dolcissimo* pehmelt, maigusasti, wäga maofalt; *doloroso, con duolo* waluga; *energico* kindlameelselt; *espressivo, con espressione* tundmusi awaldades; *fastuoso* torevalt; *fiero, con furezza* uhkesti, uhkusjega; *fuocoso, con fuoco* tulijelt, tulega; *furioso, con rabbia* perustli, perdusjega; *giocoso* naljakalt; *grave* tõsiselt; *grazioso, con grazia* iluõrnalt, iluõrnusjega; *impetuoso* äkiisti tormates; *innocente* ilma süüta; *lamentoso* kaebates; *languendo* igatsedes; *leggiero* kergesti, kergelt; *lugubre* kurwasti, kurwalt; *lusingando* meelitades; *maestoso* suurusjega, kõrgusjega; *manganto* nõrkedes; *marcato* terawasti rõhutud, rõhuga; *alla marcia* marji kombel; *marziale* sõjalikult; *mesto* tumedalt; *morendo* surres; *con moto* liigutusjega; *nobile, con nobilità* kallimeelselt, kallimeelsusjega; *patetico* tujukalt; *pomposo* torebästi; *religioso* waga usutundmusjega; *rigoroso* waljusjega; *risoluto* kindla-otsuslikult; *scherzando* naljatades; *semplice* lihtlabasesti; *con sentimento* julgawa tundmusjega; *smanioso, con smania* nagu nõdrameelselt, nõdra meelega; *smorzando* kustudes; *soave* armsalt; *strascinato* wedades; *tenero, con tenerezza* õrnalt, õrnusjega; *vigoroso* jõubiisti; *vivace, con vivace, con vivacità* elusalt, elawusjega.

Kuda kõiki neid ütelnusi täita, seda ei suuda keegi kirjalikult õpetada, ei ole seda ka sagedasti suusõnal võimalik ütelda, vaid laulja ja mängija enese loomuanne peab teda toetama ettekandes. Ka muid sõnu on veel olemas, aga tähtsamad oleme siin üles pannud.

20. Helitööde nimedest ja jagudest.

§ 67. Helitöösid ehk muusika-palasisid on maailma heliloojad nii mitmesuguseid sünnitanud ja sünnitavad veelgi, et nende nimetisi ka kõiki ei suuda ära seletada. Sellegi pärast on võimalik ühte osa nimede all tundma saada, sest et need nimed suuremate heliloojate juures tihti ettetulevad. Särghmises paneme siis lühedalt niisuguste helitööde, laulude ja mängupalade, nimed üles ja seletame neid mõne sõnaga.

§ 68. Koorilaul on iga lühem viis, mida koor ehk hulk lauljaid laulda võib. Ta võib ühe, kahe, kolme, nelja ja veel rohkema häälega olla, aga mitte rohkem kui 16 häälega ja võivad temas ka solokohad see on osad üksiku häälele ettetulla. Kõige pruugitamam ja küll ka kõige ilusamad on koorilaulud kolme kuni kuue häälega.

§ 69. Motett ehk tunde laul on niisugune koorile kirjutatud enamasti nelja häälega waimulik laul, millel wäheseb, kõige sagedamini pühast kirjast wõetud, aga ka mõni kord luuletatud, ilma mõõduta sõnad on. Mõni kord võib ka fuga moodi jagu ta kerkel olla.

§ 70. Dratorium ehk jutu-lauldus on niisugune suur waimulik helitöö, mis enamasti pühast kirjast wõetud sõnade kohta on loodud ja waimulikus laulus seda on, mis ooper ilmalikus. Dratoriumis on koorilaulud, ariad, üksikviisid, kõnelaulud orelimängu või mängukoori saatusel sees, kuna terve oratorium ikka waimuliku loo äralaulab. Harwa on oratoriumil ilmalik tõsine sifu.

§ 71. Hymnus ehk kiituse-laul on waimuliku sifuga laul moteti moodi, aga veel rohkem waimustatud helidega ikka Jumala heldust, armastust, ja halastust kiites. Wäga harwa on hymnus ilmaliku tõsise sifuga.

§ 72. Missa solemnis ehk pühalik jumalateenistuse-laul on üksnes kirikus laulda — pikem helitöö waimuliku sifuga — enamasti katoliki usu järel — võib oratoriumi moodi olla, aga lühem.

§ 73. Requiem ehk hingede rahu palwe- ehk surma-laul on pikem waimulik helitöö, millel sifuks on palwed surnute hingede eest. Ka temal on koorilaulud, ariad, üksiklaulud kaasmänguga sees, mis kõik surma kohta käiwad.

§ 74. Cantat ehk wõimu-laul on waimulik, aga sagedasti ka ilmalik pikk laul, milles kirgesid, tundmusi ariates, duettides, koorides jne. kaasmänguga helidesse on pandud, ilma et näitelawa tarwis oleks.

§ 75. Doper, oper ehk lauleldus on täieline lugu ehk jutt ehk näite-mäng laulu- ja mänguga, mille juurde veel näitelawal maalimise ja näidelduse wõidus appi tuleb, et suurt mõju päältwaatajatesse teha. Kõik abinõud peawad mõnu andma, et waataja ja kuulja südannt liigutada ja haledust, ärduust, osawõtmist ja kaasatundmust kõige suuremal kombel äratada. Doperid on enamasti kuut moodi: 1) suur ooper, 2) romantiline ooper, 3) weider ooper, 4) operett, 5) laulumäng, 6) melodram. Doperis on hulk jagusid, millest nimetada on: aria, arioso, ariett, cavatin, recitativ, duett, terzett, koor, ensemble, final.

§ 76. Suur ooper ehk suur lauleldus on suur tõsine sündmus helidesse pandud. Kui ta kurwalt lõpeb, siis on ta nimi tragikane ehk kurblik lauleldus. Kui ta sifu on kangelaste või muinasjutu wallast wõetud,; siis hüütakse teda ka nõnda.

§ 77. Romantiline ooper ehk armuluguline lauleldus on muidu tõsine lauleldus, mille sijuks on armastuse-lugu kuninga-lastest, riütklimest endise aja armastusest ja selle laulust; sees wõivad ka naljakad kohad olla.

§ 78. Romikane ooper ehk weider lauleldus, Italia keeli opera buffa, on lauleldus lustilise röömuliku siuga, mille all aga tõsine tuum warjul on ja laulud ning jaod röömu ja kurbtuse wahel käiwad, kuna ots röömulik on

§ 79. Ooperett ehk wäike röömu-lauleldus on weidra laulelduse üks weel kergema, naljakama ja lustilisema siuga tõug wõi sugu, mis kuuljatele huwituseks on loodud.

§ 80. Laulumäng, mõnikord ka Prantsuse keeli vaudeville nimetatud on õige lühike ja kerge siuga lauleldus enam naljaka kui tõsiise siuga.

§ 81. Melodram ehk wiisilugu on enamasti näitemäng wiisidega läbitujutud, lühike lugu rohkem tõsiise siuga, oma jagu päris lauleldusega sugulane, enamasti ühes waatuses. Wahel on mõni kord räägitud sõnad.

§ 82. Aria ehk tõelaul on kaasmänguga ühehääline laul, mis ühte tõsiist jüdamelugu ettetoob. Ta wõib ilmalik ja waimulik olla. Ilmalik aria on üksnes ooperi jagu, kuna waimulik wõib oratoriumis ja muidu üksi ettetulla. Wäiksem aria hüütakse arioso ja weel wäiksem ariett.

§ 83. Recitativ ehk kõnelaul on niisasti ilmaliku kui waimuliku siuga helidesse pandud rääkimine. Ilmalikku kõnelaulu pruugitakse laulelduses ja waimulikku oratoriumis. Kirikus jumalateenistusel on palwelaulud altari ees ka recitativis.

§ 84. Cavatin ehk lühelaul on wäikene tõelaul, mis enamasti ühest põhjusemõttest on lühedalt loodud ja mille siju wähem tõsine on kui tõelaulul, sellegi pärast ei ole ta mitte naljalaul, waid laulab tõelikku siju kergemal wiisil.

§ 85. Responsorial ehk wastulaul on harwa ilmaliku, kuid enam waimuliku siuga, jumalateenistusel tarwitataw laul, milles kirikuõpetaja ja kogudus torda mööda wastastikku laulawad.

§ 86. Duett ehk kahehääline, terzett ehk kolmehääline, quartett ehk neljahääline laul tulewad ka ooperis ja oratoriumis ette, on sedasama kahe, kolme ja nelja üksi hääle jaoks, mis aria üheainsale on.

§ 87. Ensemble (üttele: angjambel) ehk kokkukõladus on iga koor, mis kokkulaulab wõi kokkumängib wõi ka kui laulu- ja mängukoos ühes midagi ettekannab.

§ 88. Serenad ehk äratus on igalüks tasase ilusa loomuga laul wõi mängupala, mis wõib sünnipäewaks wõi muuks tähtsaks ajaks wõi ka muidu kellelegi auustamiseks ettekanda. Sedasama tähendab ka sõna nocturn, see on öö-laul ehk öö-mäng.

§ 89. Näitemäng muusikaga on säärane näideldus, milles laulusid ja mängupalasid kõne elustamiseks ettetuleb, kuhu just kõige sündsam on. Kui näitemäng lustilise ja naljaka siuga, siis wõib sisse panna kentsakad laulud ehk kupleed, ka naljalauludeks hüütud, mis enamasti naeru äratamiseks on arwatud.

§ 90. Ballett ehk lugupidu on niisugune näitemäng, milles üksi tantjude ehk heljude ja näomuuutmise ja käenäitamise läbi terve lugu ehk jutt ettetoodakse näitelawal. Muusik on siin enamasti niisugune, mille järel mitmesugust heljumist (tantsimist) wõib teha. Sünnib ballett ilma muusikata, siis on ta näomäng ehk pantomim.

§ 91. Sonat ehk helilugu on pikem tõsine muusikamäng pillidele, klaverile, orelile wõi mänguriistadele, milles enamasti kolm ehk neli jagu on, millest üks parajas andante, teine pikalises adagio, kolmas lustilises allegretto ja neljas rutulises allegro taktis käib. Sonat on elu ühe osa kuu muusikas.

§ 92. *Sonatin* ehk *helilooke* on lühikene sonat, millel sonati jaod palju vähemal määral sees on.

§ 93. *Duvertur* (ütle: *uvertür*) ehk *awamäng* on mängupala, mis waimulikus muusikas oratoriumi ja ilmalikus lauleluse ette pandakse, et konzerti ehk mängu algada. Waimuliku sifuga helitöös on *uvertur* muidugi tõssem, kuna ilmalikus muusikas sifu järele rõõmulik wõi kurblik.

§ 94. *Fhantasia* ehk *luulemäng* on pikem helitöö mänguriistadele, mis helilooja mõtete järele käib ja milles tema sünnitaja ise järgud ja jaod määrab, nagu ta seda ise ilusaks arwab.

§ 95. *Symphonia* ehk *helimäng* on kõige suurem ja sügawasiisulitem mängupala mitme jaaga, nõnda siis öieti sonat kõige suuremal määral, mille sees helilooja kõikugused abinõud ja mõtted pruugib, et mänguriistade helide ja ilulõlade läbi kuulja südanit liigutada ja tema waimu iluhelide läbi tõsta.

§ 96. *Konzert* ehk *ettekõla* on iga muusikaline sündus, milles kuuljatele kas laulusid ehk mängupalasid ettekantakse ja kuulda antakse. On ka helitöösid, mis *konzert* (*concert*) nimeks kannawad — tähendades, et nad terwet õhtut tahawad ühe helimeistri tööga täita oma mitmesüuliste mängujärkudega.

§ 97. *Caprice* (ütle: *kapriis*) on mängupala iseäranis elawa sifuga, milles helilooja mitmesugust tuju püüab helidesse panna.

§ 98. *Potpuri* ehk *helisegu* on mängupala, mis hulgaft lauludest on kokkupandud. Harwa on see ka laulule passitud.

§ 99. *Duodlibet* ehk *helipuru* on mängupala, millel nagu puder ja kõrt iga sugu wiisid sees, nii et naljakal kombel kuuljatesse mõjub.

§ 100. *Muusika iseloom* ehk *käigu wiis* on see iseäraline waim, mis ühe meistri helitöösdes end ilmutab, sest igaüks helilooja wõib üksnes niisugust muusikat sünnitada, nagu temale loodusest and on antud. *Muusika loomuwiiisidest* on kolm kõige tuntuamat: 1) *kiriklik iseloom*, 2) *kojalik iseloom* ja 3) *theatri* ehk *näitemängulik iseloom*. — Esimene on pühalik, teine tõsine, kolmas enam kerge ja rõõmulik.

21. Häälemuusikast ehk laulmiseft.

§ 101. *Häälemuusikat* sünnitatakse üksnes inimeste hääle läbi, see on, laulmise abil. Kui ilma kaasmänguta lauldakse, siis hüütakse seda wõõra sõnaga a *capella*, mida sõna muiste kõige rohkem kirikus laulmise kohta tarwitati, aga nüüdsel ajal igatahes, kus kaasmänguta lauldakse. — Inimeste hääle jagatakse kahte suurde liiki, need on *meeste-* ja *naeste-hääle*; naeste-häälega üks on *lastehääle*. Meeste-hääle on madalamal *bass* ja *bariton* ja kõrgemal *tenor*, naeste-hääle on madalamal *alt* ja kõrgemal *sopran* ja *diskant*. *Bassi*, *tenori*, *alti* ja *soprani* ulatuse kohta oleme juba § 22 õpetust andnud, siin nimetame weel täiendusiks mõnda.

§ 102. Madal meeste-hääle, *bass*, ulatab suurest e-ft kuni fef-c-ni; mõni wäga madal hääle ulatab weel paar ehk kolm heli sügawamale.

§ 103. Keskmine meeste-hääle, *bariton*, ulatab suurest g-ft kuni fef-f-ni ja wõib seda hääle ka segakoori *bassiks* tarwitada.

§ 104. Kõrge meeste-hääle, *tenor*, ulatab wäiksest e-ft kuni fef oftavi a-ni, mõni kord kui hääle iseäranis kõrge, weel kaks heli kõrgemale kõrge c-ni. Kus kõrge tenori hääle on harwa leida.

§ 105. Madal naeste ehk laste-häääl, alt, ulatab wäiksest k-st kuni kõrge oftavi k-ni; harwa on weel paari heli madalamat alti kuulda.

§ 106. Kõrge naeste ehk laste-häääl, soprán, ulatab kest oftavi c-st kuni kõrge oftavi a-ni ja sagedasti weel kõrgemale. Mõus kõrge soprani häääl on harwa leida.

§ 107. Soprani häälitakse teise nimega *diskant*, mis sõnaga aga ka kõiki kõrgeid helisid nimetatakse — ka neid, mis üle inimese hääle kõrgesse lähewad.

§ 108. Inimeste hääled on wäga mitmesugused ja lähewad üksteisest lahku nii hästi hääle karwa kui ka ulatuse poolest. Selle pärast peab koori juhataja, dirigent, neid õskama õigeste kohta laulma panna, et laulmine ilus ja laitmata saaks.

22. Pillimuusikast ehk mängimiseft.

§ 109. Pillimuusik on üksnes niisugune, mida mänguriistade abil wõib sünnitada. Selle juures ei ole lauluhäälel midagi tegemist, waid üksnes kätel, jalgadel ja suul.

§ 110. Pillisid ehk mänguriistu on neli sugu: 1) Keelpillid, 2) puhkpillid, 3) löökpillid ja 4) õerpillid.

§ 111. Keelpillisid on mitut ja nimelt: *klawer*, mille keeled klahwide löömise, *zither*, *kannel* ja *gitar*, mille keeled näppudega kiskumise, *wiul*, *bratšhe* ehk *viola*, *violoncell* ehk *cello* ja *kontrabaß* ehk *basswiul*, mille kõikide keeled poognate tõmbamise läbi helisema pandakse.

§ 112. Puhkpillisid on õige rohkesti, mille seast kõige ülem on *orel*, mille wiled, ja *harmonium*, mille kardkeeled löötsuga hääldma pandakse, siis weel *wile* (flöte), *pikkolwile*, *oboe*, *Suglise sarw*, *klarinet*, *tenorisarw*, *metsa-sarw*, *basset-sarw*, *fagott*, *bassi-sarw*, *ophikleid*, *serpent*, *bassi-tuba*, *sarw*, *trompet*, *pikkolo*, *cornet à piston*, *pasun*, mis kõik süuga hääldma puhutakse.

§ 113. Löökpillisid on wähe olemas ja nimelt kõigest *lööge* ehk *paute*, *bekid*, *trummid*, *tamburin*, *tamtam*, *poolkuud* ja *kastagnetid*, *kellpillid*, *löökpulgad* ja *triangel*. — Löökel ei ole rohkem kui kaks heli. Trummid ja bekid on üksnes mängu toetamiseks; neid on mängukoori järel suuremaid wõi wäiksemaid. Ka *tamburin* on ise tõug trummi, *tamtam* ja *poolkuud* ka. *Kastagnetid* on nakkumise nõund. Löökpulgad on häälele pandud puuwilukesed, mida lüües mängida wõib. Kellpillid on häälele pandud kellad, mida lüües wõib wiisi mängida. *Triangelil* ei ole määratud heli.

§ 114. Õerpillid, on säärased, mis enamasti klaasidest on tehtud ja mille klaasid sõrmedega õerudes hääldma pandakse.

23. Klawerist.

§ 115. Klawer on keelpillide kuningas. Tema keeled pandakse aga löömise läbi hääldma nõnda, et sõrm klahwi pääle lööb ja wäike wasar, mis klaweri sees klahwi läbi liigub, keelele hõobi annab. Klawer on selle poolest kõige täielisem mänguriist, et tema pääl wõib üks ainus inimene kõigi hääletega mängida ja et tema kõige rohkem kõigist mänguriistadest helisid seer on — enamasti alati kõik helid all-kontra-oktawist peene oktawini. Klawer on selle pärast terwes maailmas haritud inimeste kodupilliks tõusnud, sest iga muusika-armastaja nõuntab teda enesele, et mitme häälega mängimist kuulda, kuna iga muu mänguriistaga, pääle orel, *harmoniumi*, *zitheri*, *kandle* ja *gitarri*, aina ühe häälega on wõimalik mängida.

Drelil ja harmoniumil võib küll ka kõigi häältega mängida, aga rõõmulised ja lustilised mängud ei kõla nende pääl ilusasti, kuna zither, kannel ja gitarr jälle küllalt täielised ei ole; aga klaveril kõlab iga mäng hästi, olgu ta tõsine või lustiline, ning ainus pundus klaveril on, et ta helid paisuda ei või ja mitte küllalt kaua ei kõla, mis wiga aga weel rohkem zitheril, kandlel ja gitarril on. Klaveri klahwid ja mängimise oleme juba noodi-õpetuse algul ära seletanud (§ 10 ja 17, lehekülg 9 ja 11).

§ 116. Et klaver ja orel ühesuguste klahwidega on, siis on nende mäng peaaegu üks ja seesama, ning enam jagu tõfiseid helitõõsid võib mõlemal pillil mängitud olla. Wahe on üksnes mängimise wahel see, et klaveri klahwisid lüüa, kuna orelit klahwisid w a o t a d a tuleb. Loomu järel tuleb siis klaverit lahtisemalt, kuna orelit peaaegu alati nagu helisid sidudes mängida on, sest klaveri heli võib edasikõlada, kui sõrm juba klahwilt ärawõetud on, kuna orelit heli üffi just nii kaua kõlab, kui sõrm klahwi waotab ja sõrm selle pärast nii kaua klahwile peab jääma, kui pikk mängitaw noot on.

24. Drelif.

§ 117. Drel on puhtpillide kuningas ehk dieti suur puhtpillide ühendus, sest wiled, millest ta on kokkupandud, on dieti igauks isepill, mis loõtsa puhumise abil hiiudma pandakse. Mõned arwawad orelit üleüldse kõigi mänguriistade ülemaks. Drel on, et temaga üks inimene kõiki hääli korraga mängida võib, waga täieline mänguriist. Et temaga kõige paremini ja peaaegu aina tõfiseid helisid sünnitada võib, siis on ta Katoliki, Ewangeli ja Suundi kirikutes maailmas tarwitada wõetud, kus temal ka rohkem ruumi on, sest suured orelid wõtawad palju ruumi. Üksnes wäiksemõõduline wiledega t u b a - o r e l ehk positiv ja kardkeeltega k õ m a - o r e l ehk harmonium on ka kodus ja koolis tarwitada wõetud. Drelit puudus on see, et ka tema üfikuiid helisid paisuda ei saa lasta, mida puudust uuemal ajal on püütud parandada.

§ 117. Drelil on registrid, need on wiledে oktavide read. Mida rohkem registrid ühelgi orelil on, seda suurem on ta ja seda wägewam ja wõimsam ta mõju. Drelit helide ulatus k ä i b s u u r e o k t a w i c - s t k u n i h e l e d a o k t a w i f - n i, mõni harwa kord ka wahel sügawamale ja kõrgemale.

§ 119. Drelit klahwide kogu hiiutakse m a n u a l. Suurtel orelitel on kaks, kolm, neli ja wiis manuali ja pääle manualide weel p e d a l, see on ühe kuni poolteise oktawi pikkune bassi klahwide rida jalgade mängida. Mõnel suurel orelil on ka kaks pedali. Need mitmesugused manualid ja pedaliid on selle tarwis, et mängule mitmesugust ilu ja karwa wõiks anda, et see kõrwale armsam kuulda on ja südant rohkem wõib waimus taha. Kõige alumine manual annab kõige waljemad ja suuremad helid, igal ülemal seiswal manualil on korda mööda ifka tajasemad helid. Pedal ei mängi mitte alati ligi, waid säääl, kus sõna „ped.“ ehk „pedal“ seisab.

§ 120. Iga registri wiledel orelis on isefõma ehk helikarw. Kui üks register lahtitõmmatakse, siis wõiwad kõik selle registri wiled hiiüda, sest et tuul nende sisse pääseb. Kui üks orelit klahw mahawaotatud on, siis kõlab igast lahtitõmmatud registrist üks heli ligi, nõnda siis, kui näituselts ühel orelil on 20 registrit, siis kõlab klahwi waotades 20 wilet jne. Registrid kõlawad muist päris-helil, muist madalamal, muist kõrgemal, kui klahwi heli on ja nimelt oma torude pikkuse järel, mis registri pulgal ülessetähendatud on: 8-jalgne register kõlab nõnda nagu päris-heli on, 16-jalgne register kõlab oktawi alamalt, ja 32-jalgne register kõlab 2 oktawi alamalt, 4-jalgne register kõlab oktawi kõrgemalt, 2-jalgne register 2 oktawi kõrgemalt ja 1-jalgne 3 oktawi kõrgemalt kui waotatud klahwil muidu oleks.

§ 121. Sõna „koppel“ tähendab seda, et üks manual teisega või üks pedaal teisega võib ühtekõlada, see on, kui alumise manuali koppel lahtitõmmatakse, siis kõlawad järgmise kõrgema manuali helid ka mängides ligi. Sõna „manual-koppel“ tähendab, et kõik manualid ühes kõlawad, kui see lahtitõmmatakse, ja sõna „pedaal-koppel“ tähendab, et pedali helid manualiga üheskõlawad, kui see lahtitõmmatakse. „Kopeldama“ tähendab, siis manualisid ja pedalisid ühte teisega ühendama.

§ 122. Mitmesugused registrid kannawad mitmesuguseid nimesid: *Mixtur* tähendab kõige waljemat ja täiemat registrit, milles oktaavid, quintid ja terzid ühes kõlawad. *Biolon* tähendab registert, mille wiledel wiulu moodi helid on. *Flauto* nimetab registert, millel wile moodi heli on. *Posaune* näitab registert, millel pasuna sugune heli on. *Oboe*, *Fagott*, *Trompete* nimetawad ka registrid, millel nende mänguriistade helid on. *Vox humana* (inimese hääle) nimetab registrid, millel inimese hääle sarnased helid sees. *Keel-wiled* on wiled, millel kardkeeled, *roo-wiled* need, millel pilliroo-keeled, *labiaal-hääled* wiled, mis moka-heli sugu kõlaga, *gedact* on wiled, millel nagu umbfufest kaetud kohast heli sees. Uuematel orelitel on pääle selle veel *taewa-helid*, *wärisewad helid* ehk *tremolo* crescendo ja decrescendo helid ja *wärgid* sees. — Registreerimise kunst ehk wõidus on see osawus: registrid parajal kohal tarwitada. — Siin kohal ei ole meil muidugi wõimalik seda wõidust äraõpetada, seks ei ulata ruum.

25. Uksikutest keelpillidest.

§ 123. *Zither* on mänguriist, mille keeli näppudega tõmmatakse. Tema heli on ilus, aga wähe wingumise moodi. Tema keeled on järgmiste helidega:

Esimeste nelja keelega mängitakse wiisi, teised alumised keeled on bassi ning alumiste hääle mängimiseks. Muu õpetus on iseäranis õppida, sest siin ei ulata seks ruum.

§ 124. *Kannel* on kahefugune: *konks-kannel* ja *pedaal-kannel*. Tema helid käiwad suurest c-st hakates ülespoole läbi wiie oktaavi ja sünnitatakse ka näppudega tõmmates, mille üle siin ligemat õpetust ei wõi anda.

§ 125. *Gitar* on kuue keelega mänguriist, mille helisid näppudega tõmmates tehtakse. Gitarri kuuel keelel on järgmised helid:

ehk ka:

Need helid kõlawad aga gitarri pääl oktaavi alamalt kui nad kirjutatud on. Helid ulatawad gitaril suure oktaavi c-st hakates kuni kõrge oktaavi lõpuni ja veel kõrgemale.

§ 126. Wiul on mänguriist, mille keeli poognaga ülekäies hiiüdma pandakse. Temaga võib kõige täielikumad loomulikumat helid sünnitada ja ka neid paisutada ja kahaneda lasta. Wiul oleks kõige täielisem mänguriist, kui temaga mitut häält võiks mängida, mis aga üksnes mõnel kohal võimalik. Wiulil on neli keelt, millest alt poolt hakates wäitse oktavi g, keel-oktavi d ja a ja kõrge oktavi e helid on. Neid helisid pandakse nõnda kirja:

g a h c d e f g a h c d e f g a h

Basši- ehk g-keel. D-keel. A-keel. E-keel. jne.

Selles näitusel on 0 kohal paljas keel suurema noodiga, 1 kohal on 1 sõrm kellel, 2 kohal on 2 sõrme keel, 3 kohal 3 sõrme keel. Wiuli helide ulatus käib g-ft algades läbi wiie oktavi kõrgemale kui siin nootides näidatud.

§ 127. Viola ehk bratsche on wiul tenori helide mängimiseks. Temal on ka neli keelt, millest kolmel kõrgemal keelal just needsamad helid on, mis wiuli kolmel madalamal keelal, kuna viola basši-keele heli wiuli bassist quinti võrt madalama heliga on; nõnda siis c, g, d, a.

§ 128. Violoncello ehk cello (ütte: tšello) on basši hääle mängimise wiul, millel neli keelt on. Reed keeled on igaiüks just oktavi madalamal häälel kui bratsche keeled, nõnda siis suure oktavi c ja g ka wäitse oktavi d ja a. Noodid kirjutatakse basši wõtmesse. Helide ulatus käib suurest c-ft wiis oktavi kõrgesse kõigist helidest läbi.

§ 129. Kontrabaß on veel madalama basši wiul nelja keelega, mille kaks madalamat keelt kontra-oktavi e ja a ning kaks kõrgemat keelt suure oktavi d ja g on. Noodid kirjutatakse basši wõtmesse, aga oktav kõrgemale, sest et miidu liig palju abijooni waja oleks.

§ 130. Wiul, viola, cello ja kontrabaß on täiesti üks teise sarnased keelpillid ja neid mängitakse ühel kombel poognaga — üksnes selle wahega, et wiuli ja viola naba-ots mängides lõua all hoitakse, kuna cello ja kontrabaßi naba-ots mängides wasta pörandat on. Kõigi nende nelja juures on veel pääle selle tähele panna õ h u- h e l i d (flageolet), mis tõusewad, kui sõrm pooleli keelele pandakse; c. s. ehk con sordino tähendab „kahandajaga“, see on, et roobi külge hääle kahandaja pandakse; s. s. ehk senza sordino see on „ilma kahandajata“ täite keeltega; pizz. ehk pizzicato tähendab näpuga tõmmatud heli, ei mitte poognaga; c. a. ehk col arco tähendab „poognaga.“ Kahefordsed näpped on niifugused, mille läbi kaks heli korraga hiiüdma pandakse.

26. Üksikutest puhkpillidest.

§ 131. Wile ehk flöte on puhkpill, mille helid keel-oktavi c-ft peenikese oktavi e-ni nõnda siis läbi kolme oktavi ulatawad. Noodid on wiuli wõtmes.

§ 132. Pikkol-wile on peaaegu sellesama helide ulatusega nagu wilegi keel-oktavi d-ft hakates, aga helid kõlawad oktavi kõrgemale kui nad kirjutatud. Ka terz-wile ja es-wile ja muud wilesid on olemas.

§ 133. Oboe on ka kõrge-heliline diskandi puhkpill, ja ta helid ulatawad keel-oktavi c-ft läbi kahe ja poole oktavi kõrgemale. Noodid märgitakse wiuli wõtmesse.

§ 134. Englise sarw on kõrge-heliline diskandi puhk-mänguriist, ja helid ulatawad keel-oktavi c-ft heleda oktavi e-ni.

§ 135. Klarinett on puhkpill, mille helide ulatus wäikse oktavi e-st kuni heleda oktavi f-ni wõi g-ni kääb, ja ta noodid kirjutatakse wiinli wõtmesse. Kõige rohkem on kolme sorti klarinettisid pruugitawal: c-, b- ja a-klarinett; neist kõlab c-klarinett kõige heledamini ja terawamini, a-klarinett kõige paksemini ja pehmemini, b-klarinett kõige täiemini ja siisgi õrnemini. Noodid c-klarinetile kirjutatakse nii, kuida ta helid kõlawad, kuna b-klarinett üks heli (secund) madalamalt ja a-klarinett poolteist heli (wähendatud terz) madalamalt kõlab, kui noodid näitawad. — Pääle selle on veel klarinettisid, mida sõja-muusikats tarwitatakse, mis aga just ilusa häälega ei ole.

§ 136. Tenori-sarw on wähest ja pruugitakse tenori mängimiseks; ta kääb enamasti b-duri järele, aga ka a- ja c-duris, ja ulatab suurest f-st kuni kest-b-ni. Helid jünniwad kolme klahwi ehk ventili abil.

§ 137. Bassett-sarw on ise-sugu klarinett, mille noodid wiinli wõtmesse kirjutatakse, aga helid ühe quinti wõrt madalamini kõlawad, kui nad kirjutatud on. Helid ulatawad juure oktavi f-st kõrge g-ni.

§ 138. Fagott on enamasti bassi-pill, ja ta noodid kirjutatakse bassi wõtmes, kõrgemad helid ka soprani wõtmes. Ta helid ulatawad kontra f-st kõrge c-ni. — Pääle selle fagoti on veel kontra-fagott, mille helid suurest d-st kõrge oktavi d-ni ulatawad, aga oktavi madalamalt kõlawad, kui nad kirjutatud.

§ 139. Bassi-sarw on bassi-pill, ja ta helid ulatawad juure oktavi c-st kest-oktavi c-ni. Noodid bassi wõtmes.

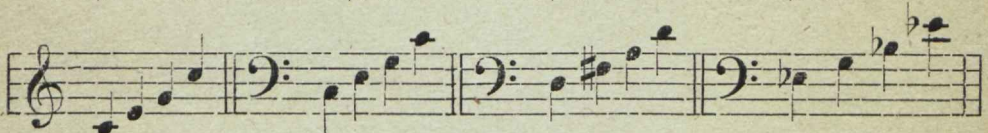
§ 140. Ophikleid on ka bassi-pill, ja ta helid ulatawad kontra-b-st kõrge oktavi c-ni, aga kindlad on helisid kõigest kest-oktavi g-ni. Noodid bassi wõtmes.

§ 141. Serpent on bassi-pill ja helide ulatus tal just nagu ophikleidil. Noodid bassi wõtmes.

§ 142. Bassi-tuuba on bassi puhkpill, mille helid kontra-b-st kest-c-ni ulatawad. Noodid bassi wõtmes. — Tuuba sarnased ja sugulased on bombardon, euphonia ja bariton.

§ 143. Sarw, Saksa keeli horn, ka metja-sarw ehk wald-horn nime-tatud, on raske mängida ja nõuab noodi-õskajat, hää kuulmisega puhujat. Sarwed on mitmesugused, ja nimelt onj olemas c-, d-, es-, e-, f-, g-, a-, kõrge b- ja madal b-sarw, nõnda siis pea igale durile ise-sarw. Noodid kirjutatakse wiinli wõtmesse, aga helid kõlawad kõik madalamini, kui nad kirjutatud, ja nimelt.

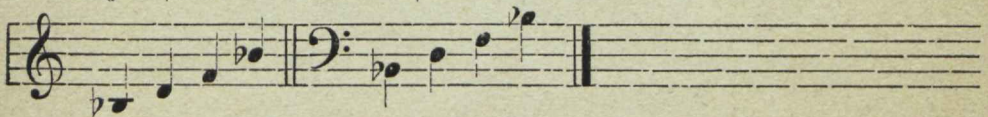
Kirjutatud on: Kõlab: e-sarwel: d-sarwel: es-sarwel:

e-sarwel: f-sarwel: g-sarwel: a-sarwel:

kõrgel b-sarwel: madalal b-sarwel:

Uksnes siis, kui mõned madalad helid bassi wõtmesse mõnele madalale sarwede kirjutatasse, ei kõla nad mitte madalamini, waid nõnda nagu kirjutatud — Metsa-sarw kõlab tawasti ja pehmesti nagu metsa kaja; ta helide ulatus on peaaegu nagu tenori-sarwel. Helid sünniwad jelle läbi, et osaw muusika-tundja kää alt toru sisse paneb. Uuemal ajal on loodusse-sarwede asemel *ventil-sarwed* tehtud, millel kõik helid wõimalik on klahwide (ventilide) abil sünnitada, mis muidugi kergem ja kindlam on.

§ 144. *Trompet*, helide ulatuse poolest just sarwede sarnane, on ka mitmesugune. Kõige rohkem tarwitatud on *c-trompet*, pääle jelle on weel olemas *a*, *b*, *d*, *es*, *e* ja *f*-trompetid. Helid kõlawad *c-trompetil* nagu nad kirjutatud, *a-trompetil* wähen datud terzi wört madalamini, *b-trompetil* terve heli madalamini, *d-trompetil* terve heli kõrgemini, *es-trompetil* wäikse terzi wört kõrgemini, *e-trompetil* suure terzi wört kõrgemini, *f-trompetil* puhas quart kõrgemini. — Trompetil on teraw kõwa hele heli ja tarwitataste teda suuremates mängukoories. Noodid on wiuli wõtmes. Ka *alti-trompet* alti tarwis on olemas. Uuemal ajal on trompetid kõik ventilidega ja on kergeid mängida.

§ 145. *Cornet à piston*, ilusa heleda heliga puhkpill soprani tarwis, helide ulatus enamasti wäikse oktavi *g*-st kuni heleda oktawini, on ka mitmesugune ja on neid nimelt *c*, *d*, *es*, *e*, *f*, *g*, *as*, *a* ja *b*-korneti nimele all tuntud, millest *g*, *as*, *d* ja *b*-kornetid kõige tarwitatawamad ja puhta-helilisemad on. Helid kõlawad neil korneti-pistonitel just niisamati nime järel kõrgemini wõi madalamini nagu metsa-sarwedel ja trompetitel. — *Cornet à pistonidega* sugulane on *pikkolo*, mis *b*, *a*, *d*, *es* ja *e*-häälel pruugitaw on, aga nii ilus ei ole kui *cornet à piston*.

§ 146. *Pasun* on kõige rohkem kolmesugune: 1) *alti-pasun*, 2) *tenori-pasun* ja 3) *passi-pasun*. Igüks neist kolmest wõib olla kas *tõmbamisega* wõi *ventilidega*. Ventilidega on hõlpsamad mängida. Helide ulatuse poolest käib alti-pasun suurest *a*-st kõrge *dis*-ni ilma wäikse *e*-ta, tenori-pasun suurest *e*-st kuni *fest-b*-ni ilma suure *h*-ta, bassi-pasun kontra-*h*-st kuni *fest-f*-ni ilma suure *sis*-ta.

§ 147. *Sax-sarwed* on sarwede moodi, aga kõla-auf ülespidi. Neid on kornetite, ventil-trompetite, alti- ja tenori-sarwede, pasunate ja tuubade asemel olemas, nii et neist üffi wõib terwed mängukoovid asutada, ei ole aga weel jeda pasju tehtud. Kõik on nad ventilidega ja on oma helide ulatuse poolest nende puh-pillide sarnased, mille aset nad täidawad.

§ 148. *Darina* on sawist, ani-muna sarnane puhkpill, on tuntud sawi-pilli sarnane ja mängukooris wähe tarwitatud.

§ 149. *Wiuli-kwartett* on kokkupandud nõnda: *Esimene wiul* soprani, teine wiul alti, *viola* tenori ja *cello* bassi pääle mängida.

§ 150. Keelpillide ja puhkpillide mängukoos on kõige ilusam kuulda, aga ei ole wõimalik kindlat eeskirja tema kokkuseadmiseks anda. Enamasti on täiematel kooridel kõik keelpillid, see on wiulid, bratsched, cellod, kontrabass, siis weel wile, klarinett, trompet, piston, metsa-sarw, tenori-sarw, fagott, bassi pasun asjatundja walimise järele.

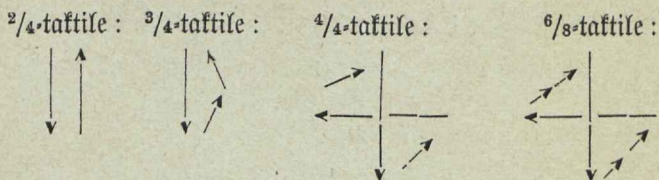
§ 151. *Puhkpillide mängukoos* on üffi puhkmänguriistadest kokkuseatud, kõlab waljemini ja on wäljasmängimiseks ning sõjawäele kõige sündsam, kõlab, kui osawasti seatud ja mäng puhas, wäga ilusasti. Ka siin ei ole wõimalik kindlat eeskirja kokkuseades anda. Suurematel kooridel on pea kõik nimetatud puh-pillid sees. Näituseks oleks üks wäiksem mängukoos nõnda: *Wile*, klarinett, oboe, *cornet à piston*, kolm trompeti, kaks tenori-sarwe, metsa-sarw, fagott, tuuba asjatundja walimise järele, pääle jelle trumm wõi pauke ning triangel harwa tarwitada.

27. Juhatamisest.

§ 152. Juhataja, üks kõik kas laulu- või mängufoorile, peab tubli noodi- tundja olema ning parem ka oma jagu heliloomist oškama. Tal peab häa muusikaline anne ja puhas kuulmine olema. Laulu juhatajal olgu laulu iseloom ja mängufoori juhatajal mänguriistade iseloom kaunisti tuntud.

§ 153. Takti löömiseks ärgu mööda lauda ega põrandat koppsitagu, vaid juhataja löögu käega õhus takti nii, et lauljad või mängijad näevad.

§ 154. Takti löömise juures on igale takti tõule isewiisi takti lüüa — isewigur õhus tehes, ülewalt hakates umbes nõnda :

Sünnib ka, et $\frac{2}{4}$ -taktile $\frac{4}{4}$ (c)-takti löök wõetakse, niisamati $\frac{3}{8}$ -taktile $\frac{3}{4}$ -takti ja $\frac{6}{4}$ -taktile $\frac{6}{8}$ -takti löök.

Uued raamatud Dr. R. A. Hermann'i sulest:

Eesti keele lause-õpetus.

Igale inimesele, kes Eesti keelt õigesti tahab kirjutada ja mõista, ilma tingimata tarwis.

Hind 40 kop.

Ilu-hääled.

Laulude raamat neitude ja laste häätele, kuid ka meeste-koorile väga sünnis. Hulgas koolides pruugitaw. Sees on täitsa 186 laulu.

Hind kõigest 30 kop.

Eesti kirjanduse ajalugu algusest meie ajani.

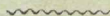
Suur teadline kiri, esimene korda Eesti keeles — igale Eesti kirjanduse sõbrale soovida. — Hind kõvasti kõbetud 2 rubl. 50 kop., parema kõitega 2¹/₂ rubl. 65 kop.

Rahwa lõbu-leht,

uus ajakiri Eesti perekondliku elu tajuks, teadlike ja mõeldise kirjuga ning ilusate juttudega.

Hind 1 rubla aastas.

Kes ühte neist kirjadest soovib, võib neid raamatu-kauplustest leida, või kui nende hinna Dr. R. A. Hermann'i nime pääle Surjewi-Tartu saadab, saadetakse nad koju kätte.

№ 898
Hermani
32343

bl. 75
VR Rk. 2A
№ 5759-67

